

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
Часопис Полицијске академије из Београда

ИЗДАВАЧ

Полицијска академија, Београд, Хумска 22

ЗА ИЗДАВАЧА

Проф. др Владимир Кривокапић, декан

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Проф. др Драгољуб Кавран, Правни факултет, Београд, председник
Проф. др Клаус Роксин (Claus Roxin), Правни факултет, Минхен
Проф. др Александар Јаковлевич Сухарев, Институт за учвршћивање законитости и
правног поретка Генералног тужилаштва Русије, Москва
Проф. др Милан Пагон, Факултет за полицијско-безбедносне науке, Љубљана
Доц. др Слађана Тасева, Полицијска академија, Скопље
Проф. др Станко Бејатовић, Правни факултет, Крагујевац
Проф. др Андреја Савић, Полицијска академија, Београд
Проф. др Слободан Пантазијевић, Полицијска академија, Београд
Проф. др Мирослав Живковић, Полицијска академија, Београд
Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Полицијска академија, Београд
Доц. др Игор Урош, Полицијска академија, Београд

УРЕДНИК

Проф. др Ђорђе Ђорђевић

ГРАФИЧКИ И ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Бранислав Л. Валковић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Драгослава Мићовић

АДРЕСА

НБП Наука • безбедност • полиција
Полицијска академија
11000 Београд, Хумска 22
СРБИЈА И ЦРНА ГОРА
E-mail: dekan@pa.edu.yu

ТИРАЖ

300 примерака

ШТАМПА

INPRESS, Београд

Часопис излази три пута годишње.
Први број је објављен 1996. године,
Год. I, Бр. 1 (1996)-

UDK 351.74

ISSN 0354-8872

ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД – СРБИЈА И ЦРНА ГОРА
POLICE ACADEMY, BELGRADE – SERBIA AND MONTENEGRO

НБП

НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
SCIENCE • SECURITY • POLICE

ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2006.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

др Станко БЕЈАТОВИЋ

ПОЖЕЉНИ ПРАВЦИ БУДУЋЕГ РАЗВОЈА КРИВИЧНОПРОЦЕСНОГ ЗАКОНОДАВСТВА СРБИЈЕ	7
DESIRABLE DIRECTIONS OF FUTURE DEVELOPMENT OF CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF SERBIA	29

др Митар КОКОЉ

ЕФИКАСНОСТ И ОДГОВОРНОСТ ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У УПРАВЉАЊУ ПРИВАТНИМ ЗАТВОРИМА	31
EFFICIENCY AND RESPONSIBILITY OF PRIVATE SECTOR IN PRIVATE PRISON MANAGEMENT	49

др Полона КОВАЧ

ЈАВНА ОВЛАШЋЕЊА НА ПОДРУЧЈУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У СЛОВЕНИЈИ	51
PUBLIC AUTHORITY WITHIN INTERNAL AFFAIRS AREA IN SLOVENIA	71

др Душко МОДЛИ, мр Небојша БОЈАНИЋ

ПОЛАЗНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА НАСИЉА НАД ДЈЕЦОМ И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ	73
STARTING POINTS FOR CRIMINAL RESEARCH OF VIOLENCE OVER CHILDREN AND CHILD MOLESTATION	94

др Весна ЖУНИЋ-ПАВЛОВИЋ, мр Бранислава ПОПОВИЋ-ЋИТИЋ

ПРЕВЕНЦИЈА ПОРЕМЕЋАЈА ПОНАШАЊА У ДЕТИЊСТВУ	95
PREVENTION OF BEHAVIOUR DISORDERS IN CHILDHOOD	114

др Небојша ТЕОФИЛОВИЋ

ДОМИНАНТНИ ВИДОВИ ПРЕСТУПНИШТВА МЛАДИХ У СРБИЈИ	117
DOMINANT FORMS OF JUVENILE DELINQUENCY IN SERBIA	136

мр Горан БОШКОВИЋ

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА ПРАЊА НОВЦА	137
THEORETICAL DETERMINATION OF MONEY LAUNDERING	150

мр Весна ГОЈКОВИЋ, мр Даг КОЛАРЕВИЋ	
ПСИХОЛОШКИ ПРОФИЛ УЧИНИЛАЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА	151
PSYCHOLOGICAL PROFILE OF RAPISTS	173
мр Горан ВУЧКОВИЋ, др Миливој ДОПСАЈ, Петар ДУЈКОВИЋ	
ОБУКА ЗА УПОТРЕБУ СЛУЖБЕНОГ ПИШТОЉА ПРЕМА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА	175
TRAINING FOR HANDLING OFFICIAL PISTOL ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS	196
ПРИЛОЗИ	
Биљана МИХИЋ, Зоран МИЛКОВСКИ	
ИЛЕГАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ КАО ОБЛИК ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА	197
ILLEGAL MIGRATION AS FORM OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME	210
ПРИКАЗИ	
др Станко БЕЈАТОВИЋ	
др Ђорђе Игњатовић: КРИМИНОЛОГИЈА	211
СКУПОВИ	
МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП	221
Упутство ауторима	223

ПОЖЕЉНИ ПРАВЦИ БУДУЋЕГ РАЗВОЈА КРИВИЧНОПРОЦЕСНОГ ЗАКОНОДАВСТВА СРБИЈЕ

др Станко БЕЈАТОВИЋ

Правни факултет, Крајујевац

Апстракт: У жељи да да свој лични допринос квалитету текуће реформе кривичнопроцесног законодавства Србије аутор у раду даје приказ свог виђења пожељних интервенција у позитивном кривичнопроцесном законодавству Србије. Оне су анализирани са разних аспеката (криминално-политичког, компаративно-правног, теоретског, практичног). На основу такве анализе аутор даје бројне предлоге *de lege ferenda* што раду даје посебну вредност. На крају рада дати су закључци који представљају резимирани приказ предходно разматраних питања.

Кључне речи: кривичнопроцесно законодавство, окривљени, оштећени, кривични поступак, бранилац.

Рад на окончању започете реформе кривичнопроцесног законодавства Србије је задатак чија је реализација у току и то треба да буде прилика да се оно уопште, а не само Закоником о кривичном поступку, у целости саобрази са циљевима које поставља савремена кривичноправна наука, а тиме и кривичноправна наука Србије. Једном речју, да се саобрази са захтевима и потребама новонастале друштвене стварности. То мора да буде прилика да се у кривичнопроцесном законодавству Србије изврше даља побољшања, пре свега у циљу стварања још потпуније нормативне основе за повећање ефикасности кривичног поступка као

целине започете доношењем Законика о кривичном поступку¹, водећи истовремено рачуна да се тиме не смањи достигнути ниво слобода и права човека и грађанина уопште, као и да се отклоне нелогичности на које је указала судска пракса, а и да се нека законска решења замене целисходнијим. Није мали број питања која би морала да буду узета у обзир у остваривању овако пројектованих задатака. На сва та питања немогуће је указати на овоме месту. Због тога се указује само на нека, по нашем мишљењу најактуелнија од њих.²

1. ДА ЛИ ДОНЕТИ ПОТПУНО НОВИ ЗАКОНИК О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ИЛИ ПРИБЕЋИ САМО ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА У ПОЗИТИВНОМ КРИВИЧНОПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ?

У давању одговора на ово питање морају се имати у виду две, чини се сасвим супротне, карактеристике постојећег стања кривичнопроцесног законодавства Србије. Прва се тиче квалитета његовог садржаја, а посебно садржаја Законика о кривичном поступку који је, нема сумње, такав да не захтева интервенције таквог обима да би то наметало потребу доношења потпуно новог Законика о кривичном поступку. Напротив. Ако се овоме дода и чињеница да се ради о законском тексту који спада у категорију фундаменталних законâ, закону који због своје природе захтева стабилност и одсуство честих промена, односно закону који треба мењати само онда када то налажу озбиљне и изузетне криминално-политичке прилике, онда оваква једна констатација још више добија на значају. Међутим, постојеће стање кривичнопроцесног законодавства Србије карактерише и једна, чини се прилично негативна особеност, а то су обимне измене и допуне и бујање споредног кривичнопроцесног законодавства и то без претходно јасно утврђене концепције о подели материје која треба да представља садржај појединих законских текстова из ове области. Услед овог, дошли смо у такву ситуацију да се споредним кривичнопроцесним законодавством регулишу и она питања која би по

1 „Сл. лист СРЈ“, бр. 70/01 и 68/02 и „Службени гласник РС“, бр. 58/04 и 85/05.

2 О другим питањима овог карактера види: Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство,, Удружење за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе, Београд, 2005. год., стр. 41-85 и 365-656.

својој природи морала да представљају искључиви предмет регулисања Законика о кривичном поступку. То је случај нпр. са Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала који регулише и питања по-ступка, што је сматрамо потпуно неадекватно. Ако се овоме дода такође неспорна чињеница да постоје и не мале разлике у регулисању важних - суштинских питања између Законика о кривичном поступку, као *lex generalis* и посебних одредби као *lex specialis* (случај нпр. са одређеним аспектима проблематике општег дефинисања организованог криминала), као и бројне чињенице правно-техничке проблематике, онда целокупан проблем добија посебно на своме значају. Са оваквим стањем кривичнопроцесног законодавства веома је тешко сналазити се у његовој практичној примени и чини се да би само из ових разлога ипак требало прибећи доношењу потпуно новог Законика о кривичном поступку, с тим што би бројна позитивна решења из садашњег Законика морала да буду преузета и од стране новог Законика, уз истовремено вођење рачуна да то допринесе и смањењу споредног кривичнопроцесног законодавства и то како са аспекта његовог броја, тако и са аспекта садржаја појединих од тих закона.

2. ПРЕИСПИТИВАЊЕ ОПРАВДАНОСТИ СУДСКОГ КОНЦЕПТА ИСТРАГЕ

Једна од значајних новина важећег текста Законика о кривичном поступку јесте његово враћање на концепцију о истрази као искључиво судском поступку.³ Имајући у виду резултате који се постижу у овако конципираној истрази као и решења присутна у низу компаративних кривичнопроцесних законодавстава по овом питању оправдано се може поставити питање исправности оваквог једног концепта. Односно, оправдано се може поставити и питање: Да ли би и у кривичнопроцесном законодавству Србије требало прибећи промени постојећег концепта судске истраге, и то путем померања тежишта њених активности са истражног судије на јавног тужиоца и органе унутрашњих послова? Односно, да ли би истрагу требало поверити јавном тужиоцу уз могућност да он предузимање појединих истражних радњи, а код одређених

3 Види Образложење Предлога Законика о кривичном поступку, Савезно министарство правде, Београд, 2001.год.

кривичних дела и целе истраге, препусти органима унутрашњих послова? У давању одговора на ово питање стручно-критички и аргументовано треба размотрити разлоге који говоре како у прилог тако и разлоге који се истичу против оваквог једног предлога. Они су бројни и огледају се, углавном, у следећем:

Прво, као аргументи у прилог основаности предње изнесеног предлога може се изнети следеће:

- а) И поред тога што у нашој земљи није спроведено једно дубље научно-стручно истраживање везано за ефикасност овако конципиране истраге, ипак се морамо сложити са чињеницом да она није на жељеном нивоу, посматрано са аспекта ефикасности, и да као таква у не малом степену не доприноси ни жељеној ефикасности кривичног поступка као целине,⁴ а добро је познато и неспорно да је ефикасно спроведена истрага један од битних фактора ефикасности кривичног поступка као целине.⁵ Уз ово, овако конципирана истрага је углавном кабинетска и у истој се истражни судија превасходно ангажује на прикупљању личних доказа, док остали доказни материјал потиче из претходне активности полиције. Даље, још на један начин полиција има и сада изузетно важну улогу у припремању доказне грађе за кривични поступак, а он се огледа у томе што истражни судија у не малом броју случајева прихвата доказе прикупљене од стране полиције у преткривичном поступку, а у такође не малом броју случајева поверава јој у смислу чл.246. ст.3. ЗКП и предузимање одређених истражних радњи.
- б) У судском концепту истраге тужилац је прилично пасиван и ослања се углавном на то да ће органи унутрашњих послова и истражни судија обавити све што је неопходно и доставити му прикупљени материјал, а што није у складу са његовом основном функцијом кривичног гоњења учинилаца кривичних дела. Уз то, питање је колико је овакав концепт истраге у складу и са начелом легалитета кривичног гоњења које обавезује јавног тужиоца на покретање и вођење кривичног поступка када су испуњене законске претпоставке за то, као

4 Тако нпр. према званичним статистичким подацима код нас истрага у преко 15 % случајева траје дуже од једне године.

5 Види: Ефикасност кривичног поступка и њен утицај на сузбијање криминалитета, Удружење за кривично право и криминологију Југославије, Београд, 1997. год.стр.155-215.

и у складу са његовом обавезом пружања доказа којим доказује основаност свог оптужног акта. Ако се овоме дода и чињеница да у оваквом концепту истраге, одговорност за њену неефикасност може без икаквих проблема да се пребацује са јавног тужиоца на истражног судију и органе унутрашњих послова и обратно, онда је сигурно да би се иницираном променом концепта истраге допринело и повећању степена одговорности јавног тужиоца за њену ефикасност, а што би засигурно имало позитивне ефекте не само за истрагу, већ и за кривични поступак као целину.

- в) Једна од битних одлика истрага, односно претходног или припремног кривичног поступка уопште, а што зависи од конкретног кривично-процесног законодавства, јесте стално присуство полиције уз руковођење и надзор јавног тужиоца у истој, односно опадање значаја истражног судије у овој фази поступка. Чак и земље које се сматрају колевком судског концепта истраге, исти све више напуштају. Случај нпр. са Француском, као колевком установе истражног судије, где су овлашћења истражног судије значајно смањена увођењем судије за слободе и притвор који се налази хи-јерархијски посматрано изнад истражног судије и надлежан је да одлучује о задржавању, притвору, претресању, улажењу у стан и одузимању предмета, као и о неким питањима изван кривичног поступка.⁶
- г) Резултати који су постигнути у земљама које су у циљу повећања ефикасности истраге, а тиме и ефикасности кривичног поступка као целине управо прибегле интервенцијама ове врсте у свом кривичнопроцесном законодавству у потпуности говоре у прилог оправданости оваквих интервенција.⁷
- д) Променом иницираног концепта истраге избегло би се и непотребно понављање извођења доказа које сада карактерише наш кривични поступак. Тако нпр. до саслушања претпостављеног учиниоца кривичног дела (осумњиченог и окривљеног) посматрано са аспекта позитивног Законика о кривичном поступку може да дође чак три

6 Видр: Др Горан ИЛИЋ, Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у француском кривичном процесном праву, Полиција и преткривични и претходни кривични поступак, ВШУП, Београд, 2005. год.

7 Случај нпр. са кривичнопроцесним законодавством Немачке (Види: Lowe – Rosenberg, Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz, Groskommentar, 23. Auflage, Zweiter Band, Berlin.1988., par.160-169.

пута - у преткривичном поступку од стране органа унутрашњих послова, у истрази и на главном претресу, а што би се у одређеном степену неутралисало прихватањем понуђеног концепта истраге, а тиме би се утицало и на ефикасност самог поступка што је и главни разлог залагања за иницирани концепт истраге.

Као што је то већ истакнуто, поред разлога који по нашем мишљењу говоре у прилог оправданости промене постојећег концепта истраге постоје и разлози који, само на први поглед, могу озбиљно да доведу под знак питања оправданост овакве једне идеје. Они се огледају, пре свега, у следећем:

- a) Атак на међународним актима и домаћим законодавством загарантоване слободе и права грађана озакоњењем органа унутрашњих послова као активног субјекта истраге, односно на тај начин “давање још једне основе за повећање репресивности полиције”. Као сасвим исправан аргумент у прилог оправданости овакве бојазни наводе се бројне злоупотребе овлашћења полиције у акцији “Сабља”. Уз пуну осуду свих злоупотреба вршених за време ове акције, као и осуду свих других злоупотреба како од стране овог, тако и од стране свих других процесних субјеката, ипак се чини да ово не би могло да се узме као оправдани аргумент против иницираног концепта истраге. Ово из разлога што би у иницираном тужилачко-полицијском концепту истраге, о питањима везаним за слободе и права одлучивао суд, а не јавни тужилац, а још мање орган унутрашњих послова. Узоре за ефикасну нормативну заштиту загарантованих слобода и права у оваквом концепту истраге налазимо у позитивним решењима већег броја кривичнопроцесних законодавстава која познају овакав концепт истраге а уз то се, и сасвим оправдано, сматрају и законодавствима са највећим степеном демократичности. Случај нпр, са немачким StPO⁸ где је истрага као припремни стадијум кривичног поступка стављена у надлежност државног тужиоца који може предузимање појединих, па и свих истражних радњи, препустити полицији, што у пракси обично и чини, али ни један ни други орган немају право одлучивања о питањима везаним за људске слободе и права. Одређивање мера процесне принуде и дозвољавање

ограничавања људских слобода и права (нпр. одузимање предмета, притвор и др.) у искључивој су надлежности суда. Слична решења су и у другим кривичнопроцесним законодавствима са оваквим и не само са оваквим концептом истраге.⁹

- б) Један од приговора тужилачком концепту истраге јесте и да концентрација функција јавног тужиоца (функције кривичног гоњења и функције истраживања) утиче на његову објективност. Приговор који на први поглед може да стоји отклања се на два начина предвиђена у законодавствима која познају овај концепт истраге. Прво, јачањем окривљениковог права на одбрану. Тако нпр. у немачком StPO с овим циљем уведено је право браниоца да присуствује испитивању окривљеног од стране државног тужиоца (пар.163а ст.3. у вези са 168 ст. 1 StPO). Или, записници о саслушању сведока и вештака од стране државног тужиоца и полиције без присуства браниоца, због начела непосредности, не смеју се читати на главном претресу (пар. 251.ст. 1 и 2. StPO). Друго, у спровођењу истраге државни тужилац, а тиме и полиција, дужан је да се стара како о оптерећујућим тако и о ослобађајућим околностима као и о обезбеђењу доказа за које постоји опасност да буду изгубљени.
- в) Један од озбиљних и чини се у овоме моменту, сасвим оправдано, кључних приговора против иницираног концепта истраге јесте непостојање кадровског потенцијала, пре свега у редовима полиције и неадекватна материјално-техничка опремљеност, како полиције, тако и јавног тужилаштва за успешну реализацију таквог концепта истраге. Приговор заиста стоји. Поједина истраживања у вези са овим питањем, нажалост, у великом степену потврђују оправданост овог приговора. Међутим, приговор није нерешив. Решење проблема који заиста постоји треба тражити у предвиђању једног дужег рока (од 3-5 година) од дана ступања на снагу до дана почетка примене одредаба о новом концепту истраге, а у том времену прибећи мерама за испуњавање и ова два веома битна - кључна услова за успешну реализацију оваквог концепта истраге.

9 Види: Др Горан ИЛИЋ, Појам, задатак, субјекти и радње претходног кривичног поступка, Полиција и преткривични и претходни кривични поступак, ВШУП, Београд, 2005. год.

На крају, залажући се за иницирану промену концепта истраге и у кривичнопроцесном законодавству Србије, и на тај начин за изједначавање истог и по овом питању са већином савремених кривичнопроцесних законодавстава и са углавном општеприхваћеним ставовима по овом питању, пажњу заслужују још две ствари. То је да иницирана промена концепта истраге захтева и истовремену промену низа других института и решења уопште у кривичнопроцесном законодавству Србије (случај нпр. са контролом оптужнице подигнуте након овако спроведене истраге, питањем доказне иницијативе и улоге суда у извођењу доказа, начела *in dubio pro reo* и сл.) као и потребу институционалне реорганизације како јавног тужилаштва тако и полиције, односно стварање одговарајућег кадровског потенцијала и адекватне материјално-техничке опремљености, што тренутно није случај. Испуњењем ова два услова и полиција и тужилаштво би у потпуности били спремни за преузимање одговарајуће улоге у концепту истраге за који се залажемо, а тиме би се истовремено полиција Србије приближила стандардима полиције развијених европских земаља.

3. ПРЕИСПИТИВАЊЕ НАЧЕЛА ЗБОРНОСТИ СУЂЕЊА

Чланом 24. ст. 1. Законика о кривичном поступку из 2001. године проширена је функционална надлежност судије појединца и то на тај начин што је одређено да је он надлежан да суди за кривична дела за која је предвиђена казна затвора до три године. Озакоњењем оваквог решења продужен је, сасвим оправдано, тренд одступања од начела зборности суђења започет Законом о кривичном поступку из 1976. године. Разлози оправданости оваквог решења су бројни и нису само теоретски већ и практични.¹⁰ Услед истих, чини се да би било сасвим оправдано и даље наставити са тако започетим трендом одступања од начела зборности суђења. За време у којем живимо сасвим адекватним решењем по овом питању чини се решење присутно у хрватском Законнику о кривичном поступку. Према истом, судија појединац је функционално надлежан да суди за кривична дела за које је прописана казна затвора у трајању до пет

10 Види: Др Војислав ЂУРЋИЋ, Основна начела југословенског кривичног процесног права и слобода и права човека и грађанина, Југословенско кривично законодавство и слободе и права човека и грађанина, Удружење за кривично право и криминологију Југославије, Београд, 2001. год., стр. 168.

година, а за тежа кривична дела, тј. за кривична дела за која је прописана казна затвора до десет година такође је надлежан судија појединац ако се са тиме сложе кривичнопроцесне странке до почетка главног претреса. Изузетак су само кривични случајеви за која је састав већа прописан посебним законом.¹¹ Оваквим једним решењем кривични поступак пред општинским судовима постао би не само јефтинији већ и ефикаснији уопште, а то истовремено не би ишло на штету законитости решења конкретне кривичне ствари.

4. ПРЕЦИЗНИЈЕ ОДРЕЂИВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ПРАВНИХ НОРМИ И УСЛОВА ЗА ПРИМЕНУ ПОЈЕДИНИХ МЕРА И ИНСТИТУТА

Једна од озбиљних опасности коју са собом носи непрецизност правне норме, и то посебно норми које се односе на посебне методе и средства против најтежих облика криминала, јесте и могућност њихове злоупотребе и самовоље у њиховој примени. Ова опасност постаје још већа у случају када је и недовољно прецизно одређен појам криминала на који се односе те посебне методе и средства, односно посебни поступци као целина, а што је случај сада са низом норми које се тичу организованог криминала. У вези са овим нормама неопходно је посебно водити рачуна о следећим чињеницама. То је да такве норме врло лако могу бити злоупотребљене, или пак и да њихова практична примена дође у отворени сукоб са одредбама међународног и домаћег карактера о основним људским правима и слободама, као што је то био случај у времену које је непосредно иза нас. Из ових разлога неопходно је извршити бројне интервенције код ових норми и то како путем њиховог прецизирања, тако и путем прописивања што прецизнијих услова за примену појединих мера, као и установљавање посебних контролних механизма за спречавање евентуалних злоупотреба и повреда права и слобода, а што се не би могло рећи за период који представља нашу недавну прошлост. Да овај посао није нимало лак говори још једна чињеница која се мора имати стално у виду. То је да се у нормирању ове проблематике мора успоставити сразмера између захтева за ефикасношћу кривичног

11 Чл. 3. Закона о изменама и допунама Закона о казненом поступку Хрватске од 20. маја 2002. године.

поступка и заштите људских слобода и права, што, мора се признати, није уопште лако постићи.

5. ПРЕИСПИТИВАЊЕ ОДРЕДАБА ЗАКОНИКА О ПОСТУПЦИМА ЗА ИЗРИЦАЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА БЕЗ ГЛАВНОГ ПРЕТРЕСА

У намери стварања нормативне основе за поједностављење и убрзање кривичног поступка у свим случајевима када то криминално-политички разлози оправдавају, изменама и допунама Законика о кривичном поступку из маја месеца 2004. године проширена је могућност кажњавања без одржавања главног претреса на кривична дела за која је предвиђена казна затвора до три године. Овакво једно решење треба поздравити и у складу је са нашим ранијим предлозима по том питању.¹² Међутим, чини се да са овим не треба стати. У случају прихватања иницираног проширења функционалне надлежности судије појединца било би оправдано размислити, из ових истих разлога, и о даљем проширивању могућности кажњавања без главног претреса и то на сва кривична дела из надлежности судије појединца. Друга интервенција код ове врсте поступака, посматрано уопште, требало би да се креће у правцу потпуног укидања друге врсте ових поступака (поступка за кажњавање и изрицање условне осуде од стране истражног судије). Ово не само из разлога што у постојећем нормирању овог поступка има много контрадикторности¹³, већ и из разлога што се основна идеја ове врсте поступака може постићи и путем адекватне примене самог поступка за кажњавање пре главног претреса и то посебно у случају прихватања његовог иницираног проширења.

12 Види: Проф. др Станко БЕЈАТОВИЋ, Неопходност доношења Законика о кривичном поступку Републике Србије, стр. 48.

13 Нпр. један од услова за примену овог поступка је “потпуно признање окривљеног, односно осумњиченог”, а потом се признање обезвређује захтевом да буде “поткрепљено и другим доказима”. Затим, циљ овог поступка је убрзање поступка, а он се успорава јер се тражи пристанак окривљеног, а уз то, и поред пристанка окривљеног даје му се могућност коришћења приговора против оптужнице, што не иде једно са другим, (Види: Проф. др Станко Бејатовић-Проф.др Драго Радуловић, Законик о кривичном поступку, Београд, 2002. год., стр.300).

6. СТВАРАЊЕ НОРМАТИВНЕ ОСНОВЕ ЗА ДАЉЕ ПОЈЕДНОСТАВЉЕЊЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Једна од битних особености Законика о кривичном поступку из 2001. године јесте и то да је истим створена нормативна основа за поједностављење и убрзање кривичног поступка, а тиме и нормативна основа за ефикаснији кривични поступак посматрано уопште. У том циљу Закоником о кривичном поступку из 2001. године, па и његовим изменама и допунама из маја месеца 2004. године, уведено је неколико веома значајних новина у наше кривичнопроцесно законодавство.¹⁴ Међутим, сасвим погрешно би било закључити да су тиме исцрпљене све нормативне могућности за даље поједностављење и убрзање кривичног поступка. Напротив. Решења присутна у савременом компа-ративном кривичнопроцесном законодавству као и њихова судска пракса говоре у прилог тога да постоје још не мале могућности са овим циљем. У овој контексту чини се оправданим размислити о могућности ознакоњења и у нашем кривичнопроцесном законодавству института нагодбе (споразума о признању кривице) између тужиоца и окривљеног. Реч је о институту чија се суштина огледа у претходном преговарању о признавању кривице између тужиоца и окривљеног и накнадном прихватању или неприхватању од стране суда постигнутог споразума између тужиоца и окривљеног. У случају опредељивања законодавца за озакоњење овог института у нашем кривичнопроцесном законодавству, а чини се да за то има разлога, посебну пажњу би било потребно посветити начину регулисања следећих његових питања. То су:

- а) Да ли за сва, или само за одређена – лакша кривична дела, дати могућност примене овог института;
- б) Питање граница кажњавања осумњиченог, односно окривљеног лица у случају постизања и од стране суда прихватања споразума о признању кривице;
- в) Питање улоге оштећеног лица и браниоца у поступку преговарања о признавању кривице;
- г) Питање процесног активирања суда, односно
- д) Питање могућности и основа употребе правног лека у оваквом једном поступку.

14 Види текст под тач. 1.4.

У разматрању оправданости оваквог једног предлога, поред осталог, треба имати у виду и следећу чињеницу. То је да се не ради о институту који је специфичност само кривичних поступака англосаксонског правног система. Напротив. Реч је о институту који је само поникао у англосаксонским кривичним поступцима, а последњих деценија прихваћен је у не малом броју континенталних кривичних поступака. Ако се овоме дода и чињеница да је у поступцима у којима је присутан доста добро примљен и да се уопште не доводи под знак питања, онда овакав један предлог на своме значају добија још више.¹⁵

7. ПРЕИСПИТИВАЊЕ НЕКИХ ОДРЕДАБА ЗАКОНИКА О НАЧЕЛУ ОПОРТУНИТЕТА КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА

Једна од изузетно значајних новина која карактерише Законик о кривичном поступку из 2001. године јесте и могућност примене начела опортунитета кривичног гоњења и према пунолетним учиниоцима кривичних дела. Трогодишње искуство функционисања ове новине показало је њену пуну криминално-политичку оправданост. Међутим, изменама и допунама Законика о кривичном поступку из маја месеца 2004. године извршеним у вези са овим начелом, озбиљно је доведено под знак питања његово функционисање у складу са разлозима који су иначе довели до његовог озакоњења. Наиме, овим интервенцијама прописано је да одлуку о одлагању кривичног гоњења јавни тужилац може да донесе само уз сагласност суда. Ценећи према образложењу законодавца главни разлог увођења ове новине јесте “одузимање тужиоцу права изрицања кривичних санкција” будући да му таква функција не припада. Циљ који је према замисли законодавца требало да буде постигнут оваквом интервенцијом није остварен. И након ових измена, као и пре, право тужиоца по овом питању остало је неизмењено. Истина сада је оно стављено само под контролу суда, али са отвореним питањем: ко је функционално надлежан да даје такву сагласност? Одговор на ово питање не даје Законик, што говори и у прилог непрецизности овакве једне одредбе. Са оваквом једном интервенцијом, која уз све то није ни у складу са природом начела опортунитета кривичног гоњења

15 Види: Коментар Закона о кривичном (казненом) поступку Босне и Херцеговине, Сарајево, 2005. год., стр. 265.

а што се доказује и неаргументованим прављењем разлике између два његова могућа облика, дошли смо у ситуацију да је озбиљно доведено под знак питања, или најблаже речено, непотребно отежано практично функционисање овакве једне, криминално-политички посматрано, изузетно корисне новине. Контрола одлуке јавног тужиоца о одлагању кривичног гоњења је неопходна, али она треба да се обезбеди на други, а не на овакав начин. Нпр. условљавањем давања претходне сагласности оштећеног, или, пак, могућношћу преиспитивања такве одлуке од стране непосредно вишег или и највишег јавног тужиоца, што је иначе углавном и присутно решење у компаративном кривичнопроцесном законодавству. Поред овог, чини се нужном још једна интервенција код овог начела. Она се тиче процесне форме одређивања мере коју јавни тужилац налаже осумњиченом, а што нема подлогу у важећем тексту Законика и изазива бројне дилеме.¹⁶

8. ПРЕИСПИТИВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ РЕШЕЊА ЗАКОНИКА О МЕРАМА ЗА ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ПРИСУСТВА ОКРИВЉЕНОГ И ЗА НЕСМЕТАНО ВОЂЕЊЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Законик о кривичном поступку из 2001. године донео је неколико изузетно значајних новина по питању мера за обезбеђење присуства окривљеног и за несметано вођење кривичног поступка. Међу њима су најзначајније оне које се тичу притвора и мере забране напуштања боравишта. Циљ ових измена био је стварање нормативне основе за повећање ефикасности кривичног поступка (нпр. путем ограничавања трајања притвора) и усаглашавање текста Законика са међународним правним стандардима по овом питању. Овако постављени циљ у великом степену је остварен Законом о кривичном поступку из 2001. године. Међутим, изменама и допунама истог из маја месеца 2004. године одступљено је, у одређеном степену, од овако постављених циљева. Оправдано се може поставити питање у којем степену су сагласна поједина решења из маја месеца 2004. године са овим циљевима. Случај

16 Види: Др Ђорђе ЛАЗИН, Основна начела (опште одредбе и њихова конкретна разрада) у Законику о кривичном поступку, Практична примена новог југословенског Законика о кривичном поступку, Удружење за кривично право и криминологију Југославије, Београд, 2002. год., стр. 175.

нпр. са новопредвиђеним роковима трајања притвора. Не доводећи ни у ком случају под знак питања оправданост разлога који су довели до измена у трајању притвора у мају месецу 2004. године мора се ипак поставити питање: да ли овако дуги рокови трајања притвора утичу на ефикасност рада суда? Или, слично је и са решењем по којем рокови трајања притвора “не теку у периоду у коме се главни претрес одлаже или прекида због одсуства браниоца, отказа пуномоћја и избора или постављења новог браниоца”.

Имајући у виду предње изнесене циљеве по питању мера за обезбеђење присуства окривљеног и за несметано вођење кривичног поступка, а који се по нашем мишљењу ни у ком случају не би смели довести под знак питања, чини се да би у предстојећем раду на окончању реформе нашег Законика о кривичном поступку било неопходно размотрити и следећа питања у вези са овим мерама. То су:

- а) преиспитивање разлога за притвор и рокова трајања притвора, као и питање прекида тока тих рокова;
- б) могућност већег учешћа браниоца при одлучивању о притвору;
- в) могућност увођења тзв. кућног притвора;
- г) стварање нормативне основе за проширивање могућности одређивања јемства које би требало, коначно и код нас, да има значајније место у систему мера за обезбеђење присуства окривљеног и несметано вођење кривичног поступка.

9. ПОТПУНО УСКЛАЂИВАЊЕ КРИВИЧНОПРОЦЕСНОГ ЗАКОНОДАВСТВА СА РАТИФИКОВАНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ПРАВНИМ АКТИМА И ДРУГИМ ОПШТЕПРИХВАЋЕНИМ ПРАВНИМ СТАНДАРДИМА

Један од задатака који у целости мора да буде остварен у раду на окончању реформе нашег кривичнопроцесног законодавства јесте и његово потпуно усклађивање са ратификованим међународним правним актима и другим општеприхваћеним правним стандардима и то посебно правним стандардима Европске уније. Обавеза оваквог усаглашавања произилази не само из чина ратификације међународних правних аката и одредбе чл. 16. Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора, према којој су ратификовани међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права, не само саставни део нашег правног система, већ имају и примат над националним правом, већ и из још једне чињенице. Она се огледа у томе да је то један од круцијалних услова за наше пуноправно укључивање у Европску унију.

У вези са овим захтевом треба констатовати да је кривичнопроцесно законодавство Србије у великом степену већ усаглашено са највећим бројем ратификованих међународних правних аката, а што се пре свега односи на Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода.¹⁷ Међутим, поступак усклађивања још није завршен. Постоје одређена питања која су још увек отворена, посматрано са овога аспекта. У поступку остваривања овако постављеног задатка чини се да посебну пажњу треба посветити трима следећим стварима. То су:

- прво, Статуту сталног међународног кривичног суда код којег се, по питању усаглашавања нашег кривичног (материјалног, процесног и извршног) законодавства са истим, недопустиво мало расправља у нашој стручној јавности, а још мање нешто и ради по истом;
- друго, Конвенцији Уједињених нација о транснационалном организованом криминалу и два додатна протокола који представљају допуну ове конвенције¹⁸ будући да одредбе исте још увек нису на

17 Види: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе, Удружење за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе, Београд, 2004. год.

18 Реч је о Протоколу о сузбијању трговине људима и Протоколу против кријумчарења миграната.

адекватан начин инволвиране у наше кривичнопроцесно законодавство (случај нпр. са кривичном одговорношћу правних лица, мерама заштите сведока и њима блиских лица од одмазде или застрашивања и сл.);

- треће, у поступку усаглашавања нашег кривичнопроцесног законодавства са ратификованим међународним правним актима и опште-прихваћеним правним стандардима мора се водити рачуна и о судској пракси Европског суда за људска права. Наиме, и поред тога што судска пракса овог суда није, посматрано формално-правно, извор права те као таква није ни непосредно обавезујућа, њен значај је огroman јер се судским одлукама овог суда практично тумаче и ближе одређују поједине одредбе Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода услед чега су оне, суштински посматрано, постале незаобилазне. Ако се овоме дода и чињеница да се оне у највећем делу (преко 50% свих одлука) односе управо на кривични поступак, онда оваква једна констатација по питању њиховог карактера још више добија на своме значају.¹⁹

10. МЕЂУСОБНО УСАГЛАШАВАЊЕ ЗАКОНСКИХ ТЕКСТОВА ИЗ ОБЛАСТИ МАТЕРИЈАЛНОГ, ПРОЦЕСНОГ И ИЗВРШНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА

Паралелно са радом на реформи Законика о кривичном поступку одвија се и рад на реформи других законских прописа из круга који се зове кривично-процесно законодавство Србије посматрано у ширем смислу речи. Примера ради довољно је само констатовати да би требали у времену које представља не само веома блиску будућност већ и садашњост да добијемо нови Кривични законик, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела, Закон о извршењу кривичних санкција, Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку и сл. Сви ови, као и други законски текстови из означеног круга који се зове кривичнопроцесно законодавство, доносе низ новина које се, неке мање а неке више, тичу и одредаба Законика о кривичном поступку и као такве саме по себи захтевају и неминовне интервенције у самом Законнику о кривичном

19 Види: Проф. др Ђорђе ЛАЗИН, *Измене и допуне Законика о кривичном поступку из 2001. год.*, стр.128.

поступку и обратно. Из ових разлога, а у циљу избегавања онога што карактерише садашње кривичнопроцесно законодавство Србије, а то је његова међусобна неусаглашеност по низу питања, неопходно је у раду на окончању реформе кривичнопроцесног законодавства посветити посебну пажњу управо међусобном усаглашавању законских текстова из области материјалног, процесног и извршног кривичног права.

11. ПРЕИСПИТИВАЊЕ ОДРЕДАБА О СВЕДОКУ САРАДНИКУ

Институт сведока сарадника који представља новину у кривичнопроцесном законодавству Србије и поред низа контроверзности присутних у кривичном процесном праву уопште не би смео да се доведе под знак питања. Међутим, детаљном анализом његовог садашњег регулисања добија се утисак да се његовом нормирању пришло поприлично брзо и недовољно аргументовано због чега би, по питању истог, било неопходно извршити не мале интервенције и то све по угледу на решења присутна у највећем броју савремених кривичнопроцесних законодавстава која познају овај институт (Италије, Немачке, САД и сл.). Међу не малим бројем питања која би било неопходно ставити под лупу струке, пажњу заслужују пре свега питања која се тичу услова под којима једно лице може да добије својство сведока сарадника будући да услови из садашњег Законика не пружају довољно гаранција за једну реалну процену целисходности да ли одређеном лицу треба, дати својство сведока сарадника, а и питање је колико су исти као такви и у складу са самом природом овог института. Затим, ту је и питање самог поступка за стицање и губитак својства сведока сарадника у оквиру којег би посебна пажња требала да се посвети улози оштећеног у том поступку, као и питање кривичне одговорности овог субјекта у случају када пред судом да исказ у складу са преузетим обавезама. Чини се да би ово питање морало да претрпи најрадикалније измене, и то на тај начин што би као правило важило његово блаже кажњавање, а аболиција само као изузетак и сл.²⁰

20 О овоме опширније види: Проф. др Милан ШКУЛИЋ, Нацрт Закона о државним органима у поступку за кривична дела организованог криминала, Ново кривично законодавство Србије, Српско удружење за кривично право, 2005. год., стр. 239-250.

12. ПРЕЦИЗНИЈЕ ОДРЕЂИВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ЗАКОНСКИХ ПОЈМОВА (ИЗРАЗА) И ПРОПИСИВАЊЕ ПРЕЦИЗНИЈИХ УСЛОВА ЗА ПРИМЕНУ ПОЈЕДИНИХ МЕРА И ИНСТИТУТА

Као што је то већ констатовано и доказано на не малом броју примера (случај нпр. са појмом организованог криминала, сведоком сарадником, прикривеним иследником и сл.), једна од особености постојећег стања кривичнопроцесног законодавства Србије, и то посебно оног његовог дела који се тиче проблематике организованог криминала, јесте и непрецизност појединих законских појмова и предвиђање веома широких, недовољно одређених услова за примену појединих мера и института, а што само по себи допушта произвољност и самовољу од стране оних који примењују такву норму. Свако доказивање негативности оваквих законских решења је сувишно. Услед овог, у предстојећем раду на окончању реформе нашег кривичнопроцесног законодавства посебна пажња мора да се посвети управо оваквим нормама, а њих као што је то већ констатовано, није мали број. Законик о кривичном поступку као основни сеизмограф слобода и права човека, односно као основни сеизмиограф степена демократичности једног друштва као целине, мора да буде такав да, ако већ не може у целости да искључи, онда да сведе на најмању могућу меру произвољност и самовољу у примени одређене норме услед њене непрецизности.

13. ВЕЋА ЗАШТИТА УЧЕСНИКА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Један од битних услова за ефикасно деловање субјеката кривичног поступка а тиме и за ефикасан кривични поступак као целину, јесте и ефикасна заштита учесника кривичног поступка. Без адекватне заштите учесника кривичног поступка нема ни могућности њиховог деловања на законом прописани начин, што посебно долази до изражаја код појединих - најтежих облика криминалитета (организованог криминалитета, тероризма, ратних злочина) и код појединих кривичних субјеката (случај нпр. са појединим категоријама сведока и оштећених лица). С обзиром на ово мора се поставити питање: Да ли је постојећа заштита у оквиру нашег кривичног поступка, посматрано са нормативног аспекта, адекватна или не? И поред тога што Законик о кривичном поступку из 2001. године и нека решења у нашем каснијем позитивном споредном кривичнопроцесном

законодавству представљају корак напред, ипак се мора констатовати да она као таква није довољна. Исправност овакве констатације најбоље потврђују одредбе конвенција које третирају ову проблематику²¹ и читав низ препорука Савета Европе у вези са овом проблематиком²², као и решења присутна у компаративном кривичнопроцесном законодавству, будући да се сва ова акта у не малом степену разликују у односу на позитивно кривичнопроцесно законодавство Србије.²³ Из ових разлога, у раду на окончању реформе кривичнопроцесног законодавства Србије посебну пажњу треба посветити и овој проблематици.

У разради заштите учесника кривичног поступка четири аспекта ове проблематике морају се посебно имати у виду. То су:

- прво, процесна заштита учесника кривичног поступка је веома битна, али она не сме бити једини вид заштите. Напротив. Поред процесне заштите неопходно је предвидети и обезбедити и механизме и физичко-техничке заштите појединих категорија учесника кривичног поступка;
- друго, врста и обим конкретне заштите треба да буду зависни, како од врсте кривичног дела, тако и од конкретног својства кривичнопроцесног учесника;
- треће, и поред тога што у кривичном поступку посебна заштита мора да се посвети сведоку, сведок не може да буде једини учесник кривичног поступка који ужива ову заштиту. Напротив. Заштита о којој је овде реч мора да се, у одређеном обиму, прошири и на неке друге учеснике кривичног поступка (оштећеног, вештаке, тумаче, стручна лица и сл.), а што све зависи од конкретне кривичне ствари;
- четврто, процесна заштита сведока као и других кривичнопроцесних учесника не сме ићи на штету права окривљеног лица на одбрану

21 Случај нпр. са Конвенцијом УН против транснационалног организованог криминала са допунским протоколима и Кривичноправном конвенцијом о корупцији.

22 Нпр. Препорука о положају жртава у оквирима кривичног права и процедуре из 1985. године, Препорука о застрашивању сведока и правима одбране из 1997. године, Препорука о сексуалном експлоатисању, порнографији, проституцији и трговини децом и млађим пунолетним лицима из 1991. године и сл.

23 Види: Др Снежана БРКИЋ, Посебан начин саслушања сведока у кривичном поступку ради спречавања његовог застрашивања, Ново кривично законодавство Србије, Српско удружење за кривично право, Београд, 2005. год., стр. 145-161.

нити пак на рачун правичног и непристрасног суђења и поред тога што их у одређеном степену може модификовати.

14. ПРЕИСПИТИВАЊЕ СИСТЕМА ПРАВНИХ ЛЕКОВА

Једно од питања којем би такође било неопходно посветити посебну пажњу у раду који нам предстоји, јесте и систем правних лекова. Више је разлога који намећу неопходност интервенција у важећем систему правних лекова. Међу њима су најзначајнији они који се тичу већ извршених, као и планираних промена у правном систему Републике Србије, затим одредба чл. 18. Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама будући да она право на правни лек предвиђа на нешто другачији начин, не само у односу на важеће националне прописе, већ и далеко шире у односу на поједине међународне стандарде, затим предвиђање посебних кривичних поступака прилагођених природи кривичног дела и својствима учиниоца, а што само по себи изискује и потребу преиспитивања поступка у поступку по правним лековима код неких од ових поступака и сл. Не упуштајући се у набрајање других разлога који намећу неопходност ових интервенција²⁴ треба констатовати да је код новелирања система правних лекова неопходно посебно узети у обзир питања везана за организацију и надлежност органа кривичног правосуђа, за остваривање основних начела кривичног поступка, о доступности правног лека учесницима кривичног поступка, затим питање утицаја посебних кривичних поступака, као и других фактора на изградњу система правних лекова. Исто тако, у циљу стварања нормативне основе за повећање ефикасности кривичног поступка, а да то не иде на уштрб загарантованих слобода и права човека и грађанина, треба размотрити и могућности, које допуштају, под одређеним условима, и искључење права на правни лек²⁵. Једном речју, новелирани систем правних лекова треба да задовољи два дијаметрално супротна друштвена

24 О томе опширније види: Проф. др Војислав ЂУРЋИЋ, Систем правних лекова и државна заједниоца Србија и Црна Гора, стр.173-197.

25 У том контексту интересантна је могућност допуштена у Седмом протоку уз Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода. Према истом допуштено је ограничење права на правни лек у одређеним случајевима. Нпр., у погледу оних дела која су мањег значаја, затим у случајевима у којима је осуђеном судио у првом степену највиши суд и сл. (чл.2. ст. 2. Протокола бр.7).

интереса. Императив да се правним леком омогући исправљање судске одлуке и тиме осигура законитост, и захтев да се обезбеди правна сигурност човека свођењем на разумно време неизвесности окривљеног у погледу права државе на кажњавање (*ius puniendi*).

15. ОСТАЛЕ ПОЖЕЉНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У КРИВИЧНО-ПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ

Поред предње изнесених питања која по нашем мишљењу представљају приоритет у предстојећем раду на окончању реформе кривичнопроцесног законодавства Србије, било би пожељно, у циљу што потпунијег остваривања предње означених пројектованих задатака, размотрити и нека друга питања и то све полазећи од решења по истим присутним у савременом компаративном кривичнопроцесном законодавству и резултата постигнутих у њиховој практичној примени. То је случај нпр. са питањима која се тичу: побољшања процесног положаја оштећеног лица, побољшања процесне дисциплине учесника кривичног поступка, могућности прибављања вештачења од стране кривичнопроцесних странака, механизма контроле оптужнице и сл.²⁶

16. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу извршене анализе стања кривичнопроцесног законодавства Србије може се констатовати да процес његове реформе започет доношењем Законика о кривичном поступку из 2001. године карактерише присуство низа савремених решења, низа решења прогресивног карактера, али оно још увек није на нивоу жељене нормативне основе која би га чинила ефикасним механизмом у борби против криминалитета уопште, а посебно његових најтежих облика. Уз ово, не мали број измена и допуна у кривичнопроцесном законодавству Србије извршених након ступања на снагу Законика о кривичном поступку из 2001. године је такав да, због непрецизности одређеног броја законских норми и предвиђања изузетно широких и неодређених услова за примену појединих кривичнопроцесних мера и института, допушта

26 Види опширније: Проф. др Станко БЕЈАТОВИЋ, Неопходност доношења Законика о кривичном поступку Републике Србије.

произвољност и самовољу у њиховој практичној примени, а што не би смело да буде обележје законских текстова уопште, а понајмање законских текстова овог карактера. Из ових, и не само ових, разлога окончањем започете реформе кривичнопроцесног законодавства Србије, а што би по нашем мишљењу требало да се заврши доношењем новог Законика о кривичном поступку треба да се остваре два циља. Прво, да се створи нормативна основа за што ефикаснији кривични поступак, а што може да се оствари озакоњењем нових решења која су се дуги низ година показала ефикасним у савременом компаративном кривичнопроцесном законодавству, као и отклањањем недостатака из постојећег кривичнопроцесног законодавства на које је указала судска пракса, односно и заменом појединих законских решења целисходнијим. Друго, да се истовремено води рачуна и о заштити људских слобода и права загарантованих како међународним актима која обавезују нашу земљу тако и националним законодавством. Једном речју, да се води рачуна о успостављању нормативне равнотеже између захтева за ефикасношћу кривичног поступка и заштите људских слобода и права. Остваривањем ових циљева не само да би Србија добила модерно, савремено кривичнопроцесно законодавство већ и законодавство које би у целости било усаглашено са општеприхваћеним правним стандардима из ове области, а што мора да буде идеја водиља у текућем раду на реформи кривичнопроцесног законодавства Републике Србије.

DESIRABLE DIRECTIONS OF FUTURE DEVELOPMENT OF CRIMINAL
PROCEDURE LEGISLATION OF SERBIA

Summary

Stanko BEJATOVIĆ, PhD

Faculty of Law, Kragujevac

Wishing to give his personal contribution to the quality of the forthcoming reform of criminal procedure legislation in Serbia, in this paper the author has presented his views of desirable interventions within the criminal procedure legislation of Serbia. All these, according to the author desirable, interventions in the ongoing work towards the completion of the reform of criminal procedure legislation of Serbia were presented by the author through fifteen groups of questions, grouped primarily according to the aspect of their topicality. The largest number of presented Бpojvelties is of such a character that it could freely be said that they represent the Бpojvelty Бpojт only from the Бpojrmative aspect but also the Бpojvelty if observed from the aspect of Serbian theory of criminal procedure law, which gives a special character to these problems. This is the case for instance with the suggested concept of investigation, some solutions for further simplification of criminal procedure, with some issues concerning measures to provide for the presence of the accused and for undisturbed carrying out of criminal procedure, the institute of settlement (agreement on guilt confession), with measures for more protection for the participants in the criminal procedure, etc. These, as well as some other desirable interventions in Serbian criminal procedure legislation are analyzed by the author in this paper from various aspects (criminal-political, comparative-legal, theoretical, practical) and on the basis of such an analysis the author has suggested many proposals *de lege ferenda*, which gives a special contribution to the paper. The conclusions that represent a summarized review of previously considered issues are given at the end of the paper.

ЕФИКАСНОСТ И ОДГОВОРНОСТ ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У УПРАВЉАЊУ ПРИВАТНИМ ЗАТВОРИМА

др Митар КОКОЉ

Victoria Law School, Мелбурн, Аустралија

Апстракт: Основни циљ овог чланка јесте да се идентификују главни правци у релацијама између приватних и државних затвора и да се укаже на основне критерије утврђивања ефикасности у управљању приватним затворима. Приватни затвори су у процесу експанзије у протеклих 30 година у англофонским државама, што је отворило низ нових питања, до сада незабележених. Иако је ефикасност затвора тешко процењивати, као један од могућих начина је упоређивање приватних затвора са реформисаним државним затвором, што је примењено и у овом прилогу.

Кључне речи: казна затвора, извршење казни, приватни затвори, државни затвори, конфликт интереса.

Термин приватни затвор је усвојен иако не одговара стварној суштини питања која се њим желе приказати. Приватизација затвора је нови тренд настао пре тридесетак година најпре у САД, а потом примењен у осталим англофонским државама (Аустралија, Велика Британија, Канада, Нови Зеланд). Смисао је био да се један део затворских послова повери приватним уговарачима од стране државе (смештај, исхрана, одржавање хигијене, одевање, извођење одређених програма, транспорт, обезбеђење итд.). Приватна компанија тај посао обавља, а држава плаћа за учињене услуге претходно уговорене износе. Касније су приватне

компаније преузеле и дизајнирање, конструисање, финансирање и управљање новим затворима, али држава је задржавала главну улогу у одређивању послова које ће понудити, додели посла путем уговора, контроли квалитета услуга и плаћању извршеног посла. У том смислу приватни сектор није преузео ову област од државе, као што би се то у генералном поимању приватног власништва могло закључити и како је реално у свим осталим подручјима живота. Приватни сектор само обавља посао који добија од државе.

Ипак, улажење приватног сектора у ову, до сада неприкосновену државну област, отворило је низ питања и контроверзи. Нека од тих питања смо обрадили у другим чланцима, а на овом месту ће се интересовање усмерити ка питањима ефикасности и одговорности у систему приватизације затвора.

КРИТЕРИЈИ И НАЧИНИ ОЦЕЊИВАЊА УСПЕШНОСТИ ПРИВАТНОГ ВОЂЕЊА ЗАТВОРА

Две широке области од посебног друштвеног интереса у оквиру ове теме су ефикасност приватног сектора у обављању затворских послова и његова одговорност у томе. Када су у питању затварања људи и програмирање њиховог живота у изолацији, тешко је прецизирати појам ефикасности. То се свакако односи и на оне затворе којима управљају, или одређени део послова обављају, приватне компаније. И поред тога, у оквиру оних оцена које би се могле подвести под критериј ефикасности, код феномена приватних затвора, то се може одредити као вођење затворских послова за мањи износ од износа за државне затворе и уз постизање бољег квалитета.

У самом почетку преузимања одређених послова од стране приватног сектора није било неких већих и озбиљнијих истраживања његове успешности. Иако су присталице и поборници приватизације затвора тврдили у ванпарламентарним и парламентарним дебатама да ће приватни сектор понудити бољи квалитет и уштеду средстава, нису утврђени критерији на основу којих ће се то моћи мерити. Једини начин да се то утврди је био да се упореде државни и приватни затвори. Сигурно је да су приватно вођени затвори били бољи у погледу смештаја, комуницирања затвореника са особљем и квалитета понуђених програма, јер су многи јавни затвори у већини држава у веома лошем стању. Ипак,

поједине државе су увеле новине у неким државним затворима што је донело добре резултате. Аутоматски се поставило питање да ли приватне затворе поредити са свим или само са оним државним затворима које је држава реформисала и ускладила са савременим потребама, јер би само такво поређење било адекватно.

Један од ретких примера успешног поређења је забележен у Аустралијској држави Квинсленд, где је у исто време отворен први приватни затвор и један државни затвор реформисан. Аутор који је обавио истраживање свих релевантних компонената у оба затвора имао је могућност да конституише критерије за поређење. Закључак је био да реформисани државни затвор у конкретном случају пружа боље резултате у свим областима од приватног затвора.

Оба затвора су имала једнак број затвореника и приближно иста финансијска средства, с тим да је државни затвор имао теже категорије затвореника и шире и сложеније надлежности. Иначе, за приватне затворске компаније је карактеристично да се оријентишу на обављање услуга за затворенике са мањим ризиком и са мањим потребама нивоа обезбеђења.

Већина прелиминарних информација изнесених од стране поборника приватизације затворског система се заснивала на паушалној оцени у односу на државне затворе који су били претрпани, са неодговарајућим смештајним капацитетима, лошим односима између затвореника и особља, лошим и неадекватним образовним и радним програмима и лошим основама за рехабилитацију. Свакако да је револт према таквом стању у државним затворима имао доста утицаја на опредељење ка делимичној приватизацији.

Приватни сектор је настојао да пружи побољшане услове у свим овим сегментима и у томе је сигурно био успешан, гледано према тадашњем стању у државним затворима. Међутим, приватни сектор мора да испуни низ услова који се не траже или се траже у мањем обиму од државних затвора. Уз то, приватни сектор мора да обезбеди већи квалитет услуга за мањи износ и да оствари циљ ради кога је ушао у посао, а то је профит. То су високи захтеви које није лако остварити.

Из чињенице да је за тридесетак година приватни затворски сектор снажно израстао и обухватио значајан део затворске популације и затворских капацитета, произилази закључак да је нађено ново подручје

за профитирање. Приватизација затвора је иначе кренула у време увођења неолиберализма осамдесетих година прошлог века, када се почела реализовати теза да треба приватизовати све што није у најдиректнијој вези са државом. Обављање дела затворских услуга се појавило као значајно подручје за профитирање, што је отворило низ питања, међу којима и питање како се може ускладити успешан рад, уштеда за државу и добро профитирање.

Многи стручњаци су опонирали уопште идеји преузимања од стране приватног сектора оних задатака који су директно везани за обављање судске функције у подели власти у држави. У својим тврдњама они су полазили и од тога да је немогуће истовремено остварити квалитет, уштеду и профит и да то мора да се одрази на квалитет програма и број затвореника који би требало бити њима обухваћени.

Да би се дошло до прецизних показатеља о овим елементима морала су се обавити одређена истраживања. У почетку је у свим државама била дата неограничена могућност уласка у приватне затворе у циљу истраживања. Приватни сектор је био убеђења да је толико успешнији да му се неће моћи правити приговори. Када је након првих позитивних оцена дошло и до истицања низа примедба, приватни сектор је почео да смањује могућности истраживања на лицу места. Но, те забране и ограничења су имали утицаја на повећане захтеве да се пословање приватног сектора приближи јавности, што је резултирало у каснијем већем отварању.

Такав тренд је довео до захтева да се независно истраживање и оцена рада приватног сектора морају уградити у сваки појединачни аранжман. Као дилема појавило се питање да ли одлуку за дозвољавање истраживања треба да донесе одговарајући јавни ауторитет или приватни оператер. У Великој Британији је било почетних ограничења, да би касније као обавезно било уведено истраживање које је дозвољавано и финансирано од стране Министарства унутрашњих послова (*Home Office*).

Нови Зеланд је заузео јасну позицију да уговор мора садржати прецизну одредбу која обезбеђује да Секретар Департмана за поправљање (*Secretary of the Department of Corrections*) има директан или, преко лица које он одреди, посредан приступ истраживању и оцени. Приватни контрактор не може ставити вето на одобрени приступ, а истраживачи не смеју бити под било каквим притиском.

У САД не постоје прописи нити стандардни уговори који би упућивали на ово питање. Међутим, Америчко удружење за поправна питања (*American Correctional Association - ACA*) је установило праксу акредитације. У процесу акредитације утврђује се испуњавање низа услова од стране приватног затворског уговарача, а независно истраживање у самом приватном затвору сматра се као нормално. Може се према томе констатовати да се истраживачка култура лагано развија, посебно у САД. Иако је Аустралија била друга у редоследу по увођењу приватизације затвора, ипак у неким областима као што је истраживање, заостаје.

ПОТЕНЦИЈАЛНИ КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСА КОД ПРИВАТНОГ КОНТРАКТОРА

Неки извештаји из компаративних студија показују успешност приватних компанија да смање трошкове и до 15% уз добијање повољних оцена за обављене послове. Међутим, поставља се питање да ли је то само одговарајући смештај или испуњавање минималних стандарда. Извршење казне затвора, генерално посматрано, може обухватити у најбољем случају као сврху превенцију или рехабилитацију или најмање смањење рецидивизма. У случају када нема валидних компаративних студија о рецидивизму на релацији приватни и државни затвори, може се рећи да се објективно јавља сукоб интереса код приватног сектора.

Ако би сврха извршења казне у приватном сектору била смањење рецидивизма, то би значило да би профитно оријентисани приватни сектор радио против себе ако би рехабилитовао осуђенике. Ако би успешан рад приватног сектора био оцењен тиме што је смањен рецидивизам или што су затвореници рехабилитовани, то би значило да су они платили дуг држави и да се неће појављивати поново као субјекти профита приватног бизниса. Ако је све мањи број оних који омогућавају приватни бизнис, онда је мањи профит од тог бизниса. На тај начин приватни сектор у затворском систему долази у контрадикцију и сукоб интереса. Ако би пошли од тога да је приватни сектор заинтересован за профит, онда би то значило незаинтересованост за рехабилитацију или смањење рецидивизма. То је основни разлог због кога опоненти приватизације затвора не верују да се профит може ускладити са квалитетним испуњењем обавеза и уштедом за државу. Из тог произилази

и неповерење у ефикасност приватно вођеног извршења казне затвора од стране приватног сектора.

СУКОБ МОРАЛНОГ И МАТЕРИЈАЛНОГ ЕЛЕМЕНТА У ВОЂЕЊУ КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ

Већина до сада потписаних уговора је показала да су приватне компаније потрошиле више него што је уговорено и да је држава платила више него што је предвиђено. Осим тога, експанзија приватизације затвора је кренула у ситуацији када је држави недостајало капацитета да смести осуђеничку популацију. Упоредо, путем медија и политичке кампање створена је ситуација појачане криминализације друштва која је оправдавала повећање броја осуђеника. У исто време, у већини држава пре увођења приватизације донете су мере које су построжиле системе кажњавања или смањиле примену повољнијих мера за учиниоце, тако да се осуђеничка популација нагло повећала. Држава и приватне компаније могле су да се правдају да до повећања није дошло након оснивања приватних затвора, али се може приговорити да је до тога дошло пре оснивања приватних затвора, у фази интензивних дебата око тога, као некој врсти припреме терена.

Јавно мњење се путем политичких кампања и медијских опсервација припремало за ситуацију раста насилног криминалитета, а онда су се као одговор на то отворили затвори за смештај осуђеника нижег нивоа ризика и нижег степена потребе за обезбеђењем. Приватни сектор се иначе оријентисао на осуђенике за лакше деликте и краће казне. У јавном представљању опасности од криминалитета не прави се разлика између лакших, а поновљених облика криминалитета и тешких насилних облика криминалитета.

Већина подручја и локалних заједница, где су планирани нови приватни затвори, бунила се у почетку. Када су уочили да им отварање затвора значи запослење значајног броја људи, заједнице су се масовно јављале на понуде за локацију. Ова стратегија је имала и негативан ефекат јер је била масовна и значила је повлачење новца намењеног за социјалне програме. Дугорочно посматрано економски прогрес за државу не може долазити од инвестирања у заустављање поплаве, већ у отклањању узрока поплаве.

Након прве фазе у којој се осуђеничка популација драматично повећала, дошла је следећа фаза у којој се не може профит градити на том повећању, јер би то значило постепено затварање највећег дела нације. САД се нпр. таквом политиком сврстала на прво место по затварању своје нације, а значајан подстицај том тренду била је и приватизација са профитним мотивом.

У том профитном процесу државе су издвајале више средстава да задовоље приватне затворске апетите у циљу смањења криминалитета. Ти трошкови су у већини америчких држава премашили издвајање за високо образовање или за социјалне програме. Питање које се из тога извукло је да ли држава треба да се оријентише ка лечењу последица или треба да се посвети раду на отклањању узрока.

Један од консеквентних закључака из тог поређења јесте да је трошење више новца на затворе, да би се сместили осуђеници, него на социјалне програме у циљу спречавања криминалитета, кратковидна стратегија која није одржива на дужи стазе и скуп је пут који прети јавној сигурности државе. Америчке статистике показују да је веће присуство Афро Американаца у затворима, него што је забележено учешће у уличном криминалиту. Расна дискриминација и уз то невољност послодаваца да примају бивше осуђенике, враћа ову популацију назад у затвор.

Закључак око кога се сви слажу је да кажњавање не може решити проблем криминалитета, јер решење треба да долази из сектора изван криминалне правде и посебно затвора. Свима је јасно да економске тешкоће, растућа зависност од дроге и алкохола, опадање морала и едукационих стандарда, психолошки проблеми и други узроци криминалитета никад неће бити излечени казним мерама. Према томе, повећање броја затвора и затворских кревета неће смањити криминалитет, зато што њихов недостатак није ни био узрок криминалитета. Статистике показују да у држави Мичиген 75% осуђеника који су ушли у затворски систем имају суштинске симптоме злоупотреба и зависности од дроге или алкохола. Скоро један од пет њих има менталне проблеме.

Парадокс је у томе да се с једне стране повећавају затворски капацитети, а с друге стране се смањују фондови које је држава установила да олакша прелаз осуђеника из затворског окружења на слободу. Према званичним показатељима осуђеници који су у федералним затворима примали резиденцијални третман због овисности од дроге су у 73% случајева мање

долазили под удар закона. И поред тога, политичарима и поборницима приватизације је било лакше да истакну да систем превенције не функционише. Одговор на та становишта је да програми функционишу тамо где се новац усмерава.

Настављање игнорисања економског контекста у коме се решавају питања криминалне правде може да створи стање социјалне неодговорности. Тражење нових затвореника да повећају профит и одрже тржиште заузима место примене социјалних програма. Тако је политизација криминалитета и казне окренула морални и социјални интерес у економску сферу са иманентним губитком фокуса на социјалне последице.

Све ово отвара и ново питање о томе да ли су јавни интерес, изражен кроз сврху кажњавања, и профитирање приватних корпорација, компатибилни. Према својој дефиницији и суштини приватне компаније нису установљене да се баве јавним интересом, већ да стварају добит за себе и за деоничаре и да буду зависне од тога. Приватна корпорација, без јавне и моралне мотивације у сектору у коме је најбитнији јавни интерес, може да доведе до искривљивања погледа на правду и правни систем. Последица тога је да се изгубе из вида други начини борбе против криминалитета и за оздрављења друштва.

Бољи познаваоци ситуације и историје кажњавања упозоравају да се грешке, које су се раније дешавале, могу поновити због чињенице да се није ништа научило из историје. Ту се првенствено мисли на то да су нпр. САД увеле приватизацију затвора након почетка колонизације Америке. Тада је држава ради смањења трошкова изнајмљивала затворенике приватницима за које су они радили. Услови рада су били веома експлоататорски, а услови живота тешки, производи од затвореника сувише јефтине на тржишту, што је све изазвало револт прогресивних појединаца, група и приватног сектора који није ту радну снагу ангажовао. Тај талас протеста је довео до укидања приватног издржавања казне. Након поновне експанзије приватног затворског комплекса, следе нова упозорења да се опет праве исте грешке, као да се лекције из историје нису научиле.

КРИТЕРИЈИ И НАЧИНИ ОЦЕЊИВАЊА ОДГОВОРНОСТИ ПРИВАТНИХ КОМПАНИЈА У ВОЂЕЊУ ПРИВАТНИХ ЗАТВОРА

Након потписивања уговора између државе и приватне компаније, као кључно појављује се питање да ли је приватни контрактор ефективно одговоран држави и да ли је држава ефективно одговорна грађанима. О питању одговорности вођене су широке дебате, али је из свих произашао исти закључак о томе да је казнено законодавство нераздвојни део одговорности државе и да владини органи морају имати главну реч кад се ради о лишавању слободе грађанина.

У приступу питању одговорности значајно место се предвиђа за почетне догме или принципе којима сви актери приватизације затвора треба да се руководе. Постоји сагласност да су ти принципи како следи:

- разлика између одређивања казне и управљања казном (извршење казне) мора бити стриктно утврђена, са додељивањем приватном сектору извршења казне;
- казнена политика (*penal policy*) не сме бити вођена од оних који у процесу приватизације имају профитне мотиве;
- активности приватног сектора и његове релације са владом морају бити отворене и доступне јавности;
- уговорни аранжмани морају бити прецизно одређени да би омогућили прецизно мерење квалитета извршења;
- не сме бити дозвољено развијање двоструког система у коме ће се приватни сектор фаворизовати, а државни сектор деморализовати;
- у аранжмане са приватним сектором мора бити уграђено право на независно истраживање и оцену и јавно публикување резултата;
- чуварски режими, програми и особље морају бити припремљени да изађу у сусрет специфичним потребама посебних заједница и култура (нпр. Аборицини, Торес острвљани, Маори итд);
- обавезни су стална контрола и оцењивање поштења приватног уговарача;
- обавезни су стална финансијска контрола и финансијска одговорност;
- држава мора бити спремна и способна да у крајњем случају поново преузме затворску институцију.

Ради остварења захтева одговорности очигледно је да неко мора да идентификује области активности које захтевају надзор и контролу, да их опише детаљно и усвоји одговарајућу регулативу и да одреди и дозволи одређеним лицима и органима да се баве надгледањем. Код приватних затвора овај део посла захтева да се, поред осталих механизма надгледања, именује посебан контролор (монитор) који перманентно контролише сагласност испуњења уговорних обавеза и стандарда и сагласност са уговором од стране приватног сектора.

У америчкој држави Тексасу уговори, по правилу, садрже одредбу о именовану монитора који ради за Министарство правде и надзире сагласност обављања обавеза са уговорним обавезама. Међутим, то је више ствар избора него обавезе. Другачији приступ је предвиђен у држави Флориди која је друга у развијености затворског тржишта у САД. У тој држави је прописано да је државна Агенција за приватизацију корекционог система (*the Correctional Privatization Commission*) дужна да именује монитора са пуним радним временом. Монитор је одговоран Комисији, а финансијску накнаду за његов посао обезбеђује приватни предузетник. Приватник је дужан да обезбеди службене просторије и услове за рад монитора.

У првом уговору за први аустралијски приватни затвор у држави Квинсленд је било одређено да Комисија за услуге поправљања (*Corrective Services Commission*), може (не мора) да именује монитора за надзор над извршењем уговора и одржавањем везе између Комисије и приватног уговарача.

Да би монитор могао да функционише требало је донети одговарајуће прописе. То је урађено 1990. године са Амандманима на Закон о затворима (*Prisons Amendment Act*). Према том пропису монитор мора бити именован на две године уз могућност обнављања термина. Монитор је дужан да поднесе годишњи извештај Комисији. У аустралијској држави Викторији именоване монитора се врши на основу статута. Монитор је одговоран Генералном директору Службе за поправљање, с тим да годишње подноси извештај о свом раду који се укључује у годишњи извештај Министарства.

Закон о кривичној правди (*Criminal Justice Act*) из 1991. године у Великој Британији одређује да монитор мора бити именован у сваком уговору и да је он државни службеник Државног секретара (*the Secretary*

of State). Његова је улога да надгледа извршење функција, да истражује и извештава о наводима повреде прописа од стране чуварског особља итд. Када су у питању области контроле, стечено искуство указује да је потребно имати различит приступ и различито особље за надгледање испуњења уговора и за дисциплинску одговорност.

У Великој Британији је, осим тога, уведен у затворе и Главни инспектор 1981. године. Он је независан од Затворског сервиса иако је у оквиру Министарства унутрашњих послова. Одговоран је Државном секретару и његови извештаји у одређеним периодима су јавни. Његова улога је саветодавна, али ипак управници јавних и приватних затвора са стрепњом очекују његов извештај. Највећи број затвора у Великој Британији може очекивати један планирани и један ненајављени преглед сваких 5-6 година, што није довољно, али је боље од никакве контроле.

Постоје три могућности оцене одговорности јавног и приватног сектора од стране монитора: да су један или други више одговорни или да су једнако одговорни. Да би се могло реално одговорити на то питање треба имати у виду стандардне механизме одговорности сврстане у три категорије: уставни и парламентарни мониторинг, законодавни и судски мониторинг и управни мониторинг.

Процес приватизације је део уставног система који се не може заобићи у смислу испуњења услова. Приватизација захтева најмање парламентарну дебату и измену прописа који јој дају основу за реализацију. У неким државама се то покушало избећи. У другим, као што су Јужна Аустралија и Нови Зеланд и мало мање у аустралијској држави Викторији вођена је значајна парламентарна дебата која је довела у Јужној Аустралији до неприхватања прописа, а на Новом Зеланду је Влада била приморана да усвоји амандман који захтева да уговори буду доступни јавности.

Легислативни механизми су нераскидиво везани за судске механизме одговорности. У тој области затвореници чине групу која је највише заинтересована за одржавање затворских стандарда и која је њихов најнепосреднији чувар. У свим државама које су прихватиле приватизацију истражни механизми државе су остали примењиви нпр. у случају паљевина, побуне, убистава у затворима. Налази у таквим истрагама би могли имати последицу у губитку права приватног уговарача да даље настави са радом, што државе никад не раде када су у питању државни затвори.

Од управних механизма неке државе предвиђају Омбудсмана, неке Специјалног омбудсмана, неке Одбор посетилаца или сталних посетилаца. Поједине државе захтевају да сва правна средства буду искоришћена пре Омбудсмана. Налази и предлози Омбудсмана имају карактер препоруке, али иако нису обавезни Омбудсман очекује да већина његових препорука буде прихваћена.

Највећи број жалби осуђеника се односио на дневне примедбе. Углавном су то биле мање значајне примедбе које се нису директно односиле на суштинска питања вођења затвора. То је био и најприсутнији разлог да се улога Омбудсмана није у протеклом времену значајније уочавала. Више је постојање Омбудсмана значило да је затворски систем једним делом отворен за јавност. Ипак, видан проблем са Омбудсманом је уочаван у чињеници да он није стално на лицу места.

Као одговор на ту примедбу у неким државама Америке именован је на појединим локацијама Затворски омбудсман. У Великој Британији је Омбудсман именован и за приватне и за државне затворе. Тај поступак није захтевао измене Затворских правила. Улога им је само била да дају препоруке Државном секретару преко Генералног директора Затворског сервиса, али им је статус био под знаком питања, јер нису имали независност од државних органа.

Одбори посетилаца су основани у сваком затвору у Великој Британији, а од 1993. године тај модел је комбиновао инспекторску улогу са дисциплинском. Касније је дисциплинска функција укинута, тако да је останла инспекторска улога о стању у затворском управљању, третману затвореника и затвореничким жалбама. Посебан проблем у овим одборима је представљала слаба заступљеност разних категорија грађана. Због тога је било препоручено да се у одборе укључе представници присутне социјалне структуре из више класа. Истакнуто је уверење да би промене у селекционој процедури унапредиле ефикасност инспекције.

Ови одбори имају исту улогу у јавним и приватним затворима. Без обзира што начелно имају важну улогу у пракси, чланови одбора су истицали да нису били довољно уважавани од Министарства унутрашњих послова и Затворског сервиса. Томе је допринела и чињеница што је њихова улога саветодавна. Аустралија није прихватила овај више формални одбор посетилаца, али свака држава има систем службених

затворских посетилаца са сличним задацима које имају одбори у Великој Британији.

У Аустралији и Великој Британији не постоје акредитације за приватне затворе које би уједначиле стандарде за све елементе извршења казне затвора. За разлику од њих, у САД се 1978. године почело са додељивањем акредитација и тај процес сада покрива око 80% приватних институција за одрасле. САД не поседују јединствен затворски систем, јер се ради о мноштву малих федералних, државних, локалних и полицијских затворских система. Тако расцепкан и неуједначен систем је захтевао увођење неког реда. Као необавезно појавило се давање акредитација од стране АСА, које није установљено и операционализовано као обавезно, али му се подвргава највећи број нових затворских институција због добијања рејтинга и пласмана на тржишту.

Групе од неколико стручњака обилазе затвор и врше инспекцију свих елемената и дају акредитацију на три године. Акредитациони прописи су сада саставни део свих уговора. То, свакако уводи уједначавање стандарда и има позитиван ефекат, али треба истаћи да производи и одређене недостатке. По правилу, посете су најављене, групе стручњака некада имају и одређене аранжмане са затворском управом, прегледи су само у погледу документације, популарно названи папирнатим, и нема већих директних контаката са особљем и затвореницима.

Истраживање о првих 18 месеци рада првог аустралијског приватног затвора у држави Квинсленд је показало да је уговорни монитор требао да обавља контролу три дана у седмици, а да је то радио само један дан. Највећи део времена је трошио на административне послове, а за стварни преглед му је остајао само један сат. Према изјави монитора није оцењиван квалитет образовног и радног програма, а нису контролисани ни остали витални аспекти затвореничког живота.

ВАЖНОСТ СТРИКТНОГ РАЗЛИКОВАЊА ОДРЕЂИВАЊА КАЗНЕ И ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ У ОСТВАРЕЊУ ОДГОВОРНОСТИ ПРИВАТНОГ СЕКТОРА

Када се покреће рад затвора од стране приватне компаније и када се врши оцењивање успешности рада битно је имати у виду низ вањских и унутрашњих фактора. Један од важних вањских фактора који се сврставају у догме или принципе, јесте одржавање разлике између

одређивања казне и извршења казне. Упркос различитим мишљењима о положају и улози приватног сектора у целокупном затворском систему, постоје јединствени ставови да држава има централну улогу у одређивању кажњавања. И поред тога поставља се питање успостављања баланса између одређивања кажњавања и управљања кажњавањем.

Додељивање извршења казне од стране државе приватном уговарачу захтева прецизно утврђивање тог делегирања. Треба имати у виду да је према недавној студији Економског и социјалног савета Уједињених нација (Palley 1993), испитивање Универзалне декларације о људским правима показало да приватизација затвора на начин уговарања управљања затворима није у сагласности са међународним прописима о заштити људских права. Та правила одређују да затворе треба да воде државни службеници. Ти прописи садрже принцип да људска права треба да буду осигурана од државе и где су она ограничена да то мора бити од државе учињено кроз њене управне механизме.

Ако се анализирају ставови буржоаских филозофа који су прецизно одређивали моћ државе и изворе те моћи, онда се најпре треба истаћи став Жан Жак Русоа. Он је истицао да моћ и овлашћење државе да лишава слободе своје грађане, као и све њене друге моћи и овлашћења, произилазе из пристанка оних којима се управља и могу са истим пристанком бити даље делегирани.

Према Локовој теорији јасна улога државе је да чува своје грађане и остварује моћ над појединцима када повреде одредбе кривичног кодекса примењивањем казне затвора која није заснована само на индивидуалној ретрибуцији, већ и на јавном интересу да би заплашила друге да не врше деликте.

Из филозофских схватања у доба почетка стварања демократских држава укоренило се схватање да је у државној надлежности вршење класификације затвореника, одређивање које врсте негативног понашања могу бити кажњиве у оквиру институције и обезбеђење дисциплинске процедуре која може некад резултирати у санкцијама према затвореницима. Значај свих ових функција је у томе што оне могу значајно да утичу на дужину трајања од суда већ утврђене казне. Посебно се поставља питање да ли те функције може да врши приватни уговарач.

У највећем броју државних надлежности класификација затвореника одређује колико поена “доброг понашања” (*good time*) може заслужити

поједини затвореник за време издржавања казне затвора. На тај начин орган који врши почетну класификацију истовремено одређује колико ће коначно трајати од суда утврђена казна. Осим тога, мера Пуштања на слободу уз обећање доброг понашања (*Parole*) ће зависити од дисциплинских поступака и дисциплинских санкција које се затворенику изрекну у току издржавања казне. Дисциплинске санкције могу смањити број поена које је осуђеник добио због доброг понашања и директно утицати на дужину казне. Јасно је да ове функције добијају једнаки значај као и судске функције. Из свега тога произилази питање да ли приватни сектор може дефинисати кажњива понашања, одређивати санкције и пролонгирати затварање.

Одлучујући о овој дилеми аустралијски судови су развили тест “разумне сумње” или “стварне вероватноће наклоности”. С овим тестом се настојала створити додатна баријера запосленим у приватним компанијама да покрећу дисциплинске процедуре и изричу дисциплинске санкције. Тест се примењује у ситуацијама где онај који доноси одлуку делује и као истражитељ и као судија. То се, свакако, примењује и на затворске службенике.

Тест “разумне сумње” служи за осигурање да они који доносе одлуке административног или квазисудског карактера не раде то на начин који би код разумне особе створио утисак наклоности. Чињеница да запослени у приватним затворима раде за приватну компанију и извршавају дисциплинске функције је релевантна за утврђивање разумне сумње у наклоност.

Код давања одговора да ли надлежни службеник у приватном затвору има интереса да затворенику продужи трајање казне, треба рећи да су анонимне изјаве, узете у току истраживања, показале да основа за потврдан одговор има. Запослени су осећали да њихово даље ангажовање зависи и од тога како ће се односити према тој функцији.

За сваког креатора одлуке је битно да је у процесу размишљања и поступања непристрасан. О томе се водило рачуна у законодавству и пракси Велике Британије. Британски Парламент је усвојио *The Criminal Justice Act 1991*. године, којим је обезбеђен контролор као државни службеник надлежан да обавља функцију саслушања дисциплинских оптужби. Британски Парламент је признао значај социјалног, политичког и легалног ограничења над делегирањем квази судске функције. Овај

аранжман је делимично признао разлику између одређивања и извршења казне.

У првом приватном затвору у аустралијској држави Квинсленд поступак је био супротан. Приватни уговарачи су преко својих службеника доносили формалне дисциплинске одлуке. Уз то, они су недисциплиноване и овиснике од дрога слали у државни затворски центар, уз изнесено мишљење да то чува углед и име приватног сектора. Такве одлуке значајно утичу на начин извршења и дужину трајања од суда изречене казне. Због тога се у литератури сматра да би британско решење, које омогућава државно именованом службенику да обавља све задатке доношења одлуке која укључује дискрециона овлашћења, могло да реши многе проблеме.

КРАТКИ ЗАКЉУЧНИ ОСВРТ

Додељивање обављања одређених послова из домена извршења казне затвора, путем уговора од стране државе приватној компанији, јесте процес који се у ново доба јавио пре тридесетак година. У почетку су евидентиране разне тешкоће и уочени разни недостаци. Временом, са стицањем искуства, многи од недостатака су отклоњени. Утицај јавности и објективних стручњака довео је до значајних позитивних промена и одређених позитивних утицаја на целокупни затворски систем.

Искуства стечена задњих година показала су да и реформисани државни затвори, уз увођење модерних програма, третмана и односа, могу да остваре жељене резултате. Државни затвори су то посебно показали у погледу осуђеника са већим степеном опасности.

Питања успешности и одговорности приватног вођења затвора показала су се веома значајним у целокупној овој области, јер су то питања која се морају адекватно решити како би се искључиле многе реалне и потенцијалне злоупотребе. Због своје профитне усмерености приватни затвори морају, такође, бити под већим надзором јавности.

Приватни сектор се, углавном, бавио управљањем затворима са мање опасним осуђеницима. Када се коначно поставило питање судбине приватног затворског сектора, прилично уједначен одговор и међу поборницима и међу противницима приватизације затвора је да ће приватни затвори опстати уз државне затворе, јер већ чине део јединственог корекционог система. Осим тога, приватни затвори су

подесни за одређене категорије осуђеника према којима се све више усмеравају, као што су старији, овисни од алкохола и дрога, ментално оштећени, осуђеници мањег ризика и илегални имигранти до депортације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Australian Standard Guidelines for Corrections, Australian Institute of Criminology, Canberra, 1989.
2. Biles and Mc Donald D.: Deaths in Custody in Australia, 1980-1989, Canberra, Australian Institute of Criminology, 1992.
3. Bottomley A. and James A.: Evaluation Private Prisons, Comparisons, Competition and Cross-fertilization, Australian and New Zealand Journal of Criminology, vol. 30. no. 3 December 1997.
4. Brown D: The Prison Sell, Alternative Law Review, July 1992.
5. Department of Justice Victoria – New Women’s Prison, Brief, July 1994.
6. Department of Justice Victoria, Prison Services Agreement, October 1995.
7. Feeley M.: The Privatization of Prisons in Historical Perspective, Criminal Justice Research Bulletin, 1991, no.6. (2).
8. Harding R.(1): Private Prisons in Australia, Trends and issues in Crime and Justice, Australian Institute of Criminology, 1992, no.36.
9. Harding R.(2): Private Prisons and Public Accountability, Open University Press, Buckingham, 1997.
10. Johnston E.: Report of the Royal Commission into Aboriginal Deaths in Custody, Australian Government Publication Service, Canberra 1991.
11. Kennedy J.: Final Report of the Commission of Review into Corrective Services in Queensland, State Government Printer, Brisbane, 1988.

12. Logan C: Well kept-Comparing Quality of Confinement in Private and Public Prisons, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1992, no. 83 (3).
13. Matthews R: *Privatizing Criminal Justice*, Sage Publications, London 1989.
14. Mc Donald D.C.: *Private Prisons and the Public Interest*, New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 1990.
15. Moyle P.(1): *Private Prisons in Australia, reform or regression?* Pluto Press Australia, Annandale NSW, 1999
16. Moyle P.(2): *Privatization of Prisons in New South Wales and Queensland, A Review of Some Key Developments*, *Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 32, no. 3 August, 1993.
17. Nellis M.: *Electronic Monitoring of offenders in England and Wales, Recent Developments and Future Prospects*, *British Journal of Criminology*, 1991, no. 3 (2).
18. Shichor D.: *Punishment for profit, Private Prisons, Public Concerns*, Newbury Park, Sage Publications, 1995.
19. Thomas C.: *Private Adult Correctional Facility Census*, Gainesville, University of Florida, 1994.
20. Zdenkowski G. and Brown D.: *The Prison Struggle, Changing Australia's Penal System*, Penguin, Ringwood, 1982.

EFFICIENCY AND RESPONSIBILITY OF PRIVATE SECTOR IN PRIVATE PRISON MANAGEMENT

Summary

Mitar KOKOLJ, PhD

Victoria Law School, Melbourne, Australia

There are many controversial and interesting issues related to the involvement of private sector in prison management. However, this article has paid attention to some topics concerning the establishment of a new prison with private management. This approach has required constituting a proceeding of establishment from Government's decision until the commencement date of operation.

This article aims to identify major trends in the relation between private and public prisons and success in management of these prisons over the last 30 years. Private contractors had promised to deliver their services in the field of incarceration for less money and more efficiency than public prisons. That statement has raised a question about effectiveness and subsequently accountability of private sector in the field in which every state has a major role.

Measures for comparing two kinds of prison management were not established for a long time and many evaluations were not properly achieved. However, some recently accomplished researches have given valid facts as a basis for an adequate comparison. Accordingly, a comparison between first privately managed prison and a first reformed public prison in Australia has been presented in this article.

The article also reflects a dilemma about the questions whether it is possible that private sector achieves better quality, savings for the state and profit for itself. In addition to this, special attention is devoted to the difference between allocation of punishment and management of punishment and the role of private sector in the latter.

ЈАВНА ОВЛАШЋЕЊА НА ПОДРУЧЈУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У СЛОВЕНИЈИ

др Полона КОВАЧ

Факултет за управу, Љубљана

Апстракт: Јавно овлашћење схватамо као инструмент преноса државних задатака на јавне и приватне недржавне субјекте, које у југословенском и словеначком правном поретку као уставноправни и управноправни институт, еволуира већ неколико декада. Остварује се из различитих разлога, у различитим облицима и на различитим управним подручјима. Према Уставу из 1991. године, јавно овлашћење у Словенији значи само овлашћење, које изводе недржавни субјекти али не и управа сама. Недржавни извођачи тако изводе управне задатке, које би иначе изводила државна управа уз своју надлежност. У Словенији је јавно овлашћење данас актуелно нарочито са гледишта процеса приватизације и децентрализације, између осталог и на подручју унутрашњих послова, нарочито саобраћаја, оружја и личног осигурања, са акцентом на већој ефикасности извођења задатака. Општи проблем представљају осетни недостатак системског обликовања јавне политике и неефикасан надзор, који би требало да представљају затворени ланац управног процеса.

Кључне речи: јавно овлашћење, Словенија, саобраћај, технички прегледи, оружје, лично осигурање, ефикасност, приватизација, надзор.

ЈАВНО ОВЛАШЋЕЊЕ

1. ЈАВНО ОВЛАШЋЕЊЕ КАО ПРАВНА И ДРУШТВЕНА ПОЈАВА

Јавно овлашћење представља пренос задатака државне управе на организације и појединце изван организационе структуре државне

управе. Правна основа за јавно овлашћење у Словенији је 121. члан Устава Републике Словеније, који одређује: “Законом могу самоуправне заједнице, предузећа и остале организације и појединци да добију јавно овлашћење за обављање неких функција државне управе.” Даље се ради о врсти одредаба у системским законима (Закон о државној управи, Закон о јавним агенцијама, Закон о општем управном поступку итд.). Операционализацију наведених представљају подручни закони у вези са одређеним овлашћењима за поједине управне задатке или односећи се на неке носиоце јавних овлашћења. Пренос задатака државне управе је могућ у различитим облицима, од издавања општих аката до одлучивања у конкретним управним предметима и обављања материјалних радњи. Суштински је да носиоци јавних овлашћења наступају у односу према појединим странкама у поступцима као органи државне управе.

Упркос правној регулисаности за јавно овлашћење је карактеристична његова динамична распрострањеност, која га опредељује као друштвену појаву још од настанка Југославије (сетимо се да је јавно овлашћење постало уставни институт Уставом из 1963. године). Као носиоци јавних овлашћења, тј. недржавни извођачи управних задатака данас се јављају, на пример, Завод за пензионо и инвалидско осигурање, матичари, организације, које изводе техничке прегледе, шумски чувари, Црвени крст, Привредна комора Словеније, Агенција за пошту и електронске комуникације, стамбени фондови, надзорници на скијалиштима, чувари... Међу набројанима су како приватна лица (правна и физичка лица), тако и лица јавног права (нарочито јавне агенције и јавни заводи). Јавно овлашћење све више постаје и инструмент приватизације, при чему се у Словенији тренутно паралелно интензивирају: 1. приватизација капитала, 2. приватизација јавних служби, претежно путем концесије одн. улагања капитала и јавно-приватног партнерства, и 3. приватизација управних (претежно водећих) задатака, тј. преношење јавних овлашћења на (приватне) субјекте.

2. РАЗЛОЗИ ЗА ЈАВНА ОВЛАШЋЕЊА

Јавно овлашћење се због јавног интереса не може “делити”, већ се “поверава”. Због тога морају да постоје **основаност и легитимност узрока** поверавања јавног овлашћења, које се формално правно изражавају уставним захтевом преноса задатака државне управе само законом.

Пошто држава има монопол над извршавањем власти, могуће је водеће задатке поверити као јавно овлашћење само када је то неопходно, и то са гледишта независности или потребе за саморегулацију у облику постављања особе јавног права, која ће те задатке да спроводи у целини, или за извршавање основног задатка овлашћеног субјекта. У другом случају мора бити ауторитативни задатак, када је садржај јавног овлашћења тако уско повезан са основним задатком носиоца јавног овлашћења, да га без јавног овлашћења није могуће спровести у дело. Говоримо о принципу **конекситета** јавног овлашћења. Код неводећих задатака тако уска повезаност није потребна, али је најчешћи и истовремено неопходни разлог преноса предметних задатака у томе да их овлашћена организација спроводи у дело ефикасније или економичније.

У државама ОЕЦД генерално је могуће приметити изузетно различита уређења у вези са делегацијом државних задатака, како према правном статусу носилаца јавних задатака (јавни или приватни субјекти, њихова самосталност), тако и према другим показатељима. Међународно упоређивање показује велики степен сродности, баш код разлога за пренос задатака изван владиног сектора. Најчешће се разлог може наћи у побољшању ефикасности и успешности деловања, укључујући специјализацију функција и делатности. У уској вези са ефикасношћу се налази менаџерска аутономија, истовремени узрок и последица веће заједничке ефикасности, као последица веће слободе у одлучивању о распореду извора.

Организацијске карактеристике		Управљање- диференциране структуре	Надзор- диференцирано окружење	Менаџерска аутономија
Разлози за установљење				
1. Ефикасност	а. специјализација и усредсређивање на кориснике	могуће	могуће	захтева се
	б. менаџерске методе и усредсређивање на резултате	могуће	могуће	захтева се

	ц. флексибилнија управна и финансијска правила	могуће	захтева се	не захтева се
2. Стручност	а. независност деловања	захтева се	не захтева се	могуће
	б. континуитет рада	захтева се	могуће	могуће
	ц. партиципација цивилног друштва	захтева се	могуће	могуће
	д. сарадња корисника и друга партнерства	захтева се	могуће	могуће

Табела 1: Организацијске карактеристике носилаца приватизованих управних задатака (ОЕЦД, 2002, стр. 15)

Ефикасност се посматра као општа рационалност, а конкретно као већа доступност и јефтине услуге, како за корисника, тако и уопште. Приватизовано извршавање управних задатака је по правилу ефикасније, јер носиоци јавних овлашћења могу као недржавни субјекти у већој мери да употребе критеријуме и мере за повећање економске ефикасности, или, пак, услед поделе трошкова између носилаца јавних овлашћења и корисника њихових “услуга”. Важећи Закон о државној управи из 2002. г. (ЗДУ-1) у том смислу опредељује први могући разлог за доделу јавног овлашћења, јер у 15. члану каже, да је то допустиво, ако је тиме “омогућено **ефикасније и сврсисходније** извршавање управних задатака, него што би то било у случају извршавања задатака у управном органу”. Природу описаног додатно опредељује даља дикција, која ефикасност, одн. сврсисходност везује пре свега за финансијски део пословања, јер претпоставља да је извршавање управних задатака ефикасније ван управе, “ако може извршавање управних задатака у целости или претежно да се финансира преко управних такси или уплатама корисника”. Прописи, али и теорија и ретке евалуационе студије код опредељивања ефикасности као разлога за реструктурирање управе, нарочито, што се тиче доделе јавних овлашћења, пречесто ефикасност опредељују као **ефикасност конкретне делатности** или институције или извршавања појединачних задатака, а не система као целине (Пирнат, 1988, стр. 319). Ефикасност се најпре оцењивала само са гледишта државе (регулатора), док се

данас, ширењем круга легитимних интереса, ефикасност процењује са становишта регулисаних (држављана и других лица). Кључни проблем, чију распрострањеност је тешко, а каткад и немогуће проценити, представља процена трошкова, одн. баласта, који произлазе из тешкоћа приликом потребе за већим усклађивањем целокупног система. Део сваке децентрализације је, наиме, повећана потреба за централизованом координацијом, одн. боље речено интеграцијом.

3. НАЧИН И ПОСТУПАК ДОДЕЛЕ ЈАВНОГ ОВЛАШЋЕЊА

Устав РС одређује, да јавно овлашћење може да се додели “законом”. Устав је граматички рестриктиван. Таква одредба није случајна. Прво, устав на тај начин прати начело да организацију управе (у функционалном смислу) одређује парламент, што је у складу са принципом поделе власти. Јавно овлашћење не може, дакле, да делегира управа сама. Никако није допустиво делегирање делегираних овлашћења, што важи како за словеначки правни поредак, тако и за друге, а исто тако није могуће отказивање додељеног овлашћења, које се убраја у права и дужности. Даље је неопходно нагласити да доделом јавних овлашћења држава не може да избегне одговорност за извршавање пренетих задатака.

Друго, већина јавних овлашћења додељује се лицима јавног права, која се постављају законом (нпр. јавне агенције, често и коморе). Исти закон је затим оквир за делегацију надлежности. Строга интерпретација уставне дикције, да додела путем закона укључује у том закону већ поименично одређивање носиоца јавног овлашћења, са гледишта животних (друштвених) потреба је веома уска. Ради се о случајевима, када јавна овлашћења могу да се повере организацијама приватног права, које, као такве, у закону не морају бити наведене. Са тим ставом је наступио и Уставни суд РС у одредби из 1997. г. предмет У-І-305/94: особа, која је носилац јавног овлашћења, мора бити наведена у закону. Случај се односио на Комору професионалних безбедносних служби Словеније, која је била одређена као лице приватног права. Уставни суд РС је рекао да: “... ако је законодавац хтео, да баиш та особа извршава јавна овлашћења у вези са издавањем и одузимањем лиценци личне безбедности, имао је на располагању две могућности. Могао би тој особи у складу са одредбом другог става 121. члана устава са ЗЗВО (подручни закон) да да јавно овлашћење, а могао би да оснује нову установу јавног права, чији задаци

би, између осталог, били и извршавање наведених јавних овлашћења. Законодавац се очигледно одлучио за друго решење, које, међутим, није извршио у складу са уставом.” Струка оцењује такав став у пракси као “неодржив” и могуће га је разумети само у контексту наведеног случаја, где је законодавац, уместо да јасно одлучи о оснивању коморе као лица јавног права, нејасним одредбама закона проузроковао неодређеност, у односу на то коме је било јавно овлашћење уопште додељено. Наведени став је могуће критиковати и из другог угла, јер сугерисање суда, да треба да се оснује ново, специјализовано лице јавног права, а нарочито ако није типско, као крајња последица води у стварно ширење управног система и на организационом нивоу, наиме, такво лице јавног права нормативно делује ван система државне управе, а у пракси је његова независност доведена у питање. Може да дође и до друге крајности, тј. до измицања одговорности и надзора, као и проблема организационе непрегледности, одн. непоклапања функционалне и организационе слике система.

Устав бива нарочито **нефлексибилан, када се ради о више могућих кандидата** и ако узимамо у обзир да се јавна овлашћења могу поверити и организацијама приватног права, које као такве у закону уопште не морају бити наведене, одн. њихова статусна промена би истовремено значила (дневно) новелирање предметног закона. Уставну дикцију на тај начин надграђују ставови теоретичара. Према Пирнату, у Штурм, 2002, стр. 891, неопходни елементи јавног овлашћења представљају одређивање:

1. садржаја овлашћења (који задаци) и
2. носиоца јавног овлашћења (којој особи се поверавају).

Први елемент мора бити законска материја у складу са другим ставом 120. члана одн. начелом законитости, јер се ради о одређивању надлежности. Са другим елементом је другачије. Може, пак, да одреди носиоца јавног овлашћења непосредно, али то није обавезно. Када је неизводљиво да закон детаљно уређује носиоца/е јавних овлашћења, устав је задовољен ако се одреди начин њиховог одређивања. Истом је задовољено, ако закон одређује:

- **услове**, које мора да испуњава носилац јавног овлашћења,
- **орган, који додељује** јавна овлашћења, одн. одређује носиоца/е јавног овлашћења, и то по принципу једнакости,
- **поступак** за доделу јавног овлашћења.

Поступак је најважнији, јер представља унапред одређено извршавање могућности или дужности, које су одређене надлежношћу. Без претходног одређивања поступка, односно, поступање мимо претходно одређеног поступка, додела представља процесно кршење управноправног деловања. Када су носиоци јавних овлашћења правна лица приватног права, често непосредна додела јавног овлашћења може бити и немогућа. Правна лица приватног права, наиме, у закону не могу бити наведена, одн. то је барем тешко изводљиво, а поред тога се увек могу јавити нова таква лица, која морају и имати могућност да добију јавно овлашћење, одн. постојећа се тада могу укинути. Устав, наиме, синтагму “путем закона” користи често, нарочито када говори о начину уређивања појединих питања и у већини случајева је могуће, и чак неопходно, тумачити текст на такав начин, да питања може, поред закона, да уређује и подзаконски пропис, који је издат за извршавање закона. Неопходно је да нагласимо, да је Уставни суд РС у одлуци у предмету У-I-141/01 из маја 2004. г. усвојио могућност уређивања неких, нарочито финансијских односа између државе и носилаца јавних овлашћења као допуноу закону путем уговора као двостраног акта, наравно, у границама јавног интереса, ако однос није уређен законом.

Поступак доделе јавног овлашћења у случају више могућих носилаца, а нарочито ако је њихов број ограничен, мора да испоштује принцип једнакости, јер се ради о конкуренцији међу њима. Могли бисмо једноставно да кажемо да једнакост мора да буде загарантована, јер је у својој суштини добијање јавног овлашћења постао “посао”. ЗДУ-1 покушава да ту уставну потребу, која нарочито долази до изражаја у ситуацијама, када се додели ограничен број јавних овлашћења, операционализује у 15. члану обавезом јавног конкурса. Тај члан каже: “Ако закон дозвољава да се за доделу јавног овлашћења кандидује више физичких, одн. правних лица, избор се врши путем јавног конкурса”. Даље, закон у другим одредбама (81. члан) наводи на поступак јавних набавки, које садржи јавни конкурс. Спорно је, да додела јавног овлашћења концептуално представља одлуку власти да повери задатке, а не договорну одн. уговорну сагласност наручиоца и извршиоца, као што то важи за јавне набавке, као што то изразито одређује и сам ЗЈН-1 у 2. члану. Даље треба да нагласимо, да ЗГЈС још увек не признаје правни поредак ЕУ, када говори о (привидним) концесијама, иако се ради о

предмету јавних поруџби¹. ЗЈН-1 је у том погледу усклађен са правним поретком ЕУ и превлађује над ЗГЈС одн. над ЗГЈС преовлађује и сам правни поредак ЕУ, јер од маја 2004. г. и код нас делује непосредно (у смислу правне државе требало би ЗГЈС, свакако, што пре изменити). На тај начин треба јавно овлашћење применити према процедури која важи за јавне набавке (и затим потписати концесијски уговор) а не директно концесијским поступком према ЗГЈС, када је инвестициони ризик на страни државе. Ако се ради о правој концесији јавне службе и конексном јавном овлашћењу, за доделу јавног овлашћења се користи поступак за доделу концесије према правном поретку ЕУ, ЗГЈС, одн. подручним прописима у вези са јавним службама. ЕУ наглашава пре свега вођење рачуна о принципима једнакости, прегледности, сразмерности и узајамности (тако Комисија ЕУ у *Commission Interpretative Communication on Concessions under Community Law*, 2000, пре свега се ради о стварном поступку избора и немогућности непосредне доделе концесије, осим када се ради о посебним или искључивим правима). У већини случајева неће се радити о споменутих поступцима, било јавне набавке или концесије, већ само о сходном коришћењу ЗЈН-1 (отворен и ограничен поступак). Поред наведених проблема, ту је и правна заштита (не)изабраних понуђача, где би, према ЗЈН-1 и управном решењу као акту избора могло доћи до преиспитивања кроз ревизиони поступак, па и до управног спора. Очигледно се приликом доделе јавног овлашћења ради о могућности коришћења управног спора, јер се проверава законитост државног акта – одлуке о избору, чија природа је јасна, наиме ради се о одлуци “наручиоца” *ex iure imperii*.

Једини случај закона који поступак доделе јавног овлашћења и остала спорна питања уређује исцрпно је Закон о радном времену и обавезном одмору и о опреми за записивање у друмским превозима². Конкретно се у том закону према 19. члану ради о издавању подсетничких картица у вези са опремом за записивање у друмском превозу (тахографи). У том делу предметни закон поништава ЗВЦП-1. Закон у члану 19. изричито одређује: “Картице издаје према јавном овлашћењу правно лице приватног права, које добија јавно овлашћење на начин и према

1 Више Пирнат, 2004, стр. 115-131, нарочито наглашавајући новије промене према Директиви 2004/18/ЕЦ, која се у потпуности користи од почетка 2006. г.

2 Службени лист РС, бр. 76/05, детаљније правилник из октобра 2005.

поступку, који су одређени у том закону... “ – и то само једном. Даље је одређен период трајања јавног овлашћења (15 година), ко додељује јавно овлашћење (Дирекција РС за путеве први пут најкасније у 7 месеци од ступања закона на снагу) и обим јавног овлашћења (извршење Уредбе 3821/85/ЕГС). Посебно су одређени како услови за доделу јавног овлашћења (простор, радници, опрема и друго), тако и мерила за избор, лични трошкови за издавање картица, рок за почетак извођења радова, љубазност према кориснику, јавни конкурс, избор у управном поступку и одузимање овлашћења. Изричито је одређен надзор (Дирекција за путеве и саобраћајни инспекторат, делимично и тржишни инспекторат и полиција.)

ЈАВНА ОВЛАШЋЕЊА НА ПОДРУЧЈУ ЈАВНИХ ПОСЛОВА

1. ТЕХНИЧКИ ПРЕГЛЕДИ И САОБРАЋАЈНЕ ДОЗВОЛЕ

Између различитих јавних овлашћења и нових које Закон о безбедности друмског саобраћаја (ЗВЦП-1) из 2004. г. одређује као нову јавну агенцију на пољу друмског саобраћаја (ради се, пре свега, о овлашћивању организација, које извршавају обучавање нпр. возача почетника), најстарије је овлашћивање организација за обављање техничких прегледа. ЗВЦП-1 каже да техничке прегледе моторних и прикључних возила, као фазу поступка утврђивања у управном послу доделе одн. продужења регистрације, обављају правна лица, која за то “овлашћује” министар унутрашњих послова. Тим стручним задацима се придружују и државни, јер те организације за регистрацију одлучују и у појединачним пословима према ЗУП, када се ради о саобраћајним дозволама. Притом се ради о јавном овлашћењу, које је материјални чин (преглед), у конекситету са иначе јавним овлашћењем одлучивања о регистрацији као појединачном управном послу. Ово и поред тога што се развојно јавно овлашћење најпре развило као технички преглед и тек накнадно као управни поступак издавања саобраћајне дозволе. Овлашћена правна лица би тај посао обављала рационалније – код истог овлашћеног ће странка и да обави преглед и да добије дозволу, што скраћује време услуге, а исто тако то би смањило укупне трошкове.

Регистрацију возила обављају (поред управних јединица и министарства) према 193. члану ЗВЦП-1 овлашћене организације за техничке прегледе и привредна друштва и самостални предузетници појединци, који обављају делатност продаје моторних, односно, прикључних возила. Овде нови ЗВЦП-1 користи баш термин “јавно овлашћење” и експлицитно наглашава 1. испуњавање услова за све потенцијалне носиоце јавног овлашћења што се тиче простора, кадра и опреме (услови су одређени законом и правилником, а односе се на пословни простор, прописану опрему и машине, као и стручне раднике) и 2. надзор МУП-а. Поред тога, Бугарич, 2002, стр. 20, наглашава да се ради о изразито техничком овлашћењу, јер правилник одређује само техничке услове, не и остале, а поред тога, за разлику од ранијег режима, захтева се извођење јавног конкурса које онемогућава арбитражу приликом избора извођача. ЗВЦП-1 не одређује поступак, али се овде ради о одлучивању у појединачним случајевима, зато се користи ЗУП. Овлашћење министра се, дакле, издаје у облику **управне одлуке** као конститутивног индивидуалног управног акта министра, који конкретном правном лицу (овлашћеној организацији) уз уважавање законских критеријума додељује статус, из кога непосредно произлазе његова права и обавезе. Такво образложење следи и из пресуде Управног суда РС у управном спору, у коме се решавало спорно питање, да ли одбијање овлашћења за обављање техничких прегледа моторних и прикључних возила из одредбе 1. става 189. члана (старог) ЗВЦП представља одлучивање о управној ствари по правилима општег управног поступка (предмет У 823/2000 дана 19. 6. 2002). Што се тиче начина уређивања те делатности у ЗВЦП, суд је установио да законодавац у ЗВЦП није одредио само то да министар издаје овлашћење за обављање поменуте делатности, већ је детаљније и у целисти прописао услове, под којима министар издаје овлашћење односно опозива овлашћење (услове – пет – детаљније одређује исти члан, као и други чланови који одређују и услове за мерне направе и поступак прекидања обављања техничких прегледа). Обављање техничких прегледа моторних возила, према мишљењу суда, треба убрајати у привредну привређивачку делатност, која може да се врши у складу са законски опредељеним јавним интересом. Та привредна делатност мора због јавног интереса да се стално врши, и због

стабилне потражње корисника тих услуга предузетнички је занимљива и за приватни сектор.

Када одређено правно лице конкурише за добијање овлашћења за обављање делатности, оно се залаже за остваривање права на слободни привредни подстицај, који представља уставно право из одредбе 74. члана Устава РС. Када министар одлучује о томе да ли ће правном лицу да изда овлашћење за обављање делатности, одлучује о остваривању права на слободни привредни подстицај на пољу обављања техничких прегледа моторних и прикључних возила. То значи да одбијањем овлашћења за обављање делатности, министар одлучује о праву, што је већ према устаљеној управно-судској пракси онај критеријум, који опредељује управну ствар у управном поступку. Притом ваља напоменути да је веза речи “привредна привређивачка делатност” под знаком питања што се тиче законског опредељења и стварног поимања техничких прегледа као стручног задатка у јавном интересу. Зато је позивање на слободни привредни подстицај другачијег значења одн. за опредељење саме доделе овлашћења за техничке прегледе као управног посла ирелевантно. Важно је да се ради према елементима по 2. члану ЗУП, а то су 1. одлучивање (и избор је одлучивање), 2. о праву или обавези (према мом мишљењу, ради се о праву кандидатуре за овлашћену организацију, а не обављања привредне делатности), 3. на управном подручју (саобраћај), где се ради о 4. потенцијалном али стварном конфликту између јавног и приватног интереса. Сви услови су испуњени, зато се ради о управном послу, о коме се одлучује управном одлуком према претходном утврђивачком и доказном поступку. Међутим, **закон истовремено користи и појмове јавних овлашћења и концесија**, јер у 205. члану под насловом “додела концесије” одређује:” (1)Обављање техничких прегледа моторних и прикључних возила је делатност, која се изводи на начин привредне јавне службе. (2) Концесија за обављање делатности техничких прегледа моторних и прикључних возила, додељује се концесионару на основу јавног конкурса, уз испуњење свих услова, који су одређени у том закону, подзаконским прописима и концесијском акту...” Одређена је и могућност одузимања концесије од стране владе. У вези са старим овлашћењима нови ЗВЦП-1 одређује, да овлашћења, издата организацијама на бази ЗВЦП из 1998. г. остају важећа до издавања нових овлашћења, односно до закључивања концесијских уговора, али не више од три

године од ступања новог закона на снагу; нарочито за овлашћења за обављање регистрације моторних и прикључних возила закон одређује, да министар оним организацијама, које имају на дан ступања закона на снагу јавно овлашћење, издаје овлашћење за регистрацију у току једне године од ступања закона на снагу. Поред тога ваља скренути пажњу и на проблем прошлог уређења, по коме су одлуке о овлашћењу организација и њихових радника издавали начелници (58) управних јединица, скоро сваки садржински и према форми на другачији начин (нпр. неки су сами предали тим организацијама сопствене печате и поверили им архивирање), што сада због уједињавања на нивоу министра отпада.

Као што је горе наведено за овлашћења за регистрацију возила, исто важи и за јавна овлашћења за обављање појединачних радњи, нпр. 1. за обављање прегледа рада тахографа, који по налогу полицајца или инспектора обављају правна лица и предузетници појединци, који су овлашћени од стране министра за саобраћај. Слично важи за 2. овлашћене лабораторије, које овлашћује министар за здравље и које обављају прегледе по 133. члану (лекарски прегледи и одузимање и анализа узорака телесних течности одн. ткива) с тим да морају имати оспособљене раднике и опрему. У продужетку 174. члан одређује да министар за здравље овлашћује 3. извођаче обуке и испита за прву помоћ, ако услове за то не испуњава надлежна организација Црвеног крста (на бази јавног конкурса). Последња одредба је атипична у односу на прошле, јер тај закон сам прописује поступак, којег иначе сугерише 81. члан ЗДУ-1. Исти министар овлашћује 4. за обављање лекарских прегледа по 185. члану, лекаре специјалисте медицине рада. Министар унутрашњих послова овлашћује по 199. члану организације за регистрацију за 5. издавање пробних таблица и потврда за пробну вожњу.

2. ЈАВНА ОВЛАШЋЕЊА ПРЕМА ЗАКОНУ О ОРУЖЈУ

Закон о оружју из 2000. г. (ЗОро-1) одређује, да странка мора, за добијање дозволе за коришћење оружја (оружни лист, који укључује поседовање и ношење, одн. коришћење оружја, као и дозволу за поседовање оружја) да обави **лекарски преглед и тест руковања оружјем**. Оба теста изводе овлашћена лица која власти министар и то су, за први случај, здравствени заводи и лекари приватници, а за други случај предузетници појединци, привредна друштва и друга правна лица (нпр. имају у употреби

стрељану за вежбе и тест). Та лица овлашћује или сам министар или двојица у сагласности у односу на предмет јавног овлашћења – за лекарске прегледе овлашћења додељује министар за здравље у сагласности са министром за унутрашње послове, а за обучавање и проверу знања одн. вештина у вези са оружјем, министар унутрашњих послова, који поред закона води рачуна и о мерилима из правилника. У тим случајевима је предмет јавног овлашћења **стручни задатак**, који се сели из државне у приватну сферу због потребе стручног разматрања питања. Административни радници, пре свега нису ни лекари, нити стручњаци за оружје. За сам поступак избора са гледишта конкурентности, а тиме и квалитета (стручности), важно је одређивање услова, који су основа јавног конкурса, а који се затвара **управном одлуком**.

3. ЛИЧНА ЗАШТИТА

Основа досадашњем спорном уређењу а нарочито имплементацији личне заштите је био Закон о личној заштити и обавезном организовању службе за обезбеђење из 1994. г, који више не важи, јер је усвојен нови Закон о личној заштити (ЗЗасВ) 2003. г. Једна од кључних новости ЗЗасВ је био одговор на јака кршења овлашћене коморе, што је за последицу имало **одузимање овлашћења**.

Прошли закон је одређивао да се привредна друштва, самостални предузетници појединци и самосталне занатлије, који врше лично обезбеђење на подручју Републике Словеније, **обавезно** удружују у Комору Републике Словеније за личну заштиту (2002. г. је то значило 139 предузећа). Та одредба и сама јавна овлашћења били су одраз приватизације и промене својинских односа у друштву са дефинисаном својином; а приватност и недодирљивост су условиле паралелну потребу за њеном ефикасном заштитом (Гостич, 2003, стр. 29). Комору је као правно лице одређивао ЗЗВО и одредио јој јавна овлашћења као следеће задатке:

- даје и одузима лиценце за вршење личног обезбеђења (до краја 2002. г. комора је доделила 181 лиценцу за физичку одн. техничку заштиту),
- одређује програме за проверу знања кандидатима за доделу лиценце и изводи програме и одређује начин вршења провере знања,
- врши надзор над радом чланова, прати и разматра рад чланова, усваја кодекс етике,

- води регистар оних којима је била издата лиценца, и евиденцију чувара и лица који врше техничку заштиту, и
- прати развој техничких средстава и направа, те предлаже одговарајуће измене прописа, одређује обрасце легитимације и обавља друге задатке по прописима.

Задаци, које је вршила комора као јавна овлашћења, финансирали су се из средстава буџета.

Комора је 1994. усвојила свој статут, којим је одредила своју организацију, органе и њихове надлежности. Статуту коморе, у делу који се односи на извршавање јавних овлашћења, сагласност је дала Влада Републике Словеније. Унутар коморе у сагласности са МУП-ом лиценце је додељивао и одузимао Управни одбор на предлог Одбора за додељивање и одузимање лиценци³. Уставни суд РС је у предмету У-І-224/95 у јануару 1999. пресуђивао о уставности одн. законитости Статута Коморе у односу на одредбе о личној заштити, где је одлучио да акт није неуставан, одн. незаконит, јер је покретач оспоравао основу одн. саму одлуку о томе коме се додељују лиценце за личну заштиту и што се тиче законитости и исправности поступка за додељивање лиценци, шта не може бити предмет уставносудске пресуде прописа, већ само предмет поступка у коме се одлучује о праву појединца на добијање лиценце за обављање делатности личне заштите. Што се тиче самих јавних овлашћења, закон одређује да на статут сагласност даје Влада, што је и било учињено, а постојали су и важећи подзаконски прописи, који су одређивали техничке и друге услове за обављање делатности заштите.

Управна инспекција је на основу права надзора у периоду од 2001–2003. установила следећа кршења, наравно у оквиру издавања лиценци као посебног управног поступка:

- 3 Одбор за лиценце је састављен од укупно петнаест чланова. Управни одбор коморе именује Одбор за лиценце и то његовог председника и седам чланова, на предлог Удружења за физичку заштиту, и седам чланова на предлог Удружења за техничку заштиту. Одбор за лиценце одлучује у појединачном случају у саставу од пет чланова, које сваки пут именује председник Одбора. Притом морају бити најмање четири члана из оног удружења, на чије подручје се односи одлука. Одбор за лиценце усваја своје одлуке већином гласова свих чланова тренутног састава (ужег сената). Одбор за лиценце може ка свом раду да привуче и стручњаке, одн. саветнике, који нису његови чланови. Одлуке Управног одбора комора о лиценци су коначне. О могућем одлагању извршења коначне одлуке Коморе одлучује Управни одбор Коморе на молбу оштећене странке. Одлагање је могуће само ако је то потребно због спречавања велике штете, а ту опасност није могуће избећи на други начин и самим одлагањем извршења не ствара се никаква опасност по настајање веће штете.

- Одбор за лиценце није никакав стручни орган коморе, који би на основу провере техничких и других способности физичког или правног лица могао да одлучује у управном поступку. У складу са одредбама ЗУП, приликом одлучивања Управног одбора Коморе као колективног органа, њен управник би морао поверити вођење управног поступка службеном лицу тог органа, који испуњава све услове за вођење поступака.
- Одбор за лиценце представљају представници појединачних физичких и правних лица, који су лиценцу већ добили. У свом раду одлучују о томе коме ће да доделе лиценцу, одн. коме ће још да дозволе обављање делатности заштите. Њихов критеријум је притом изложен дејству свих могућих разлога, који диктирају искључење из поступка.
- Скупштина Коморе је усвојила неке нормативе као услов за добијање лиценце, који су одређени мимо, одн. у супротности са законом и правилником, који је те услове определио. Неко време након тога је и сам Управни одбор променио услове за добијање лиценце и објавио их у њиховом билтену, као општи акт за извршавање јавних овлашћења.
- Комора при додели лиценци практично није водила управне поступке (документа садрже само званичне белешке, писане руком и нечитко, странкама на њихове поднеске не одговарају по више година или их уцењују додатним условима, а посебни поступак утврђења испуњености услова уопште не познају и не изводе га ни у једном случају одлучивања о додели лиценце).

Ако резимирамо, постојало је еклатантно кршење одредаба ЗУП при додељивању лиценци као управном послу, јер наведена кршења не значе ништа мање него **кршење више основних принципа ЗУП** – начела законитости, начела заштите права странака и јавних интереса, принципа испитивања странке, које се не изводи, што води и у кршење начела материјалне истине. Одлуке које су издате од стране те Коморе су на тај начин по правилу оспориве.

Зато је између осталог био усвојен и нови закон у 2004. г., који такође Комори одређује јавна овлашћења, али закон каже да управне задатке са подручја личне заштите, одређене у закону, извршава министарство надлежно за унутрашње послове, јер конкретно део 7. члана са ступањем

на снагу јануара 2004. одређује: “Министарство, надлежно за унутрашње послове, врши нарочито следеће задатке: додељује, мења и одузима лиценце за вршење личне заштите”, а исто тако “врши надзор над извршењем одредаба овог закона и прописа, издатим на његовој основи, који уређују личну заштиту”. У вези с тим министарство само води одговарајуће евиденције. А комора је јасно одређена као **лице јавног права** (9. члан) са **обавезним чланством** лица која имају додељену лиценцу. Нови закон одређује Комори следећа јавна овлашћења (12. члан):

- врши програме стручног образовања из 29. члана тог закона;
- обезбеђује услове и опрему за извођење програма стручног образовања;
- води евиденцију стручног образовања из 74. члана тог закона;
- припрема предлоге каталога стандарда стручних знања и вештина;
- предлаже чланове комисија за проверу и потврђивање националних професионалних квалификација.

За разлику од пређашњег уређења, ради се само о стручним задацима и вођењу евиденција. Даље је нови закон уградио додатни механизам јер је Комора, упркос свакој другој независности и аутономности комора као експертних удружења, дужна да о извршавању јавних овлашћења писмено извештава министра. Даље, закон даје овлашћење, да министар надлежан за унутрашње послове, детаљније пропише начин вршења јавних овлашћења, као и кадровске и материјалне услове за извршавање јавних овлашћења. То је у ствари био **први случај одузимања јавних овлашћења**.

ЦЕНА УРЕЂЕЊА И ПРЕДЛОЗИ ПРОМЕНА

Подручје управних унутрашњих послова, за које неки (старији) аутори тврде, да је због изразите репресивне усмерености генерално изузето из процеса преношења јавних овлашћења, у односу на позитивни правни поредак у Словенији је чак у изразитом **порасту**. Поред тога је то подручје занимљиво јер се ради о јавним овлашћењима која не представљају класично вршење власти, већ извођење претежно, или чак искључиво, **стручних недржавних задатака**, као што су лекарски прегледи и обучавање, те заштита. Ти задаци представљају материјалне радње као облик јавних овлашћења, а не класично издавање управних

аката (општих или појединачних). У том смислу је подручје управних унутрашњих послова шаблонско, а поред тога је већ уређење по ЗВЦП из 1998. г. унело пробој у класично рестриктивно поимање уставне одредбе о додели јавног овлашћења само путем закона. Код регистрација возила и техничких прегледа ради се, наиме, о носиоцима јавних овлашћења, који су лица приватног права, које законом није могуће таксативно набројати, већ је неопходно одредити метод одређивања услова, поступка доделе јавног овлашћења (управном одлуком) и органа, који овлашћење додељује.

Веома критички ваља оценити нејасност појмова, нарочито навођење “задатака у јавном интересу”, који су неки генерички појам, делимично истоветан са јавним овлашћењем одн. јавним задацима одн. задацима државне управе, а делимично шири. Таква терминологија додатно уноси неразумевање и мешање појмова јавног овлашћења, јавне службе и концесије. Поред тога, у законима се, без размишљања, оперише појмом овлашћења у свим нијансама његовог поимања, што представља додатну декатегоризацију.

Разматрани случајеви сведоче о изразито незаконитом поступању неких државних органа (нпр. Дирекције за саобраћај) и носилаца јавних овлашћења (Комора за личну заштиту), где долази до веома озбиљних кршења како услед неодговарајућих прописа, тако због изразито арбитрарне имплементације. Ово је водило у до тада једини случај одузимања јавног овлашћења Комори за личну заштиту променом закона, јер ни по праву на надзор, ни помоћу других механизма није могло да се постигне извршавање прописа. Ради се о мери са специјалном и генералном превенцијом, иако је под знаком питања да ли је за целокупни систем повратно преузимање задатака назад у државну управу ефикасно или не. Сматрам, да би било примереније развити конкурентске поступке доделе јавног овлашћења уз учешће и других заинтересованих и оспособљених организација, те ојачати механизме надзора од стране ресорног министарства.

За појам јавног овлашћења од изузетног је значаја и питање успостављања повратне спреге (информација, вредновања) од корисника и других носилаца интереса до извршилаца јавних овлашћења и државе. Држава се, наиме, доделом јавног овлашћења не може одрећи одговорности за извршавање својих задатака. Зато мора да брине о

проточности информација као инструмента обезбеђивања постојећих разлога приликом доделе јавног овлашћења за пренос задатака, а нарочито ако се они односе на кориснике (јефтиније, брже, доступније). Истовремено, институционализација повратних веза продубљује демократичност друштва као целине. Повратна спрега представља пре свега системско и можда чак институционализовано прикупљање информација из окружења, које систем прерађује као *input* у даљем току процеса, у цикличном распореду. Притом је, наравно, негативна повратна информација основа за корекцију дотадашњег *output-a*, који захтева, одн. барем омогућава, аналитички подржавано прилагођавање система окружењу и стабилност система на дужи рок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Braibant, Guy (2002): *Administrativno pravo Francuske*, JP Službeni list SRJ, Beograd, CID, Podgorica.
2. Bugarič, Bojan (2002): *Prenos izvrševanja javne oblasti*, Slovenska uprava, let. 1, št. 1, str. 19-20.
3. Bugarič, Bojan (2004a): *O prenosu pristojnosti z države na paradržavne in nedržavne organizacije: "razdržavljanje" države?*, Dnevi slovenskih pravnikov 2004 (Portorož), Podjetje in delo, št. 6-7, str. 1394-1402.
4. *Distributed Public Governance – Agencies, Authorities and Other Government Bodies* (2002), OECD, Pariz.
5. Gostič, Štefan (2003): *Pristojnosti in razvoj zasebnega varovanja na prireditvah*, Okno uprave, Društvo upravnih notranjih delavcev, Ljubljana, št. 8, str. 29-39.
6. Krivic, Matevž (2000): *Ustavno sodišče: pristojnosti in postopek v Ustavno sodstvo* (ur. Pavčnik, Marijan, Mavčič, Arne), Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 47-211.
7. Pirnat, Rajko (1988): *Upravni aspekti javnega pooblastila* (doktorska disertacija), Ljubljana.
8. Pirnat, Rajko (2004): *Liberalizacija gospodarskih javnih služb*, 10. dnevi javnega prava (Portorož), Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, str. 115-131.

9. Pirnat, Rajko (2004a): Nekatera vprašanja podelitve javnega pooblastila, Dnevi slovenskih pravnikov 2004 (Portorož), Podjetje in delo, št. 6-7, str. 1365-1375.
10. Pollitt, Christopher, Talbot, Colin (ur.) (2004): Unbundled Government, A critical analysis of the global trend to agencies, quangos and contractualisation, Routledge, London and New York.
11. Поповић, Славољуб (1982): Управно право, Савремена администрација, Београд.
12. Schuppert, Gunnar Folke (2000): Verwaltungswissenschaft (Verwaltung, Verwaltungsrecht, Verwaltungslehre), Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
13. Schwarze, Jürgen (1992): European Administrative Law, Sweet and Maxwell, London.
14. Šturm, Lovro, in Arhar, France (ur.) (2002): Komentar ustave Republike Slovenije, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, Brdo, predvsem komentarji k členom 120 (Šturm, Lovro, Jerovšek, Tone), 121 (Pirnat, Rajko).
15. Virant, Grega (1999): Gospodarske in poklicne zbornice, Podjetje in delo, št. 6-7, str. 938-945.
16. Virant, Grega (2004): Prenos nalog javne uprave na nedržavne organizacije – primerjalni in teoretični okviri, Dnevi slovenskih pravnikov 2004 (Portorož), Podjetje in delo, št. 6-7, str. 1411-1418.

ПРОПИСИ

17. Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97, 66/00, 24/03, 69/04)
18. Energetski zakon (Uradni list RS, št. 79/99 (8/00-popr.), 110/02, 50/03-OdlUS, 51/04, 26/05-UPB1) - EZ
19. Zakon o delovnem času in obveznih počitkih mobilnih delavcev ter o zapisovalni opremi v cestnih prevozi (Uradni list RS, št. 76/05) – ZDCOPMD
20. Zakon o državni upravi (ZDU-1), Ur. l. RS, št. 52/2002, 56/2003, 61/2004, 123/2004, 24/2005-UPB3
21. Zakon o gospodarskih javnih službah (Uradni list RS, št. 32/93, 30/98) - ZGJS

22. Zakon o javnih cestah (Uradni list RS, št. 29/97, 18/02, 50/02-OdlUS, 110/02, 131/04-OdlUS) – ZJC
23. Zakon o javnih naročilih (Uradni list RS, št. 39/00 (102/00-popr.), 2/04, 36/04-UPB1) - ZJN-1
24. Zakon o orožju (Uradni list RS, št. 61/00, 73/04, 23/05-UPB1) - ZOro-1
25. Zakon o varnosti cestnega prometa (Uradni list RS, št. 30/98, 33/00-OdlUS, 49/00-SklUS, 61/00, 100/00-OdlUS, 21/02, 54/02-OdlUS, 67/02, 7/03-OdlUS, 97/03-OdlUS, 83/04, 109/04-OdlUS) - ZVCP
26. Zakon o varnosti cestnega prometa (Uradni list RS, št. 83/04, 35/05, 67/05-OdlUS, 69/05, 76/05) - ZVCP-1
27. Zakon o zasebnem varovanju (Uradni list RS, št. 126/03) - ZZasV
28. Zakon o zasebnem varovanju in o obveznem organiziranju službe varovanja (Uradni list RS, št. 32/94, 23/97-OdlUS, 9/98) - ZZVO
29. Pravilnik o tehničnih pregledih motornih in priklopnih vozil (Uradni list RS, št. 95/01, 52/02, 37/03, 117/03)

PUBLIC AUTHORITY WITHIN INTERNAL AFFAIRS AREA IN SLOVENIA

Summary

Polona KOVAČ, PhD

Faculty of Administration, University of Ljubljana

Public authority is an instrument of delegation of public powers to public or private outside bodies, already existing in Yugoslav and Slovene legal framework for several decades. The state, namely the Slovenia nowadays, delegates public power under certain circumstances aiming to higher efficiency of public tasks within privatisation and decentralisation processes. The phenomenon is evident in the area of internal affairs, especially regarding (roads) traffic, weapons and private security. Nevertheless, there are some problems originating in the last few years, such as lack of systematic approach and control to establish an appropriate feed back.

ПОЛАЗНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА НАСИЉА НАД ДЈЕЦОМ И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ

др Душко МОДЛИ, мр Небојша БОЈАНИЋ

Факултет криминалистичких наука, Сарајево

Апстракт: Аутори су у овом раду систематизовали основна полазишта којима се требају руководити органи полиције и тужилаштва приликом откривања и доказивања кривичних дела на штету деце. Рад није урађен на класичан начин, јер су таксативно наведене одреднице којима се требају руководити овлашћена службена лица. Сврха рада је да служи као подсетник у спровођењу криминалистичких оперативних и истражних мера и радњи које се спроводе у откривању и доказивању наведених кривичних дела.

Кључне речи: насиље, педофилија, злостављање, злоупотреба, дјечја порнографија.

1. УВОД

Насиље и деструктивност су реалност данашњице, па тако и насиље над дјецом и злостављање дјеце. Да би се открили, истражили и доказали деликти насиља над дјецом и злостављање дјеце, уз остало тражи се добро организована, одговарајуће кадровски екипирана и профилирана и технички опремљена полиција.

Методика разјашњавања случајева насиља над дјецом и злостављања дјеце, као специфичан образац поступања (схема), захтјева мултидисциплинаран приступ и познавање достигнућа бројних наука. При томе, превалира криминалистичка наука.

Службеници полиције који су дужни открити и доказати наведена дјела, често су пред бројним изазовима. Тражи се разрађени образац поступања код ове врсте делинквенције. Пратећи актуелну литературу (домаћу и инострану) и штампу, те криминалистичку праксу, дошли смо до одређених криминалистичких релевантних чињеница, које могу полицајцима, на свим нивоима, послужити као полазиште и оријентир у раду на наведеној проблематици. Зато смо навели бројне криминалистичке полазне елементе, примарно намјењене оперативном саставу полиције у овом раду.

Треба рећи да се под појмом “моћ” у овом раду подразумјева способност утицаја помоћу присиле која се примјењује у злостављању и сексуалној злоупотреби дјете. Она је скуп ефективних трансакција и утицаја. Који пута разлог непружању отпора могу бити награде и привилегије.

На концу уводног излагања треба напоменути да се, с обзиром на проблематику овог рада, могу појавити привидна понављања, која садржајно имају сасвим други контекст.

2. ПОЛАЗИШНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИМИНАЛИСТИКЕ У РАЗЈАШЊАВАЊУ НАСИЉА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ

1. Ријетко се ради о изолованим случајевима. У правилу инциденти се понављају, често неравномјерно и непредвидиво, обично с ескалацијом грубости.
2. Обим, начин и тежина насиља и злостављања варирају.
3. Насиље над дјецом има централно мјесто у генези менталних поремећаја дјете. Оно је њихов генератор.
4. Код неких људи јавља се мизопедија, сексуално-садистички поремећај у виду одвратности и мржње усмјерен према дјети. Ова девијација по психијатријском искуству укоријењена је у властитом дјетињству одраслих који су као дјеца били занемарени, злостављани, што често дјелује тако да сами немају дјете. Уколико их имају, мржња се преноси на нежељено дијете.
5. Код насиља над дјецом и злостављања дјете, не играју већу ограничавајућу улогу ни социјални статус, спол, доб, раса или националност дјете. Наведени деликти јављају се у свим друштвеним слојевима, без обзира на економски или професионални статус

судионика. Међутим, у неким друштвеним групама, насиље је боље прикривено него у другим. При томе, лицима из тзв. виших слојева теже је затражити помоћ. Дакле, насиље се не јавља само у “проблематичним” породицама.

6. Стално треба имати у виду “тамну бројку”. Откривени случајеви показују да се унутар породице догађају тешка, трајна и окрутна насиља према дјечи и сексуална злостављања најширих размјера, која у највећем броју случајева остају неоткривена због интимности и затворености породичног круга. Насилници успјешно прикривају насиље и злостављања приписујући посљедице несрећама, неријетко захваљујући непримјереној помоћи здравственог особља, које жели спасити породицу која је оаза насиља.
7. Статистика не мора бити вјеродостојна, али полицијски извјештаји све су алармантнији. Стручњаци упозоравају да су “тамне бројке” много веће од статистичких показатеља уз остало и зато што је многој дјечи усађен егзистенцијални страх да ће се нешто страшно догодити, ако деликти изађу на видјело. Сматра се да се уђе у траг само у 10% случајева злостављања (и занемаривања) дјече.
8. У неким случајевима ниски су стандарди криминалистичке и судске процедуре, динамика поступка (суђења) је преспора. Како да се вјерује друштву које годинама не кажњава злостављаче и насилнике. Дуготрајна суђења код дјече усађују осјећај кривице да су разорила породицу, па знају повући исказ.
9. Неки родитељи тенденциозно раде против своје дјече. Такав облик емоционалног злостављања промиче околини.
10. Успјешни педофили у свом приступу дјечи прихваћају псеудо-улогу родитеља, наступајући заводнички, знају како треба слушати дјецу и како им пружити пажњу, прате моделе понашања дјече да би остварили контакт с њима. Интуитивно одабирају дјецу у бијегу. Имају високо развијену вјештину одабира потенцијалних жртава међу групом дјече. Нити једно дијете у својој наивности, доброћудности и знатижељи неће одбити позив непознате особе за помоћ, макар су га родитељи, школа и друге институције упозоравали да то не чини. Педофили то знају па се служе разним триковима, нпр. “дођи ми помоћи потражити мацу која се изгубила у подруму” и сл. Трошедоста времена да обликују однос с дјецом, користе дјечју порнографију и

еротски материјал па чак и порнографију одраслих да смање дјечју заоченост, приказују своје понашање као нормално и сл. Када дјеца гледају порнографски материјал, особито дјечју порнографију, то је за њих изнимно трауматизујуће искуство. Данас је све више актуелно злостављање дјеце путем ТВ-а и интернета. Дјечја порнографија уз порнографију за одрасле, бесплатна или комерцијална, спада данас међу најважније садржаје на интернету. И педофилски садржаји доступни су лако и брзо. На ријечи *sex*, *teen*, *fuck* и сл. интернет-претраживач избацује бројне сајтове који спомињу те изразе.

11. Постојање дјечје и екстремне порнографије које су у процвату, стваран је и хитан проблем који постоји на локалној, националној, и интернационалној разини. Локални и национални програми сузбијања дјечје порнографије морају бити подржани глобалном сарадњом.
12. Педофили се користе дјечјом порнографијом не само ради сексуалне стимулације, већ у њој проналазе оправдање за своје поступке.
13. Лица која посједују дјечју порнографију склонија су стварном или потенцијалном сексуалном злостављању дјеце. Код педофилије и дјечје порнографије треба водити рачуна о постојању тзв. заштићене клијентеле.
14. Код педофила постоји потреба и склоност за размјеном порнографског материјала. Код одређених лица потреба за скупљањем и размјеном дјечје порнографије има карактеристике зависности (адикције), као посебног облика психопатологије. Та склоност и зависност помажу у идентификацији других педофила.
15. Посједовање материјала на коме се налази дјечја порнографија треба сматрати потенцијалним доказом о сексуалном злостављању дјетета. Уочено је да неки педофили воде дневнике, биљешке, писма, цртају, скицирају мјеста извршења кривичног дјела и сл. У идентификацији педофила може помоћи јавност увидом у садржаје заплијењених материјала, када их полиција објелодани. Увијек треба водити рачуна о могућности постојања тзв. књиговодства починиоца.
16. Дјечја порнографија има инструментални карактер, јер се њоме на директан начин охрабрују и други да сексуално злостављају дјецу, а садржајима дјечје порнографије наводе се и дјеца да учествују у таквим активностима. Зато је дјечја порнографија злочин за себе.

17. У последње вријеме развојем технологије појавила се виртуална дјечија порнографија (псеудопорнографија). Ријеч је о снимању сексуално експлицитних садржаја пунољетних лица која изгледају као дјеца или малољетна лица или се стварају компјутерски генерисани садржаји који приказују сцене дјечје порнографије.
18. Код стварне дјечје порнографије обично је ријеч само о једној од фаза сексуалног искориштавања које се редовно јавља уз трговину дјецом, дјечју проституцију и друге облике сексуалних злоупотреба.
19. Жртве дјечје порнографије и проституције, као и лак плијен педофила, обично су одбјегла дјеца, дјеца без домова, ментално и тјелесно оштећена дјеца и у задње вријеме дјеца продана од стране властитих родитеља. Који пута, они који требају водити бригу о дјетету омогућавају и одобравају приступ злостављачима уз награду.
20. Производња и растурање порнографског материјала утиче на десензибилизацију друштва на такве активности, јер одашиље поруку да су дјеца легитимни сексуални партнери.
21. Дјечја порнографија присутна на интернету утиче на ширење злоупотребе дјеце уопште.
22. Једна од карактеристика лица са сексуалним склоностима према дјеци, јесте да се воле удруживати и организовати у организационе подршке. Педофили имају често пријатеље који су педофили и дијеле информације са другим педофилима.
23. Педофили често имају јаке когнитивне поремећаје.
24. Педофили уживају у друштву дјеце наглашавајући како воле дјецу, међутим одбацују дјецу када прерасту периферну доб. Обично имају склоност према дјеци одређене доби и што је старије дијете на које педофил циља, то је вјероватније да преферира дјецу одређеног пола.
25. Педофили у свом дому могу имати дјечје играчке, компјуторе, видео, слике или украсе којима привлаче дјецу.
26. Педофили могу бити јако одлучни, тврдоглави и лукави у својим настојањима да остану у близини дјеце. Одржавање приступа дјеци по сваку цијену, једна је од црта педофила. Мотиви педофила нису увијек сексуалног поријекла.

27. Педофили се обично не жене, али могу бити у лажираном браку. Неријетко се вјенчавају са самохраним мајкама како би добили приступ или наставили са приступом дјечи. Могу се спојити са неком породицом како би себи омогућили приступ дјечи. Педофилија не мора нужно имати за посљедицу постојање кривичног дјела. Педофили своје тежње строго крију. Могу припадати дјечјим организацијама или бити професионално запослени на мјестима на којима воде бригу о дјечи. Државна и друга правна лица (приватна и јавна) за бригу о дјечи све чешће се јављају као мјеста за разне облике злостављања дјече, сексуална и тјелесна. Дјецу “изнајмљују” богатим и угледним педофилима одгојитељи сиротишта и домова за незбринуту дјецу, који дјецу сексуално злостављају. У такав педофилски ланац могу бити укључени познати љекари, адвокати, политичари, ТВ водитељи, министри, полицајци, социјални радници, наставници и други.
28. Педофили користе посебан језик када говоре о дјечи као: “чиста“, “јадна“, “недужна“ и сл., из чега се може извести закључак на који начин размишљају.
29. Педофили су детаљно упућени у музичке и модне укусе одређене старосне категорије дјече. Упућени су у све, поготово у игре које су популарне у датом тренутку и добро познају сленг који дјеца међусобно користе.
30. Када су са дјецом, педофили настоје искључити друге особе. Настоје се показати пожртвованима и сл.
31. Различита дјеца различито реагују на сексуалну злоупотребу. Учинак који сексуална виктимизација има на дијете зависи о природи злоупотребе, фреквенцији и трајању злоупотребе, односа између дјетета и починиоца и који системи подршке су доступни дјетету у току злоупотребе и непосредно након откривања.
32. Насиље и злостављање дјече често врше тзв. “породични починиоци”, дакле унутар породице. Педофилија се унутар породице теже открива, јер су злостављачи господари тијела и духа дјетета-жртве, која то скривају и држе у себи. Обично је ријеч о лицима члановима породице, често граничних и интелектуалних способности, необразованим и примитивним особама. Већина дјеце не жели и не може рећи да су жртве својих родитеља. У таквим случајевима развија се посебан

однос између злостављача и дјетета (давање пажње, слушање дјетета, давање поклона и сл.). Када једанпут дијете максимално искористи за властиту сатисфакцију, често га увлачи у свијет проституције и порнографије. Страх од откривања готово и не постоји јер је дијете посрамљено, збуњено и преплашено, а који пута ни тачно не зна шта му се дешава иако је свјесно да је то нешто лоше. До пријављивања обично не долази и због тога што је дијете изгубило повјерење у одрасле и једним дијелом мисли да је само криво за злостављање, јер је примило поклон, није рекло “не” и сл.

33. Према искуствима неких земаља неријетко су највећи предатори (грабежљивци) дјеце старија браћа и сестре. Насупрот прихваћеној предрасуди да на дјецу највише насрћу очеви и очуси, истраживање Националног друштва за превенцију окрутности над дјецом (NSP-CC) у Великој Британији, открило је да највећи број емоционалног и тјелесног злостављања, укључујући и сексуално, изводе старија браћа и сестре, а чак су и мајке чешћи злостављачи дјеце од очева.
34. Без обзира о каквим околностима злоупотребе је ријеч злоупотребљена дјеца не пролазе без одређеног степена емоционалног или психолошког оштећења.
35. У највећем броју случајева који се тичу неистинитих тврдњи о злостављању, постоји незнатна или никаква намјера дјетета да обмањује и лаже. У том смислу, треба бити опрезан код процјене дјечјег понашања за које се вјерује да је повезано са сексуалном злоупотребом. Треба имати у виду колико је доб дјетета прикладна за понашање сваког појединог дјетета у конкретном случају. Тако нпр. код дјеце у доби од 6-8 година вјероватно ће се развити сексуална знатижеља везана уз њих и другу дјецу њихове доби, при чему она могу гледати и додиривати њихове гениталије. Такво понашање може бити алармантно за родитеље, али оно не мора бити нужно знак сексуалне злоупотребе. Сматра се да је дјечје сексуално истраживање својствено дјеци у доби до 6 година. Међутим, данас дјеца постају свјесна сексуалности много раније. То не мора бити ништа друго него дјечји начин изражавања властитог природног развоја и природне знатижеље.
36. Дјеца између 5 и 7 година старости већ савладавају основне принципе социјалног комуницирања. Што је дијете интелигентније

- и социјално зрелије, то раније уочава разлике између истине и лажи. При томе, треба имати у виду да данас све млађа и млађа дјеца лажу како би стекла корист или новац. Знају уцјењивати одрасле пријетњом да ће их пријавити за сексуално злостављање, ако им не дају новац. Лагање је први знак да дијете има брига.
37. Сексуално понашање било којег младог дјетета не сматра се прикладним уколико дијете покушава сексуалну пенетрацију са својим пенисом, прстом или неким предметом или када се врши орални секс или мастурбација док се гледају часописи који приказују специфичан сексуални еротски материјал. То су јаки индикатори наученог понашања, али не мора нужно индицирати да је дијете било сексуално злостављано, односно злоупотребљавано.
38. Знатан број процесуираних случајева на почетку има утемељене чињеничне основе, које се у току поступка толико искриве, да дјечији кредибилитет бива потпуно разорен. Мала дјеца једноставно не могу рећи сама себи да су била злостављана и отрчати некоме то испричати. Дјеца жртве насиља и сексуалног злостављања најчешће шуте. Ако пријављују злостављање, то обично пријављују пријатељима и наставницима. Дјеца жртве склонија су побољевању и маркирању из школе, а са наставницима у правилу не желе разговарати о својим проблемима, јер су их насилници уплашили. Ако је злостављање стварно постојало неко вријеме, треба утврдити зашто дијете то тек сад открива, шта се догодило и промијенило у животу дјетета да је проговорило? То су питања на која треба добити одговор и која на суду чине темељ дјечјег кредибилитета (вјеродостојности).
39. Сексуално злоупотребљена дјеца показују одређене типове понашања који су у складу са понашањем других жртава сексуалне виктимизације. Није неуобичајено за дијете које је било злостављано, особито сексуално, да у почетку негира да је било злостављано. Који пут ће бити потребно осигурати терапију за дијете како би се осјећало сигурно и удобно да исприча све што зна о злостављању. Чак и тада дијете може навести само комадиће или дијелове свог злостављања како би тестирало реакцију испитивача.
40. Нису сва абнормална понашања карактеристична за сексуалну злоупотребу. Нека од карактеристичних понашања нађених код сексуално злоупотребљене дјеце нађена су и код дјеце која нису била

сексуално злоупотребљена и могу бити индикатор емоционалних проблема узрокованих другим узроцима, него што је сексуална злоупотреба. Дијете може реаговати нпр. на сексуалну ситуацију којој је било свједок у кући, укључујући и родитеље који нису довољно дискретни колико би требали бити или је дијете било изложено изричитом порнографском материјалу. Такво понашање увијек треба размотрити кроз призму могућности сексуалне злоупотребе или сексуалне експлоатације дјетета.

41. У случају када дијете активно сексуално дјелује, често постоји тенденција родитеља да претјерано реагују и истражитељи морају бити опрезни да не подлегну њиховој параноји. Та активност дјетета треба бити детаљно истражена са опрезним приступом, јер такво понашање може произилазити и из других потицаја који нису посљедица сексуалне виктимизације. Прије него што истражилац ступи у контакт с дјететом, родитељи или лице које чува дијете морају бити пажљиво интервјуисани у погледу било којих уочених промјена у понашању дјетета или настојања везаних уз сексуалне активности. Треба трагати и за другим типовима понашања која су спојива са сексуалном виктимизацијом.
42. Једном увучена у круг својих родитеља, злостављана дјеца постају карицом у међународном ланцу насиља у породици. Уколико се дијете и мајка праводобно не подвргну терапији, долази до транс-генерацијског ланца насиља. Подаци у полицијским еви-денцијама о насиљу и злостављању дјеце у породици могу касније помоћи код трагања за серијским злостављачима. Гледа се ко је раније био злостављан.
43. Злостављаној дјечи су нужне помоћ и сигурност да ће их одрасли подржати, иначе се осјећају напуштенима од свију. Насиље над дјецом и сексуално злостављање дјеце неријетко прати занемаривање одгоја и бриге о дјетету.
44. Агресивно понашање родитеља или старатеља дјеце друштво толерише као нешто “педагошки” прихватљиво само по себи.
45. Посљедице код злостављане дјеце знају бити врло дубоке и одражавати се и у одраслој доби. Такве особе имају нижу разину самопоуздања, лоше социјалне вјештине, не знају се изборити за себе, тешко се доказују и имају снажан осјећај кривње.

46. Све је нижа доб злостављача и злостављане дјеце. Насилна дјеца касније у животу четири до пет пута чешће показују криминогено понашање. Обје групе дјеце: жртве и насилници, требају помоћ. Реаговати треба што прије. Насиље утиче и на дјecu која у њему директно учествују. Обично се сраме или боје да их не задеси иста судбина.
47. Неки стручњаци сматрају да изложеност дјеце медијском насиљу, повећава толеранцију на насиље дјеце. Некој дјeci је насиље забавно, па преузимају модел понашања насилника. Примјетно је да је све више дјечијих и цртаних филмова са елементима насиља, што такође утиче и на профилирање будућих насилника и у редовима дјеце.
48. “*Bullying*” је драма која треба актере и публику која подупире драму.
49. Данас су у моди групна пубертетска силовања у жаргону “редаљке”, као облик сексуалног злостављања. Жртва судјецa све ниже старосне доби. Може се говорити о плими младеначког насиља у сексуалној сфери.
50. Неки испади насилника дјеце и малољетника могу се третирати као пролазни испади условљени пубертетским и адолесцентским кризама.
51. Дјевојчице су склоније перфиднијим психолошким облицима насиља и злостављања.
52. Дјеца злостављачи углавном долазе из емоционално хладних породица. Вербално и физички су агресивни према родитељима и наставницима, те друштву у цјелини. Имају јаку жељу за моћи и материјалним богатством и позитивно мишљење о себи. Нису у стању суосјећати ни с ким и нажалост често су омиљени у друштву.
53. Све информације које су привукле пажњу истражилаца морају бити пажљиво процијењене (криминалистичка диференцијална дијагноза), јер прецизна тврдња о сексуалној злоупотреби не може се темељити само на цртама понашања. Црте понашања могу бити само индиције.
54. Конзистентни и најчешћи одговори дјеце на трауму у вези са насиљем и сексуалним злостављањем су: (1) страх и генерализована анксиозност, (2) сметње спавања, (3) слаби апетит, (4) психосоматске сметње (главобоља, болови у трбуху, лупање срца и сл), итд. То су

најчешће краткорочне посљедице. Може доћи и до појаве ПТСП (пост трауматски стресни поремећај) с типичним симптомима поновног проживљавања трауме, ноћних мора, избјегавања подражаја који подсећају на насиље и злостављање. Дугорочне посљедице обично су: (1) неповјерење према одраслима и вршњацима, (2) ниско самопоштовање, (3) депресија и суицидално понашање, (4) лоша контрола импулса, (5) примитивни механизми одбране (порицање, пројекције, изолација афеката и улога подсвјесности) у покушају заборављања трауматског сјећања на своју виктимизацију, (6) симптоми хистерије и сл.

55. Насиљу и злостављању су посебно изложена тзв. ризична дјеца. То су дјеца са природним малформацијама, дјеца из ванбрачних веза, хиперактивна дјеца, дјеца са недостацима у развоју и сл.
56. Злостављачи су неријетко лица склона злоупотреби алкохола или дрога код којих постоји неки облик поремећаја у понашању. Сексуални злостављачи су лица с неким обликом сексуалног поремећаја: педофили, воајери, егзибиционисти, трансвестити, фетишисти, фротери (франц. лица која имају болесну склоност за потајним додиривањем туђег тијела, при чему постижу сексуално задовољство) и сл.
57. Насилници према дјечи у породици обично су агресивно структурисане личности, неријетко ограничене патријархалним моралом и схваћањима.
58. Код насиља и злостављања дјече, осим примарне виктимизације у виду непосредне штете коју жртва трпи од насиља односно злостављања, често велику улогу игра и секундарна виктимизација, посредна штета коју дијете-жртва трпи након почињеног насиља, односно злостављања. Обично је ријеч о неадекватној реакцији социјалне средине (породица, школа, полиција, правосуђе, средства јавног информисања и др.). Ова поновљена штета може који пута бити за дијете већа од примарне штете и изазвати тешке посљедице у психи жртве. Секундарна виктимизација неријетко се јавља на комуникационом нивоу, нарочито у случајевима вишеструког понављања описа инкриминисаног догађаја, нестручног испитивања дјетета у било којој фази поступка, нарочито када се инсистира на детаљима насиља или злостављања.

59. Тешко се открива трајање насиља над дјецом. Уколико је ријеч о дуготрајном насиљу, оно је индикатор слабе усмјерености и оспособљености друштва за спречавање и откривање овог облика криминалитета. У урбаним срединама насиље и сексуално злостављање трају дуже због “анонимности” и отуђености људи и мање осјетљивости средине на криминалне ексцесе према дјечи.
60. У породици је дијете злостављано и у случајевима када само није директно изложено насиљу, него је свједок насиља над чланом породице. Немогуће је заштитити дијете ако се не заштити мајка. У случајевима када отац туче мајку пред дјететом и обратно, мајка оца, код дјетета се јавља тзв. сепарацијски страх. Дјеца преузимају одговорност за једног од родитеља, одбијајући ићи у школу, вртић бојећи се, не буде ли их код куће, да ће један од родитеља убити другог. Код такве је дјеце изражен осјећај беспомоћности што педофили добро осјећају и таква дјеца могу постати њихов плијен. Неријетко покушавајући заштитити једног од родитеља, дјеца и сама добивају батине. Тада се јавља жеља за осветом и дијете се идентификује са агресором. Дијете временом постаје агресивно, не поштује злостављаног родитеља, вријеђа га и туче, што други родитељ у правилу подржава.
61. Родитељи насиље над дјететом и злостављање дјетета често оправдавају одгојним разлозима. При томе треба имати у виду да је скоро подједнак број очева и мајки који злостављају дјецу. Родитељи често под изразом “дисциплина” подразумевају батине. Казна не смије бити физичко злостављање дјетета и незадовољавање његових основних тјелесних и емоционалних потреба, нпр. за храном, родитељском љубави и пажњом и сл. Батине говоре дјетету да је лоше као особа и да је насиље дјелотворно.
62. Насиље над дјецом није приватна ствар родитеља злостављача. У складу са позитивним прописима држава је дужна интервенисати у случајевима насиља и злостављања дјеце.
63. Осумњичене сексуалне злостављаче дјеце треба привремено суспендовати, тј. макнути из радне средине, ако у свом послу имају контакте са дјецом.
64. У зависности од узрока педофилије, као психолошког поремећаја *sui generis*, лијечење педофила може бити дуготрајно. Терапија педофила

- некад је нужна цијелог живота. Бројна друштва су пресиромашна за то.
65. Нужна је и терапија жртава сексуалног злостављања. Зависи од старости дјетета, облика дијагноза и трајања злостављања. Код мале дјеце треба доста времена да се постави дијагноза и утврде проблеми. Када је ријеч о млађем дјетету, нпр. од четири године, оно не разумије морални контекст. Тешко му је изјаснити се ако није било изложено насилним радњама и ако при томе није постојала бол. Малу дјецу злостављачи често поткупују и увлаче у причу о “нашој малој тајни”.
 66. Код суочавања са злочином педофили никада не признају пуну одговорност под исприком да су били под утицајем фактора над којим нису имали контролу.
 67. Велики број педофила које можемо окарактерисати као агресивне умногоне имају додирних тачака са силоватељима и сличним злочинцима као што су проблеми с алкохолом, нестабилност на радном мјесту, ниски социо-економски статус и сл., али то није правило.
 68. Данашње манифестације педофилије све више попримају обиљежја болести, због својих мрачних и вишезначних психопатолошких механизма.
 69. Педофилија је много раширенија него се мисли.
 70. Педофилија није патологија сенилне доби, јер је око 75% оних што сексуално злоупотребавају на неки начин дјецу, млађе од 35 година.
 71. Једно од главних заједничких обиљежја жртава педофилије је доб.
 72. Увијек се може очекивати ликвидација дјеце-жртава злостављања, нарочито ако су у злостављања укључена тзв. “угледна” лица. На то указују нестанци дјеце. Зато, чим се заприми пријава о нестанку дјетета, нарочито малог, полиција треба предузети тзв. “алармантна трагања”, тј. трагања већих размјера уз ангажовање јавности и средстава јавног информисања.
 73. Треба настојати што прије открити организаторе тзв. педофилских оргија. Који пута “клијенти” могу пружити корисне информације.
 74. Краци међународне педофилске “секс-мафије” све се више ши-ре. Белгијка Мари-Франс Бот (Marie-France Botte), ризикујући живот у Тајланду, предводила је акцију за ослобођење 1400 дјевојчица из

јавних кућа у Бангкоку. У својој књизи издатој у Паризу под називом “Цијена једног дјетета” 1993. године, уз остало пише: “Силују их и изгладњују, муче их ножевима, на голој кожи гасе им цигарете, ако своје тијело ускрате клијентима. Након свега остављају их да скапавају до изнемоглости или од сида-е”. Стравичан мозаик дјечје проституције све се више шири.

75. Око 80% педофила је серопозитивно на вирус ХИВ.
76. Дјечја проституција је облик злостављања дјече. Када одрасли имају сексуални однос с дјететом, дјете је увијек жртва.
77. Код тјелесног злостављања дјече треба имати у виду и занимање осумњиченика. Они неријетко користе начине и средства везана за њихово занимање.
78. Улога жртве и деликтне ситуације у процесу насиља и злостављања се често занемарује.
79. Насиље над дјецом и злостављање дјече све више прате безумност и велике психофизичке патње дјече-жртава.
80. Насиље над дјецом и злостављање дјече су мултифакторски условљени феномени.
81. Насиље над дјецом и злостављање дјече треба увијек схваћати као нелегитимно, друштвено неприхватљиво понашање према дјечи које значи примјену присиле.
82. Дјеца не могу потпуно заштитити свој психофизички интегритет.
83. Насиље над дјецом је галопирајући терор без граница.
84. Починиоци сексуалног злостављања дјече могу бити и непедофили. То су лица која остварују сексуалне односе са дјецом уколико им се за то пружи могућност. Условно речено, ријеч је о злостављачима из сексуалне нужде.
85. У криминалистичкој и правосудној пракси често се поставља питање како разликовати људску присност и знак пажње од недоличног додиривања дјетета, које излази из опште моралних оквира који су прихваћени у одређеном друштву.
86. За неучинковитост тијела репресије код насиља и злостављања дјече често су криви немар и бирократија.
87. Различити типови педофила разликују се у виктимизационим обрасцима (ритуалима), методама одабира жртава и поступцима приступа или отимања дјече.

88. Насиље над дјецом у задње вријеме врши се све више на путу до школе или од школе до куће.
89. Сексуално злостављање почиње врло рано као “нова игрица” и сл. Мајке често не вјерују дјечи и траже да повуку исказ.
90. Сматра се да је најризичнија група дјече да постану жртве сексуалног злостављања она у доби од пет година старости, која тек у 12 години схвате шта им се догађа или шта им се догађало.
91. У 80-90% злостављачи су дјечи позната или блиска лица. Истраживања показују да и очеви и мајке подједнако туку и мушку и женску дјecu. “Дисциплинисање” дјече од стране родитеља тешко је доказати.
92. Сексуални злостављачи дјече у знатном броју су хетеросексуална лица, нормалне сексуалне разине. У 90% случајева су мушкарци (можда је “тамна бројка” у односу на жене велика).
93. За оцјену истинитости исказа дјече, могу се користити дјечји цртежи. Ако су дјеча на цртежу насмијана, а не трауматизирана, то упућује на лажну пријаву, обично једног од растављених родитеља. Свако дијете које је лажно оптужило себи блиску особу у правилу, када треба нацртати чланове породице, ту особу нацрта прву, а онда је прецрта.
94. Дјеча се могу неке повјерити под утицајем ТВ-а, новина и сл. Или да заштите од злостављања млађег брата или сестру.
95. Треба водити рачуна о сљедећем: (1) злостављачи дјече у већини случајева нису дјечи непозната лица, већ позната; (2) жртве сексуалног злостављања нису примарно тинејџери, него дјеча свих добних група, од тога трећина су дјеча до пет година старости; (3) дјеча не лажу о сексуалном злостављању, јер себи не желе направити проблем. Обично немају искуства и не владају рјечником којим могу тачно описати шта им се догодило; (4) инцестуозни злостављачи не злостављају само властиту дјecu, него и дјecu изван властите породице; (5) ако није дошло до употребе силе то не значи да је дијете добровољно прихватило сексуалну активност. Дјеча нису у стању дати зрели пристанак на сексуалне активности, и (6) сексуални злостављачи нису дисфункционална лица, већ лица која изванредно функционишу у многим подручјима живота и примарно су хетеросексуалне оријетнације.

96. Поставља се питање да ли је већина родитеља данас зрела и у могућности за адекватан одгој дјеце, нарочито сексуални?
97. Италијански мјесечник “20 Ani” провео је анкету на узорку од 635 младих у доби од 16 до 22 године. Према тој анкети родитељи су пали на испиту на свим линијама. Сматрају их незрелима, одсутнима, себичнима и непоузданима, плачљивима и дјетињастима. Такав портрет родитеља произашао је из судова дјеце која су учествовала у анкети. Родитељи занемарују улогу коју би требало да обављају. Данас је главни проблем родитеља, не ауторитарност, него егоизам или њихова незрелост. Први проблем у односима родитеља и дјеце остаје и даље комуникација, не због помањкања разговора међу различитим генерацијама, него због плачљивог и незрелог понашања родитеља. Они говоре само о себи. Анкета нуди закључак, да су родитељи све расположенији жалити се својој дјечи, умјесто да их слушају. Помишљењу анкетираних родитељи имају потребу за мамом и татом. С тим у вези може се из наше перспективе констатовати да су родитељи окружени савременим темпом живота и све већом алијенацијом, све се мање стигну бавити дјецом. Препуштају их на милост и немилост софистицираним “играчкама” попут *play station*, компјуторским игрицама или телевизији. Због тога су дјеца од малена изложена свакодневном визуелно-акустичном насиљу које им се талози у свијести, изазивајући осјећај нерадовања животу, али и несигурности. С друге стране, злостављачи дјеце више воле проводити цијело своје вријеме с дјецом и имају неколико одраслих пријатеља или колега.
98. У задње вријеме педофили купују дјецу на Косову и у Македонији. Сваким даном све се више дјеце кријумчари на педофилско тржиште.
99. Излагање дјеце изругивању због њиховог сексуалног злостављања додатно их трауматизује.
100. Јавним садржајима који су непримјерени може се тривијализирати и минимализирати проблем злостављања дјеце.
101. Манијакалне злоупотребе дјеце су све чешће. У неким земљама сексуална злостављања имају ритуални карактер или се вјерује да се силовањем дјеце и малољетника може излијечити сида итд.

102. Сексуални туризам као облик злостављања не сузбијају институције у неким државама које би требало да буду прве у борби против њега, окрећу главу на другу страну у сврху зараде и дохотка у државни буџет.
103. Данас се све чешће поставља једно опште цивилизацијско питање: зашто се наша култура више окреће насиљу, него љубави, па људи друге људе све више злостављају, него им помажу? У вези с наведеним питањем јавља се и питање: да ли је људска природа у бити зла или добра и има ли смисла борити се за добро у окружењу у којем превладава негативна енергија?
104. Већина дјеце је наивна и могуће их је лако искористити. Дјецу треба подучавати да кажу родитељима и скрбницима ако их нетко додирује или их покуша додирнути на начин који их збуњује или плаши. Дјецу треба научити да разликују врсте додира и примају добре, а избегавају лоше.
105. Препоручује се да са дјецом треба развити језик за описивање дијелова тијела. Дјецу треба објаснити који су интимни дијелови тијела. Треба им показати примјером како могу контролисати угодне (сигурне) додире од неугодних (лоших) додира. Дијете треба научити да каже “не” додирима које не воли. Ако су родитељи са дјететом развили језик за описивање тијела или знају језик дјетета који оно за то користи, с њим требају упознати полицијске службенике, судије, тужиоце, терапеуте и све оне који раде на случају, ако до њега дође.
106. Карактер, природа и околности под којима се догађају деликти насиља над дјецом и сексуална злостављања, при чему дјеца могу бити врло мала, чак у пеленама, на одређени начин детерминишу облик и начин интервенције полиције и круг чињеница и околности које треба открити, разјаснити и доказати. Треба имати у виду да се против ових облика насиља полиција не може борити застарјелим организационим облицима, методама и средствима. Развој посебних криминалистичких методика и процедура је императив.
107. Жалосна је истина да су данас врло малена дјеца осакаћена, изнакажана, па и убијена од стране родитеља или познатих и непознатих злостављача. Стваран број злостављања и наношења повреда није познат због бројних објективних и субјективних разлога. Једино у најтежим случајевима који завршавају у здрав-

- ственим установама, извор информација за полицију су болничке пријаве или извјештаји социјалних служби.
108. Дјеца најчешће не пружају отпор или је он недовољан. Осим због своје психофизичке неразвијености, разлог томе лежи у структури моћи односа починилац – дијете жртва. Ако је починилац члан уже породице, он располаже ауторитетом над дјететом које је научило да га слуша.
 109. Када је ријеч о злостављању и злоупотреби дјеце треба имати у виду да је развојна доб дјетета релевантнија од календарске животне доби.
 110. Увијек треба имати у виду да су дјеца могла бити омамљена неким од омамљујућих средстава од стране оних који их злостављају. Та средства могу изазвати конфузију у дјечјој меморији, тако да су њихова присјећања фрагментарна или их ни нема. Присјећање може бити отежано и услијед страха или анксиозности. Увијек треба имати у виду да понашање дјетета, његов говор тијела, може садржавати важне ослонце и објелоданити више него што дијете може рећи.
 111. Рад на откривању и разрјешавању насиља и злостављања у породици посебно отежава околност да структура породице која је објект разраде, може бити врло комплексна и компликована. Може се радити о припадницима неких религија, секти и сл. Увијек треба провјерити постоји ли ранија “репутација” породице која говори у прилог насиљуЖ у породици.
 112. Дјечја привлачност коју осјећају педофили, широки распон и различитост понашања чине рехабилитацију педофила тешком, ако не и немогућом.
 113. Познато је да је затворска хијерархија врло строга. Интересантно је да су у њој педофили и убице дјеце на дну. И затворска популација осуђује педофиле које због опасности од линча треба посебно чувати.
 114. Излети дјеце су посебно опасни, јер дјеца лако постају жртве педофила.
 115. Починиоци сексуалних деликата на штету дјеце нису хомогена група, али је могуће направити неке генерализације.
 116. Мушка лица осуђена за сексуално злостављање дјеце показују тренд ка све већем и озбиљнијем злостављању.

117. Када је код педофила утврђен образац понављања сексуалног злостављања дјече, ризик од даљег понављања остаје за многе године или цијели живот.
118. Мали је број сексуалних злостављања дјече почињен на импулзиван начин. У већини случајева злостављачи манипулишу људима и околностима, те прилагођавају злостављање створеној прилици.
119. Откривени педофили настоје оповргнути или умањити озбиљност њиховог злостављања и користе своје вјештине манипулације за придобивање других људи, па и припадника тијела репресије, за прихваћање таквих њихових ставова.
120. Након пуштања из притвора или издржане затворске казне, локална заједница у којој живе и дјелују такви педофили, може знатно утицати на њихово повратништво, сигурност дјече унутар заједнице, као и на могућност њиховог поновног запослења.
121. Тражи се посебна појачана контрола откривених или осуђених педофила, нпр. јављање адресе локалној полицији, онемогућавање запослења на радним мјестима која олакшавају приступ дјечи и сл.
122. Када се дијете јавља као жртва или свједок, треба имати у виду могућност да је под утицајем неког одраслог лица. Чињеница да је дијете било добровољни партнер, или да је прича измишљена као дјело освете, не може се искључити.
123. Насиље над дјецом и злостављање дјече у савременом друштву прикривени су од очију јавности, па чак и установа значајних за њихово рјешавање, као што су центри за социјалну бригу. Разлози уосталом леже у томе, што дјеца-жртве сама не траже помоћ, а други који имају сазнања с тим у вези, из различитих разлога затварају очи пред тим проблемом (страх од неугодности, став о неуплитању у туђе прилике и сл.)
124. Када се открије да је дијете злостављано унутар породице, треба га одмах издвојити из такве породице и омогућити му третман уз помоћ мултидисциплинарног тима стручњака.
125. Не треба одмах повјеровати сусједима да нису запазили шта се у њиховој непосредној близини догађа. За њих су то само туђи проблеми, боје се неугодности, освете злостављача и зато прешућују оно што знају о злостављању. Треба бити упоран.

126. Треба имати у виду да је на суду тешко доказати злостављање, и то нарочито емоционално и сексуално, јер она најчешће не остављају видљиве повреде као што је то случај код тјелесног злостављања. То може бити разлог њиховог непријављивања.
127. Злостављано дјете се због страха, срама, очувања властите породичне части неријетко ставља на страну родитеља-злостављача. Због тога и наставници и одгајатељи и друга лица “затварају очи” и олако прелазе преко проблема и злостављања које трпи њихов ученик.
128. Што је прикупљено више доказа о злостављању то је мања потреба личног сучељавања дјетета-жртве с починиоцем, па макар и посредно.
129. Неки педофили задржавају *corpora delicti* као што су: стидне длаке, коса, одјевни предмети, накит и сл. Криминалисти то називају манијом задржавања *corpora delicti*.
130. Код разјашњавања случајева насиља над дјецом и злостављања дјеце неријетко се јавља тзв. опортунизам свједока. То су случајеви када се свједоци равнају према ситуацијама и приликама, искориштавајући их себи у прилог, без обзира на етичка и правна начела друштва чији су припадници. Такви свједоци су склони пасивности, не желе казивати, прикривају чињенице шутњом (прешућивање) и очекују да се кривични проблем ријешити без њих. Иду линијом мањег отпора, јер се не желе никоме замјерити. То су морално безбојна лица, калкуланти. Карактеришу их страх од посљедица свједочења, нездрави каријеризам и људски егоизам.

3. ЗАКЉУЧАК

Из напријед наведеног видљиво је да је сузбијање насиља над дјецом и злостављања дјеце непредвидиво подручје за интервенцију полиције. Полиција често неадекватно реагује, што због незнања, што због предрасуда и слично. У дијелу полиције рад на овој проблематици сматра се “неправим” полицијским послом.

Врло мали број кривичних дјела овиси тако о материјалним доказима, као криминалитет на штету дјеце. Сви са неповјерењем прихватају исказе дјеце–жртава. Ово је посебно нужно, јер је насиље над дјецом галопирајући терор без граница.

Стручњаци се слажу да су у дјететовом развоју кључне прве године одрастања. Неки инсистирају на прве три, други инсистирају на првих шест. У том периоду дјетету се треба развијати осјећај животне радости и смисла. Шта се догађа са таквим дјететом када постане објект и живљавања педофила није потребно посебно образлагати. Карактер, природа и околности под којима се догађају деликти насиља и злостављања дјеце, на одређени начин детерминишу облици и начин интервенције полиције, као и број чињеница и околности. При томе треба имати у виду да се против ове врсте криминалитета не може борити застарјелим методама и средствима, или превладаним облицима операција полиције.

STARTING POINTS FOR CRIMINAL RESEARCH OF VIOLENCE OVER
CHILDREN AND CHILD MOLESTATION

Summary

Duško MODLY, PhD, Nebojša BOJANIĆ, MA

Faculty of criminalistics, Sarajevo

In this paper, the authors have systematized basic rules to be used by police forces and prosecution in order to reveal and prove crimes of child molestation.

This paper has not been written in classical manner, because the directions to be used by police officers are precisely adduced.

The main point is, this paper is to be used as a reminder in conducting crime operations and investigation, which are conducted aiming to reveal and prove the above mentioned crimes.

It can clearly be seen from the paper that suppression of violence over children and child molestation is the area unpredictable for police intervention. Police often responds inadequately either because of ignorance or because of prejudices and similar things. A part of the police considers the work on these problems to be not "the real" police work.

Rather a small number of criminal offences depend on material proofs as crimes at the expense of children. We are inclined to accept the statement given by a child-victim with reserve. This is particularly important, since violence over children is a galloping terror with no boundaries.

The experts agree that the first years of growing up are crucial for a child development. Some insist that these are the first three years; some say these are the first six years. This is the period of a child's life when the feeling of life joy and meaning should develop. It is not necessary to explain in too many details what happens with a child who has become an object of abuse by a pedophile. The character, nature and circumstances under which the violent offences and child molestation occur determine in a certain manner the form and way of police intervention, in addition to many other facts and circumstances. It should also take into account that we cannot fight against this form of crime with old-fashioned methods and means or antiquated forms of police operations.

ПРЕВЕНЦИЈА ПОРЕМЕЋАЈА ПОНАШАЊА У ДЕТИЊСТВУ

др Весна ЖУНИЋ-ПАВЛОВИЋ,
мр Бранислава ПОПОВИЋ-ЋИТИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Апстракт: Савремена сазнања о поремећајима понашања у детињству, посебно о њиховој предиктивности за будући развој делинквентног понашања и других озбиљнијих поремећаја, потврђују значај превентивног деловања у овој области. Први део рада је посвећен одређивању појма и основних карактеристика поремећаја понашања у детињству. У другом делу су приказани резултати истраживања преваленције и облика испољавања поремећаја понашања ученика основних школа на територији Београда. Полазећи од наведених резултата, у трећем делу рада аутори сугеришу примену превентивних програма индикованог нивоа са стратегијом идентификације и упућивања уз презентацију програма који су успешно примењени у другим земљама.

Кључне речи: деца, поремећаји понашања, превенција, индиковани програми.

УВОД

Поремећаји понашања представљају комплексан сет симптома, који се често јављају током предшколског и раног школског узраста. Основне карактеристике поремећаја понашања у детињству су: препознатљивост, мултипла детерминисаност, различитост појавних облика, вишеструке негативне последице и предиктивност за настајање озбиљнијих поремећаја. Поремећаји понашања остављају негативне ефекте у многим подручјима, укључујући развој детета, породично функционисање, вршњачке релације и учење. Такође, поремећаји понашања у детињству

су ризични фактор за каснији развој криминалног понашања, поремећаја личности одраслих, злоупотребу алкохола и психијатријске поремећаје (Peters, McMahon, 1996).

У превентивном деловању препоручује се интегрисани приступ са нагласком на идентификацији и раној интервенцији. Идентификација је процес детектовања деце која имају поремећаје понашања и укључује децу која имају ризичне факторе или која већ испољавају неке поремећаје понашања. Рана интервенција се заснива на препознавању раних знакова поремећаја понашања, као и одређивању и имплементацији правовремених интервенција. Циљ интервенције је да се редукује акумулација ризика током времена и да се појачају фактори који унапређују адекватан развој детета и породично функционисање.

Предмет овог рада је проучавање поремећаја понашања који се јављају у детињству. Епидемиолошке студије представљају полазну основу за планирање и програмирање превенције поремећаја понашања. Познавање заступљености поремећаја понашања у одређеној популацији, омогућава правилан избор подручја у којем ће превентивне интервенције бити имплементирани, указује на ниво превентивног деловања, али и оправдава селекцију превентивних стратегија чија би примена била у основи превентивног програма. Посебно треба нагласити да се раним интервенисањем онемогућава акумулација ризика у адолесценцији и редукују негативне социјалне и персоналне консеквенце, због чега фокусирање на поремећаје понашања на млађем узрасту представља кључ за превенцију делинквенције деце и њену ескалацију у хронични криминалитет.

Подаци коришћени у овом раду представљају део опширнијег пројекта под називом *Феноменологија сметњи и поремећаја у развоју*¹ (више о томе: Илић и сар., 2003а; Илић и сар., 2003б).

1 Пројекат под називом *Феноменологија сметњи и поремећаја у развоју* реализовао је Дефектолошки факултет Универзитета у Београду у сарадњи са Министарством за науку и заштиту животне средине РС.

ПОРЕМЕЋАЈИ ПОНАШАЊА

1. ПОЈАМ

Термин поремећаји понашања (*conduct disorders*) односи се на бихејвиоралне карактеристике дисруптивних поремећаја понашања (American Psychiatric Association, 1994). Термин се не користи за означавање специфичне дијагностичке категорије и обухвата опозициона понашања, агресивна понашања и делинквенцију.

Заједничке карактеристике поремећаја понашања у детињству су неконформизам, агресивност и кршење друштвених и породичних правила, а испољени поремећаји код деце могу се кретати од приговарања и жаљења, непоштовања правила одраслих и игнорисања њихових инструкција, до лагања, физичке или вербалне агресивности, деструктивности и криминалних активности (Lahey и сар. 2003).

Очигледно да појам поремећаја понашања обухвата различите облике понашања који се крећу од благог опозиционог понашања до делинквенције. У савременој литератури се налазе различите класификације поремећаја понашања чији је циљ систематизација, лакше проучавање и трансфер знања и искуства. Најчешће се помињу два система класификације поремећаја понашања: димензионални и категоријални.

2. КЛАСИФИКАЦИЈА

Димензионални систем класификације поремећаја понашања концептуализује ова понашања преко континуалне дистрибуције од крајњих тачака тежине проблема у популацији. Предлажу се различити начини описа. Loeber и Schmaling (1985) користе димензионални приступ који распоређује поремећаје понашања дуж континуума откривених и прикривених понашања. Откривена понашања су таква понашања где деца испољавају директне конфронтације или дисрупције са окружењем (на пример, агресивност, испољавање гнева, свађе, противљење захтевима одраслих). Прикривена понашања се појављују без обавештености средине (на пример, лагање, крађа, подметање пожара). У закључку студије, Frick и сарадници (1993) предлажу другу димензију: деструктивно и недеструктивно понашање. Обе димензије се користе да опишу

четири подтипа поремећаја понашања: недеструктивни-откривени тип или опозициона понашања (гнев, инат, тврдоглавост); деструктивни-откривени тип или агресивност (силеџијство, свирепост, оптуживање других); недеструктивни-прикривени тип или прекршаји (скитњичење, бежање од куће, бежање из школе); деструктивни-прикривени тип или угрожавање имовине (крађа, подметање пожара, вандализам).

Edelbrock концептуализује поремећаје понашања као развојну прогресију кроз последична четири стадијума, описана као: опозициони (свађе, препирке, непослушност), затим нападачки (туче, псовке, непослушност у школи), праћено агресивним (уништавање имовине, претње) и делинквентним (крађе изван куће, вандализам, бежања од куће и школе) (према: Loeber, 1990). Уопштено посматрано, понашања се крећу од откривених ка прикривеним типовима поремећаја понашања, полазећи од испољавања у кући ка испољавању ван куће. Концептуализација поремећаја понашања као развојних секвенци понашања обезбеђује јасну аргументацију за интервенцију у критичним тачкама развоја поремећаја.

Категоријални систем класификације подразумева креирање прецизних категорија понашања и користи претходно дефинисане критеријуме за класификацију симптома у дијагностичке категорије. Стандардни категоријални систем класификације налази се у *Дијагностичко-статистичком приручнику за менталне поремећаје (ДСМ-IV Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders)* Америчког удружења психијатара (*American Psychiatric Association*) (1994) и *Интернационалној класификацији менталних поремећаја и поремећаја понашања (ИЦД-10 International Classification of Mental and Behavioural Disorders)* (ИЦД-10) Светске здравствене организације (*World Health Organisation*) (1993).

Дијагностичке категорије у ДСМ-IV, релевантне за класификацију поремећаја понашања код деце су бунтовничко-пркосна понашања и поремећај понашања, супсумирана као поремећаји уобичајено први пут дијагностиковани у раном детињству, детињству и адолесценцији. Опозициони пркосни поремећај се односи на модел негативног, непријатељског и дрског понашања који се појављује фреквентно у периоду од шест месеци или дуже. Поремећај понашања представља модел понашања којим се крше права других, породична и друштвена правила са трајањем дужим од 6 или 12 месеци. Обе категорије су,

заједно са дефицитом пажње и хиперактивношћу, сврстане у исту групу под називом дефицит пажње и поремећаји понашања.

Према класификацији ИЦД-10 поремећаје понашања карактерише понављано и трајно присуство образаца антисоцијалног, агресивног и изазивачког понашања. Реч је о преступима већим од социјално очекиваног за узраст. Према тој класификацији, у групу поремећаја понашања сврстани су следећи поремећаји: поремећај понашања ограничен на породичну средину, несоцијализовани поремећај понашања, социјализовани поремећај понашања, поремећај у виду противљења и пркоса, други поремећаји понашања и неспецификовани поремећаји понашања.

3. РАЗВОЈ И ТОК ПОРЕМЕЋАЈА ПОНАШАЊА

Истраживања развоја поремећаја понашања су превасходно рађена на мушком полу у периоду детињства и преадолесценције. На основу тих истраживања установљен је Модел два правца развоја поремећаја понашања: правац ране и правац касне иницијације или започињања. Модел је био предмет бројних истраживања и добио широку подршку.

Основна разлика између та два правца развоја је у примарним условима који погодују настанку поремећаја понашања. Сматра се да млади код којих поремећаји понашања започињу на раном узрасту добијају “тренинг” поремећеног понашања унутар породице. Са друге стране, верује се да за младе код којих поремећаји понашања настају касније најважнију улогу имају вршњачке групе. У овом случају сам настанак поремећаја понашања може бити повезан са породичним стресорима (развод, незапосленост) који угрожавају кључне елементе породичног функционисања и отварају простор за удруживање са девијантним појединцима и групама где се млади уче делинквенцији (Lahey и сар. 2003).

Правац раног започињања (такође познат као рано јављање, јављање у детињству или агресивно-променљиво) се односи на развојну прогресију поремећаја понашања који су евидентни на раном узрасту (Patterson и сар., 1991). Лонгитудиналним студијама је установљено да највише деце показује правац раног започињања пре предшколског узраста. У многим случајевима поремећаји понашања се учвршћују током раних школских година и одржавају у адолесценцији (Loeber и сар., 1993).

Правац раног започињања карактерише одмерени континуитет поремећаја понашања, прогресија од блажих ка тежим понашањима и од откривених ка прикривеним понашањима (McMahon, Wells, 1998). За тај правац је карактеристична диверзификација (разноврсност), што значи да деца додају нове поремећаје у репертоар понашања и проширују услове у којима испољавају та понашања (Patterson и сар., 1991). Деца која следе рано-стартни правац могу испољавати прекурсоре поремећаја понашања у постнаталном периоду (Loeber, 1990). Таква одојчад се често описују као темпераментно тешка, односно активнија и емоционално осетљивија, а мање социјабилни у односу на вршњаке. Даље, поремећаји понашања се у предшколском периоду могу испољавати у виду непослушности, беса и агресивности. Дечја непослушност се сматра кључним обликом понашања који лежи у основи каснијих поремећаја понашања (Loeber и сар., 1993). Претпоставља се да, током времена, деца установљавају моделе коерсивних интеракција са одраслима у кући (Patterson и сар., 1991). Касније, проширивањем социјалне мреже у предшколском и млађем школском узрасту, усвојени модели интеракција се генерализују и на друге везе и односе (Loeber, 1990). Консолидација антисоцијалних проблема у школском окружењу је често повезана са проблемима у школовању, одбацивањем од стране просоцијално оријентисаних вршњака, удруживањем са девијантним вршњачким групама и поја-вљивањем прикривених поремећаја понашања, као што су лагање, крађа и бежање од куће и школе (McMahon, Wells, 1998). Деца чији поремећаји понашања перзистирају и у адолесценцији се карактеришу недостатком социјалне компетенције и редукованом вероватноћом одустајања и прекидања ових поремећаја (Lahey и сар. 2003).

Правац касног започињања другачије се назива јављање у адолесценцији или неагресивни развојни правац (APA, 1994). Деца код којих поремећај понашања касније започиње не испољавају опозициона понашања у раном детињству, али показују поремећаје понашања, као што су лагање, бежање од куће, скитничење, злоупотреба психоактивних супстанција (у даљем тексту ПАС) и друге делинквентне активности у адолесценцији (McMahon, Wells, 1998). У лонгитудиналној студији, Esser и сарадници су утврдили да 40% деце са опозиционим пркосним понашањем и поремећајем понашања на узрасту од 13 година, није имало историју таквог понашања на узрасту од 8 година (према: Lahey и

сар. 2003). Генерално, такав правац развоја се ређе среће код девојчица и одликује га мање изражена агресивност у односу на претходно дискутовани (Zoccolillo, 1993).

Поремећаји понашања који се јављају на старијем узрасту имају бољу прогнозу (Peters, McMahon, 1996). За разлику од правца раног започињања, правац касног започињања поремећаја понашања карактеришу бољи односи са родитељима и вршњацима, а евентуално лоше школско постигнуће није удружено са тешкоћама у учењу или хиперактивношћу (Loeber и сар., 1993). Поремећаји понашања су “лакши” и униформнији. Социјалне вештине су адекватније и развијеније, што представља довољни потенцијал за каснију реинтеграцију у просоцијалне вршњачке групе. Поред извеснијег позитивног исхода, у смислу престанка испољавања поремећаја понашања, овде постоји и знатно мања вероватноћа за развој антисоцијалног поремећаја личности у одраслом добу (Zoccolillo и сар., 1992).

4. ПРЕВАЛЕНЦИЈА

Преваленција опозиционих пркосних понашања и поремећаја понашања међу неклиничким узорком деце креће се између 6-10%, односно 2-9% (према: Essau, 2003; Zubrick и сар., 1995; McConaughy, Achenbach, 1994; Fergusson и сар., 1993; Robins, 1991). Стопа преваленције варира у зависности од узраста детета, пола и испољеног типа поремећаја понашања. Епидемиолошке студије на случајном узорку деце школског узраста индикују вишу стопу преваленције поремећаја понашања за старосну групу од 12-16 година (7%) у поређењу са групом деце од 4-11 година (4%). Поремећаји понашања су уобичајено учесталији код дечака него код девојчица и та разлика се повећава у адолесценцији (Zoccolillo, 1993).

5. ИСХОД

Стопа поремећаја понашања достиже свој врхунац у адолесценцији, са каснијим трендом постепеног престајања. Већина понашања деце прогредира до одређеног нивоа дисфункционалности и тада стагнира или се смањује (Essau, 2003).

Међутим, резултати истраживања сугеришу да исход у великој мери зависи од типа поремећаја понашања о коме је реч. Знатан проценат деце

са поремећајима понашања наставља да испољава клинички поремећаје понашања и у одраслом добу. На пример, Zoccolillo и сарадници (1992) извештавају да је три четвртине оних са тешким поремећајима понашања у детињству развило первазивне и перзистентне облике социјалне неприлагођености у одраслом добу. У опсежној лонгитудиналној студији деце чији су поремећаји понашања започели на узрасту од 4 до 12 година пронађено је да се стопа агресивних и екстернализованих понашања повећава у току четворогодишњег периода код деце свих узраста (према: Bloomquist, Schnell, 2002; Verhulst и сар., 1990).

Прогресија поремећаја понашања у одраслом добу је вероватнија код деце са већом разноврсношћу бихејвиоралних симптома, који се манифестују у ширим варијететима услова и са ранијим настанком (Loeber, 1990). На пример, каснији развој антисоцијалног понашања личности је откривен код свега 0,9% деце која су испољавала релативно мало поремећаја понашања на узрасту од 12 година и чак 71% деце која су испољавала тешке и бројне проблеме на узрасту од 6 година (Essau, 2003).

Тешки поремећаји понашања се често појављују заједно са другим индивидуалним проблемима (Lahey и сар., 2003). На пример, Ader-son и сарадници су пронашли да готово 50% деце старости од 11 година са опозиционим пркосним поремећајем и поремећајем понашања испуњавају дијагностичке критеријуме за поремећај пажње, анксиозност, фобије или депресију (према: Peters, McMahon, 1996). У светлу констелације морбидитета повезане са поремећајима понашања, није изненађујуће да адолесценти и одрасли са поремећајима понашања имају повећани ризик раног морталитета, посебно изненадне насилне смрти због злоупотребе ПАС, несрећа, самоубиства и убистава (Loeber и сар., 1993).

Перзистирање проблема не подразумева озбиљне форме поремећаја понашања у одраслом добу (Zoccolillo и сар., 1992). Ипак, упорни поремећаји понашања представљају ризик за развој различитих проблема у адолесценцији (нпр. одбацивање од стране вршњака, лош школски успех, учешће у ризичним понашањима, повећање злоупотребе ПАС и делинквенција) и одраслом добу (нпр. ограничене могућности запослења, тешкоће у успостављању социјалних релација, криминална активност и повећање ризика опште психопатологије) (према: Essau,

2003; Fergusson и сар., 1994; Hinshaw, 1992; Robins, Price, 1991; Rutter, 1989; Kazdin, 1987; Robins, 1966).

ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

У складу са предметом истраживања формулисани су следећи циљеви:

1. утврђивање преваленције и облика испољавања поремећаја понашања код деце млађег школског узраста;
2. утврђивање разлика у испољавању поремећаја понашања у односу на пол;
3. утврђивање разлика у испољавању поремећаја понашања у односу на узраст.

МЕТОДОЛОГИЈА

1. ВРЕМЕ И МЕСТО ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је реализовано током школске 2002/2003. године у пет београдских основних школа: “Јелена Цветковић” (Звездара), “Ђура Даничић” (Вождовац), “Старина Новак” (Палилула), “Ужичка Република” (Нови Београд) и “Браћа Јерковић” (Железник).

2. УЗОРАК

Узорак је сачињен од 1 334 ученика II, III и IV разреда који су се у време истраживања школовали у београдским основним школама. До опадања узорка је дошло услед неисправно попуњених упитника, па је у коначни узорак ушло 1 161 испитаник. Према подацима Градског секретеријата за образовање истраживањем је обухваћено око 2,5% ученика који су школске 2002/2003. похађали поменуте разреде, што говори у прилог репрезентативности узорка.

Табела 1 - Дистрибуција испитаника према полу

Пол	Испитаници	
	Бр.	%
Мушки	616	53,1
Женски	545	46,9
Укупно	1 161	100,0

Табела 2 - Дистрибуција испитаника према узрасту

Узраст	Испитаници	
	Бр.	%
II разред	357	30,7
III разред	373	32,1
IV разред	431	37,1
Укупно	1 161	100,0

Узорак је био готово уједначен према полу испитаника, са нешто већим бројем дечака (53,1%) него девојчица (46,9%) (Табела 1).

Према разреду који похађају издвојене су три узрастне категорије испитаника: II разред (30,7%), III разред (32,1%) и IV разред (37,1%) (Табела 2).

3. ИНСТРУМЕНТИ И НАЧИН ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

У истраживању је примењен *Дијагностички протокол за испитивање поремећаја социјалног развоја и поремећаја понашања*. Упитник се састојао од 53 питања. Подаци су прикупљени од наставника, односно психолога и педагога запослених у поменутиим школама. Треба нагласити да је валидност података у великој мери ограничена реалним увидом који особље школа има у погледу особина личности, понашања и животне ситуације ученика.

4. ОБРАДА ПОДАТАКА

У обради података који су се односили на дистрибуцију и учесталост појединих обележја коришћене су методе дескриптивне статистике, фреквенције учесталости и проценти. За испитивање веза између обележја од интереса, са једне стране и пола и узраста испитаника са друге, коришћени су Хи-квадрат тест и Крамеров В коефицијент.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Поремећаји понашања су идентификовани код 18% деце из узорка (N = 209).

У Табели 3 су приказани подаци о учесталости јављања и облицима испољавања откривених поремећаја понашања.

Табела 3 - Учесталост и појавни облици поремећаја понашања

Облици поремећаја понашања	Присутно		Није присутно		Укупно	
	Бр.	%	бр.	%	бр.	%
Туче у школи	158	13,6	1 003	86,4	1 161	100,0
Неадекватно понашање на часу	153	13,2	1 008	86,8	1 161	100,0
Дружење са делинквентним вршњацима	94	8,1	1 067	91,9	1 161	100,0
Неадекватан однос према наставнику	61	5,3	1 100	94,7	1 161	100,0
Злоупотреба ПАС	20	1,7	1 141	98,3	1 161	100,0
Крађе у школи	9	0,8	1 152	99,2	1 161	100,0
Изостајање из школе	7	0,6	1 154	99,4	1 161	100,0
Просјачење, скитња	3	0,3	1 158	99,7	1 161	100,0
Бежање од куће	2	0,2	1 159	99,8	1 161	100,0

Према подацима приказаним у Табели 3, појединачно посматрани различити облици поремећаја понашања су присутни у распону учесталости од 0,2–13,6%.

Најучесталији облик поремећаја понашања су туче у школи са учешћем од 13,6%. Неадекватно понашање на часу у виду немирности и непажљивости је идентификовано код 13,2% ученика. Укупно 8,1% ученика се повремено или стално дружи са делинквентним вршњацима. Неадекватан однос ученика према наставнику је постојао у 5,3% случајева, најчешће у виду пркоса-непослушности, а ређе у виду отворене агресивности.

Остали облици поремећаја понашања су били далеко мање заступљени. Према оцени наставника, код укупно 1,7% ученика постоји употреба супстанција, најчешће у виду пушења, али су постојали и случајеви употребе алкохола и дрога. Крађе у школи су откривене код 0,8% ученика. Укупно 0,7% ученика неоправдано изостајаје из школе. Просјачење и скитња су постојали у 0,3%, а бежање од куће у 0,2% случајева.

У наредним табелама су приказани подаци о поремећајима понашања ученика разврстаних према полу и узрасту.

Табела 4 - Разлике у испољавању поремећаја понашања испитаника у односу на пол испитаника

Поремећаји понашања	Дечаки		Девојчице	
	Бр.	%	Бр.	%
Присутни	177	28,7	32	15,3
Нису присутни	439	71,3	513	94,1
Укупно	616	100,0	545	100,0

$\chi^2=102,391$	df=1	p<0,001
Крамеров В коефицијент		V=0,297

Поремећаји понашања су присутнији код дечака (28,7%), у односу на девојчице (15,3%) (Табела 4). Утврђено је постојање статистички значајне и високо изражене разлике у погледу постојања поремећаја понашања испитаника различитог пола ($\chi^2=102,391$, df=1, p<0,001; V=0,297).

Табела 5 - Разлике у испољавању поремећаја понашања у односу на узраст испитаника

Поремећаји понашања	II разред		III разред		IV разред	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Присутни	63	17,6	68	18,2	78	18,1
Нису присутни	294	82,4	305	81,8	353	81,9
Укупно	357	100,0	373	100,0	431	100,0

$\chi^2=0,046$	df=2	p=0,977
----------------	------	---------

У Табели 5 су приказани подаци о постојању поремећаја понашања у различитим узрастним категоријама испитаника. Поремећаји понашања су равномерно заступљени у све три узрастне категорије, с тим да су нешто присутнији код ученика III разреда (18,2%) и ученика IV разреда (18,1%) у односу на ученике II разреда (17,6%). Нису откривене статистички значајне разлике у испољавању поремећаја понашања у различитим узрастним категоријама.

МОГУЋНОСТИ ПРЕВЕНТИВНОГ ДЕЛОВАЊА

На основу претходно утврђене преваленције и облика испољавања поремећаја понашања у популацији од интереса, утврђује се одговарајући ниво превентивног деловања. Према америчком Институту за медицину, у односу на ниво деловања све превентивне активности се могу класификовати у три основне категорије: 1) универзална превенција (активности намењене општој популацији), 2) селективна превенција (активности усмерене ка ризичним појединцима и групама), и 3) индикована превенција (активности усмерене ка појединцима код којих је дошло до испољавања поремећаја понашања или њихових предзнака) (ИОМ, 1994).

На основу приказаних резултата о преваленцији и облицима испољавања поремећаја понашања код ученика основних школа у Београду, може се констатовати оправданост примене превентивних активности индикованог нивоа.

Индиковани ниво подразумева примену превентивних програма на појединце код којих је већ дошло до испољавања поремећаја понашања и њихових предзнака. Такве ране интервенције имају за циљ редуковање постојећих поремећаја понашања и спречавање озбиљнијих проблема.

Основне карактеристике индикованих превентивних програма су:

- Усмереност на појединце код којих постоји висок ниво индивидуалног ризика за јављање поремећаја понашања;
- Циљ је редуковање ризичних фактора који указују на постојање раних знакова поремећаја понашања;
- Примена програма се заснива на процени нивоа индивидуалног ризика и нивоа испољених поремећаја понашања;
- Захтевају рад у малим групама;
- Уобичајено екстензивни и интензивни програми трају дужи период (више месеци), са већом фреквенцијом контаката (један сат дневно, пет дана недељно) и захтевају веће активно анга-жовање учесника;
- Потребни су висока стручност програмског особља, познавање различитих форми рада, клинично саветодавно искуство и вештине клиничке интервенције;
- Програми су скупљи у односу на универзалне и селективне.

Превентивна стратегија је суобличена превентивна настојања којима се може допринети подстицању правилног социјалног развоја, омогућавању

формирања просоцијалних облика понашања и спречавању испољавања поремећаја понашања. У литератури се најчешће помиње шест основних стратегија превентивног деловања: информисање, едукација, пружање алтернатива, идентификација проблема и упућивање, процеси усмерени ка ангажовању заједнице и енвайронменталистички приступ (NCAPT, 2001).

У превентивном деловању на ученике код којих су идентификовани поремећаји понашања оправдано је применити стратегију идентификације проблема и упућивања.

Кључна активност у оквиру ове стратегије је рана идентификација ученика који већ испољавају поједине облике поремећаја понашања, иако такво понашање често није первазивно и учвршћено. Путем едукације и саветовања такве појединце треба упознати са постојећим опцијама третмана које на најбољи могући начин излазе у сусрет њиховим потребама (NCAP, 2001). Поред тога, ова стратегија подразумева и паралелни рад са родитељима.

Стратегија идентификације проблема и упућивања не укључује сам третман, већ представља спону између превенције и третмана. Зато се стратегија идентификације проблема и упућивања, која претходи самом третману, често означава и термином рана интервенција (NCAP, 2002). Иако се налази на граници превенције и третмана, ова стратегија јесте превентивна, с обзиром да редукује вероватноћу ескалације проблема у будућности. Раном интервенцијом се уочавају тенденције ка делинквентним облицима понашања и разматрају облици превентивних третмана којима је те тенденције могуће обуздати.

ЗАКЉУЧАК

Превенцијом поремећаја понашања у детињству стварају се услови за правилан социјални развој и формирање просоцијалних образаца понашања, а посебно доприноси редуковању вероватноће настајања делинквентног понашања и других озбиљнијих поремећаја касније у адолесценцији.

Интересовање за превенцију поремећаја понашања у детињству, последње деценије, заокупља пажњу научне и стручне јавности. Захваљујући акумулацији сазнања о slabим ефектима третмана делинквентног понашања, постепено долази до померања фокуса у правцу превентивног

деловања. Позитивни ставови према превентивним интервенцијама имају и емпиријску подршку у виду прилично конзистентних резултата евалуационих студија који потврђују њихову ефективност у формирању просоцијалних облика понашања и спречавања јављања и понављања поремећаја понашања. Поред тога, превентивним активностима се, уз минимална улагања, остварује заштита младих на далеко хуманији, сврсисходнији и обухватнији начин.

Увремењена примена програма превенције поремећаја понашања је од кључног значаја за постизање успеха. То значи да се предност даје програмима који се примењују на млађем узрасту и у раним фазама развоја проблема. Истраживањем преваленције и облика испољавања поремећаја понашања код ученика II, III и IV разреда основне школе је установљено присуство поремећаја понашања код 18% испитиване популације. Поремећаји понашања су се најчешће манифестовали у виду туча, ометања часа, дружења са вршњацима проблематичног понашања и опозиционог и пркосног понашања према наставницима. Поред тога, код мањег броја деце млађег школског узраста су откривени и озбиљнији поремећаји понашања у виду злоупотребе супстанција, крађа у школи, просјачења и бежања од куће.

Описана ситуација налаже интензивнији превентивни рад, односно примену индикованих програма превенције намењених деци код којих је дошло до манифестације поремећаја понашања или њихових предзнака. С обзиром на чињеницу да рад са том категоријом деце у највећем броју случајева премашује професионалне компетенције наставника, психолога и педагога запослених у школи, препоручује се примена стратегије идентификације проблема и упућивања. Таква рана интервенција подразумева благовремено идентификовање деце са поремећајима понашања и њихово упућивање на третман који реализују специјализоване службе у локалној заједници.

На крају, биће приказани превентивни програми који су, на основу резултата урађених евалуација, оцењени као ефективни у развијању просоцијалних образаца понашања и спречавању формирања поремећаја понашања.

Један од индикованих превентивних програма који се показује успешним у спречавању развијања и учвршћивања поремећаја понашања младих јесте програм *Parents as Teacher*. Имплементација

програма обухвата обезбеђивање неколико услужних сервиса који стоје на располагању родитељима деце која имају поремећаје понашања. Родитељи могу користити услуге свих служби, а могу се одредити за коришћење само појединих. Службе се могу организовати на нивоу школске средине, али и на нивоу локалне заједнице. Једна од опција је формирање службе за едукацију родитеља о настанку, развоју и одржавању поремећаја понашања, као и могућим начинима решавања испољених проблема. Други вид рада са родитељима јесте организовање кућних посета и саветодавни рад усмерен ка обучавању родитеља вештинама родитељства и успешне породичне комуникације. Трећа могућност обухвата организовање групних састанака родитеља на којима се размењују искуства, сагледавају постигнути успеси и разлози евентуалних неуспеха. Четврта служба подразумева формирање тима релевантних стручњака који имају улогу да обаве скрининг и процену поремећаја понашања детета и индивидуално раде са дететом на јачању социјалних вештина и когнитивних способности. Уколико постојећи проблеми превазилазе расположиве могућности тима потребно је остварити координацију са референтним службама заједнице које могу изаћи у сусрет потребама детета и породице (Wagner, Clayton, 1999).

Позитивне резултате евалуације остварује и програм *Reconnecting Youth* који је намењен младима који испољавају вишеструке поремећаје понашања, као што су: проблеми у школовању, злоупотреба ПАС, емотивни проблеми, агресивно и насилно понашање. Програм се примењује у школској средини и има за циљ подстицање социјалног везивања младих за породицу, школу и просоцијалне вршњачке групе. Имплементација програма подразумева организовање часа личног развоја, као изборног часа, на којем се реализује посебан курикулум садржајно усмерен на развијање и јачање самопоштовања, самоконтроле, вештина доношења одлука и вештина успешне интерперсоналне комуникације. Час личног развоја одржава се сваког радног дана у току једне школске године. Рад се одвија у малим групама које чине ученици различитих разреда код којих је идентификовано присуство поремећаја понашања. Упоредо се организују рекреативне школске и ваншколске активности које треба да послуже као алтернатива поремећајима понашања (Eggert, Nicholas, 2004).

Још један програм унапређења породичних интеракција, вештина родитељства и социјалних вештина деце са поремећајима понашања јесте *Strengthening Families Program*. Програм подразумева петомесечни рад са децом и њиховим родитељима. Рад са децом обухвата упознавање са последицама које поремећаји понашања собом носе и едукативни рад усмерен ка усвајању и подстицању социјалних вештина (вештине успешне комуникације, вештине решавања проблема, вештине контроле беса и вештине пружања отпора негативним притисцима вршњака). Рад са родитељима подразумева пружање елементарних информација о природи поремећаја понашања младих, уз истовремени рад на развијању и јачању низа родитељских вештина, као што су: вештине јасне интерперсоналне комуникације, вештине постављања ограничења и успешног дисциплиновања, вештине решавања породичних проблема и конфликта. Такође, кроз организовање дидактичких и искуствених активности родитељима и деци се пружа могућност да заједнички увежбавају научене вештине (Kumpfer, 1998).

ЛИТЕРАТУРА

1. American Psychiatric Association (APA). (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th edition (DSM-IV)*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
2. Bloomquist, M. L., Schnell, S. V. (2002). *Helping children with aggression and conduct problems: Best practices for intervention*. New York : Guilford Press.
3. Eggert., L. L., Nicholas, L. J. (2004). *Reconnecting Youth: A Peer Group Approach to Building Life Skills*. Bloomington, IN: National Educational Service.
4. Essau, C. (2003). *Conduct and oppositional defiant disorders: Epidemiology, risk factors, and treatment*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
5. Frick, P. J., Van Horn, Y., Lahey, B. B., Christ, M. A. G., Loeber, R., Hart, E. A., Tannenbaum, L., Hanson, K. (1993). Oppositional defiant disorder and conduct disorder: A meta-analytic review of factor analyses and cross-validation in a clinic sample. *Clinic Psychology Review*, 13, 319-340.

6. Илић, З., Југовић, А., Жунић-Павловић, В., Радић-Шестић, М., Јованић, Г. (2003а). Карактеристике сметњи и поремећаја у социјалном развоју деце млађег школског узраста. *Истраживања у дефектологији* 3, 195-216. Београд: Дефектолошки факултет, Центар за издавачку делатност.
7. Илић, З., Радић-Шестић, М., Жунић-Павловић, В., Југовић, А., Јованић, Г. (2003б). Социјално-демографске и образовне карактеристике деце млађег школског узраста. *Истраживања у дефектологији* 3, 57-76. Београд: Дефектолошки факултет, Центар за издавачку делатност.
8. Institute of Medicine (IOM). (1994). *Reducing risk for mental disorders: Frontiers for preventive intervention research*. Washington, DC: National Academy Press.
9. Kumpfer, K.L. (1998). The Strengthening Families Program. У: R. S. Ashery, E. Robertson, K. L. Kumpfer (Ур.), *Drug Abuse Prevention Through Family Interventions* (стр. 160-207). NIDA Research Monograph 177. Rockville, MD: National Institute on Drug Abuse.
10. Lahey, B. B., Moffit, T. E., Caspi, A. (2003). *Causes of conduct disorders and juvenile delinquency*. New York: Guilford Press.
11. Loeber, R., Wung, P., Keenan, K., Giroux, B., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W.B., Maughan, B. (1993). Developmental pathways in disruptive child behavior. *Development and Psychopathology*, 5, 103-133.
12. Loeber, R. (1990). Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review*, 10, 1-41.
13. Loeber, R., Schmalting, K. (1985). Empirical evidence for overt and covert patterns of antisocial conduct problems. *Journal of Abnormal Child Psychology* 13, 337-352.
14. McMahon, R. J., Wells, K. C. (1998). Conduct problems. У: E. J. Mash, R. A. Barkley (Ур.), *Treatment of childhood disorders* (стр. 111-207). New York: Guilford Press.
15. National Center for the Advancement of Prevention (NCAP). (2001). *The role of problem identification and referral in youth-oriented prevention*. Rockville, MD: Department of Health and Human Services.
16. Northeast Center for the Application of Prevention Technologies (NCAPT). (2002). *Early intervention: A strategy for prevention*

- practitioners*. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Service Administration.
17. Northeast Center for the Application of Prevention Technologies (NCAPT). (2001). *Science-based prevention strategies*. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Service Administration.
 18. Patterson, G. R., Capaldi, D., Bank, L. (1991). An early starter model for predicting delinquency. У: D. J. Pepler, K. H. Rubin (Ур.), *The development and treatment of childhood aggression* (стр. 139-168). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
 19. Peters, R. D., McMahon, R. J. (1996). *Preventing childhood disorders, substance abuse, and delinquency*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
 20. Wagner, M. M., Clayton, S. L. (1999). The Parents as Teachers Program: Results from two demonstrations. *The Future of Children*, 9 (1), 91-115.
 21. World Health Organisation (WHO). (1993). *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders*. Geneva: World Health Organisation.
 22. Zoccolillo, M. (1993). Gender and the development of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 65-78.
 23. Zoccolillo, M., Pickles, A., Quinton, D., Rutter, M. (1992). The outcome of childhood conduct disorder: Implications for defining adult personality disorder and conduct disorder. *Psychological Medicine*, 22, 971-986.

PREVENTION OF BEHAVIOUR DISORDERS IN CHILDHOOD

Summary

Vesna ŽUNIĆ-PAVLOVIĆ, PhD, Branislava POPOVIĆ-ĆITIĆ, MA

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Behaviour disorders in childhood include forms of behaviour that exceed the frames of generally accepted standards of behaviour for certain environment or certain age, but which refer to disrespect of social norms and endangering of the rights of other people. These are such forms of behaviour that have various genesis and forms of manifestation ranging from resistance and opposing behaviour, through violation of established rules and aggressiveness, to committing of criminal offences. It is a generally accepted opinion that behaviour disorders starting in early childhood have worse prognosis in that there is a greater risk for development of serious disorders at an older age. This is why the prevention of behaviour disorders that appear in early childhood is very important for the prevention of origin and development of delinquency.

A precondition for successful planning and implementation of preventive activities is to know prevalence and forms of manifestation of behaviour disorders within the population of interest. The paper presents the results of research carried out in Belgrade elementary schools, at the sample consisting of 1161 pupils of II, III and IV grade of elementary school. Behaviour disorders have been identified at 18% of examinees in the following forms: school fights (13.6%), inadequate behaviour in class (13.2%), associating with delinquent children of the same age (8.1%), inadequate behaviour towards a teacher (5.3%), abuse of psychoactive substances (1.7%), school thefts (0.8%), deliberate absence from school (0.7%), begging and vagrancy (0.3%) and escape from home (0.2%). The research has revealed significant differences in the form of more frequent presence of behaviour disorders in boys and in girls. No statistically significant differences in manifestation of behaviour disorders related to the age have been discovered.

The stated results suggest that within the examined group there is a target group for application of preventive programs of indicated level. School personnel would require expert assistance in their work with pupils whom have been identified to have persistent, serious and multiple behaviour disorders. Due to these reasons, the application of strategy of identification of the problem and further reference is justified, which includes precise and timely detection of pupils with behaviour disorders and their referring to the treatment at specialized institutions in the community. In addition to the interventions implemented by other institutions, the school should work on education and informing of pupils about behaviour disorders and the possibilities of their prevention, to organize alternative non-teaching activities and offer expert assistance to parents.

ДОМИНАНТНИ ВИДОВИ ПРЕСТУПНИШТВА МЛАДИХ У СРБИЈИ

др Небојша ТЕОФИЛОВИЋ

Полицијска академија, Београд

Апстракт: Дугогодишња друштвено-економска криза у нашој земљи, ратно окружење, санкције, хиперинфлација, масовно сиромаштво и беда довели су до драстичних социјалних, културних и етичких промена и до рушења традиционалних система вредности. У оваквом окружењу млади су свеагресивнији и насилним понашањем покушавају да скрену пажњу на себе. Посебан проблем је што се један број основаца и средњошколаца одао наркоманији и алкохолизму. С обзиром да су преступничка понашања младих испред васпитно-образовних установа и на спортским приредбама последица целокупне климе у савременој Србији, обавеза је свих субјеката друштва и институција надлежних за бригу о младима да систематски и организовано предузму одговарајуће мере и радње у циљу спречавања и сузбијања ове изразито негативне друштвене појаве.

Кључне речи: млади, насиље, преступништва, васпитно-образовне установе, спортске приредбе.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Деведесетих година прошлог века када је почео процес реформи у бившим социјалистичким земљама и тадашњој Југославији дошло је до погоршања друштвено-економске и социјалне ситуације у нашој земљи, узроковане њеним распадом и ратним збивањима у окружењу.

Као последица тога дошло је до осиромашења знатног броје становништва, пада индивидуалног и друштвеног стандарда и све израженије

несигурности и неизвесности у животу. Висока стопа незапослености, редукција социјалне функције државе, тешкоће у задовољавању социјалних потреба становништва, ерозија морала, тешкоће у функционирању државе представљају факторе који су погодовали развоју и ширењу преступништва младих.

Криза морала и слом традиционалног система вредности наметнули су негативне узоре за идентификацију младих, а дошло је и до пораста утицаја шунда, кича, порнографије и јефтине забаве.

Средства јавног информисања имала су негативан утицај на идентификацију младих јер су наметнула негативне узоре (“момци са врелог асфалта”, “жестоки момци”). Дневна штампа давала је огроман публицитет “подземљу” и њиховим вођама, као и текстовима о актима насиља малолетних и пунолетних лица, а излазили су и фељтони особа криминалног понашања и сумњивог морала.

У биоскопима и видео клубовима нуде се филмови препуни деструкције, насиља и аморалности, што има велики утицај на младу генерацију. Тако, по мишљењу већег броја младих “не постоји ни један добар филм, а да у њему нема различитих сцена насиља”, односно “филм без тучњава, убиства, бруталности, крви, секса никога не занима”.¹

На појаву преступништва младих код нас највише су утицали сиромаштво и незапосленост који за собом повлаче читав низ других негативних фактора који значајно утичу на ширење асоцијалних појава. Наравно, сиромаштво само по себи не води директно у преступништво,² али је често узрок или последица настанка многих социјалних проблема (здравствених, стамбених, образовно-културних, поремећених породичних односа и дисфункције породице).

1 Тако др Carole Lieberman - бивша председница Националне коалиције против ТВ насиља, иначе психијатар на Беверли Хилсу и аутор књиге “Лоши момци: Зашто их волимо, како живети са њима и како их оставити”, истиче да “Интернет такође повећава ризик да ће наша дјеца постати насилна или да ће постати предмет насиља. Дјеца без надзора имају приступ порнографији и информацијама о оружју и прављењу бомби”.

(Милосављевић, М., Тешановић, Д. (2003), “Малолетничка деликвенција у Федерацији Босне и Херцеговине - актуелна ситуација - узрок експанзије и мјере за спрјечавање”, Перјаник, МУП Р ЦГ, Даниловград, бр.3, стр.53-54).

2 Види шире, Милашиновић, С.(2001), “Криза, млади криминал”, Таш Принт, Београд.

Све је то допринело да се последњих десетак година у Србији повећа насиље међу ученицима, испред или у близини школа, као и насиље младих на спортским приредбама.

ПРЕСТУПНИЧКО ПОНАШАЊЕ МЛАДИХ

У социолошкој, криминолошкој и правној литератури за преступничко понашање младих постоји мноштво израза и језичких конструкција у целини или појединим њеним деловима. У најширој употреби су изрази: малолетничка делинквенција³, делинквентно понашање младих, малолетничко преступништво и преступничко понашање младих. При томе изрази „преступништво“ и „делинквенција“ наглашавају битна својства таквог понашања (преступ, прекорачење одређених стандарда, повреда друштвених норми и вредности заштићених тим нормама), док изрази „млади“ и „малолетници“ говоре да је реч о понашању младих чланова друштва.

Поред тога, употребљавају се и термини: васпитна запуштеност, лоше друштвено понашање, запуштена омладина, проблем омладине, морално посрнули омладинци, друштвено неприлагођени, асоцијални, антисоцијални, безпризорни, хулигани, вандали, силеџије итд.

С обзиром да појава друштвено неприхватљивог понашања младих није у науци на задовољавајући начин регулисана, у литератури се налази велики број „дефиниција тог појма, колико има и аутора који се баве тим питањем”.⁴ С обзиром на ограничење овог рада споменућемо само, по нашем мишљењу, најрепрезентативније ауторе.

Тако, професор Милан Милутиновић⁵ издваја два схватања малолетничке делинквенције, шире и уже. По првом, ширем схватању, појам малолетничке делинквенције заснива се на проширивању појма омладинске делинквенције на све девијације у понашању младих људи (као што су: социјална неусклађеност у најширем смислу речи, скитња, пушење у школи, бежање из породице и школе и слична понашања која

3 Сам појам малолетничке делинквенције изведен је од латинске речи “*Delictum*” што значи кривично дело, односно злочин, преступ.

4 Скаберне, Б., “Аспекти васпитне запуштености”, Осврти, бр. 2/68, стр. 35.

5 Милутиновић, М. (1981), “Криминологија”, Савремена администрација, Београд, стр. 237-239.

често излазе из оквира законских лимитација, као и оне активности које су инкриминисане нормама материјалног кривичног законодавства).

Насупрот овоме, малолетничка делинквенција, по ужем схватању, обухвата све активности малолетника које су инкриминисане по позитивним кривичним законима појединих земаља. Наиме, то су таква понашања која и за одрасла лица представљају кривична дела, јер у природи дела односно понашања не може бити разлике.

Према др Жарку Јашовићу⁶, преступничко понашање младих јесте свако понашање појединаца или група младих које је противдруштвено, односно друштвено неприхватљиво, тј. којим се крше правне или моралне норме одређеног друштва и које, када је друштвено видљиво изазива спонтано или организовано друштвено реаговање у намери да се заштите друштвена добра и вредности, а и сами актери таквог понашања.

Дефиниција коју даје Бећин⁷, односи се на „лоше друштвено понашање“, а оно је „свака активност малолетних лица или малолетних група која представља знатније кршење било које друштвене норме која служи искључиво усклађивању и релативном подређивању индивидуалних потреба захтевима заједничког живота с другим људима. Ово понашање је, значи, девијантно у најширем етичком смислу, а може бити оцењено само сходно специфичностима друштвених норми које важе у датој друштвеној средини“.

Најшире значење васпитној запуштености даје Скала,⁸ која према њему има три ступња или фазе, и то: васпитну угроженост, васпитну занемареност и малолетничко преступништво. Он дефинише сваку фазу, које све заједно означава заједничким изразом и појмом васпитна запуштеност.

Интересантно је и мишљење које заступа Нунберг⁹, који васпитну запуштеност одређује као образац озбиљног антисоцијалног понашања

6 Јашовић, Ж. (1983), “Криминологија малолетничке делинквенције”, Научна књига, Београд, стр. 61

7 Бећин, А. (1968), “О појму и називу такозване васпитно запуштене деце и омладине”, Осврти, бр. 1/68, стр. 105.

8 Скала, А. (1959), “О васпитању деце ометене у развоју”, Београд, стр. 176-178

9 Zbornik: Ch. Gluecka – „The Problem of Delinquency“ Boston, 1959, pp. 511.

које не значи кршење закона, али се налази у непосредној опасности да постане деликвентно.

За разлику од њега, други аутор Брочић,¹⁰ узима васпитну запуштеност као најшири појам, а преступништво одређује као најтежи вид васпитне запуштености.

Насупрот њима, Педичек,¹¹ васпитну запуштеност сматра девијантном појавом која се изражава у несоцијализованом понашању детета.

Сви видови преступништва младих могу се сврстати у три основне категорије, и то у преступе: **кривично правних, прекршајних и моралних норми.**

Најтежа врста преступничког понашања су преступи **кривично-правних норми** које сачињавају сва понашања младих која су инкриминисана позитивним кривичним законодавством. По свом објективном карактеру такви преступи су исто што и криминалитет одраслих. Међутим, гледано са аспекта њихове субјективне заснованости, адекватније их је означити као делинквенцију или преступништво у ужем смислу. У сваком случају ову категорију понашања треба јасно разликовати, како од криминалитета, тако и од других видова преступништва младих.

Другу групу или врсту преступничког понашања чине повреде прописа о **јавном поретку - прекршаји**. Прекршајно понашање младих се у највећој мери своди на прекршаје против јавног реда и мира (туче, насилничко, безобзирно и дрско понашање, скитња, беспосличарење, проституција, коцка и сл.), као и прекршаје против безбедности саобраћаја (вожња без возачке дозволе и непоседовање потврде о познавању саобраћајних прописа).

Трећу, посебну врсту преступничког понашања младих представљају понашања која нису правно инкриминисана, али су супротна **моралним нормама** и као таква санкционисана од стране јавног мњења (неморална, антисоцијална, атипична, асоцијална понашања и сл.). Уколико се ови поступци на време не уклоне, ови почетни облици девијација најчешће прерастају у теже облике преступништва.

10 Брочић, М. "Друштвени узроци васпитне запуштености преступништва код омладине", Гледиште, бр. 2 и 3/62.

11 Педичек, Ф. "Васпитна запуштеност (педагошки аспекти)", Осврти, бр. 1/68, стр. 31.

МАЛОЛЕТНИЧКА ПРЕСТУПНИШТВА У СРБИЈИ

Имајући у виду ограниченост рада, овом приликом сагледаћемо преступништва младих која се догађају испред и у близини образовних институција, као и на спортским такмичењима и манифестацијама.

А) ПРЕСТУПНИШТВА МЛАДИХ ИСПРЕД ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИХ УСТАНОВА

Лоше друштвено-политичко и економско стање у Србији које траје више од десет година оставило је негативне последице и на функционисање целокупног школског система. При томе, слаба материјална и кадровска опремљеност школе, недовољно педагошко образовање наставног кадра, нерад и недисциплина, слаба сарадња и укљученост родитеља довели су до запостављања основне функције школе - образовање и васпитање, што у знатној мери утиче на понашање појединих ученика који избегавају наставу и изостају са ње, јер не проналазе себе у оваквом васпитно-образовном систему.

У исто време и школе су изложене утицају многобројних негативних фактора који утичу на општу безбедност ученика, па и на њихово девијантно понашање. На младе, а пре свега на оне који показују склоност ка девијантном и друштвено неприхватљивом понашању негативно утиче близина угоститељских објеката, аутобуских и железничких станица, пијаца, хотела, забавних паркова и других објеката где се окупља велики број проблематичних лица (скитнице, проститутке, алкохоличари, џепароши, шверцери, коцкари и др.). Дружење ученика са оваквим лицима доприноси бежању са наставе, тучи, скитњи, одавању алкохолу и наркоманији, прикључивању разним неформалним групама, деструктивним верским заједницама и вршењу кривичних дела и прекршаја.

У последње време испред васпитно-образовних установа на територији Републике Србије све чешће долази до нарушавања јавног реда и мира, насилничког и силеџијског понашања, малтретирања ученика, претњи, изнуђивања, насилног одузимања новца и одевних предмета, употребе опојних дрога, групних међусобних обрачуна уз употребу опасних предмета и направа, као и осталих облика друштвено негативног и неприхватљивог понашања. Посебно до тежих облика насиља међу

ученицима и узнемирења јавности дошло је почетком 2005. године, када су два ученика у међусобним сукобима изгубила живот.¹²

Што се тиче насилничког понашања у објектима и двориштима основних и средњих школа, у периоду од 01. јануара 2002. до 20. марта 2005. године на територији Републике Србије укупно је евидентирано 1717 случајева насилничког понашања над ученицима, од стране ученика или других лица, којом приликом су два ученика изгубила живот (Обреновац и Београд), док је 121 ученик задобио тешке (2002. - 32; 2003.- 34; 2004.-38; I-III 2005.-17), а 691 лаке телесне повреде (2002.-177; 2003.-199; 2004.-256; I-III 2005.-59).¹³

Најприсутније насилничко понашање међу ученицима је на подручју које покрива Секретаријат унутрашњих послова Београд, затим Ниш, Сомбор, Нови Пазар и Крагујевац, а од насилништва нису имуни ни ученици и млади у другим градовима и местима у Србији.¹⁴

Тако је, у најужем центру Београда приликом повратка са молитвене шетње и часа толеранције и љубави 21.марта 2005. године од стране малолетног Г.М. из Београда избоден ножем - после вербалног сукоба око навијачког шала, шеснаестогодишњи Никола Богосављевић, који је задобио тешке телесне повреде. Истог дана, приликом повратка са молитвене шетње физички је нападнут још један ученик који је задобио лаке телесне повреде, јер је носио шал ФК “Црвена Звезда”.

Приликом физичког обрачуна у школским двориштима између двојице или групе ученика исте или различите школе, у новије време јавља се и појава тзв. “заказаних туча”, када појединац или група унапред заказују место и време међусобног физичког обрачуна, о чему се обавештавају и остали ученици који долазе као посматрачи или евентуално као навијачи.

12 Први случај догодио се 14. јануара 2005. године испред Машинско техничке школе у Обреновцу, када је после свађе око навијачке припадности од стране ученика М.К. ножем усмрћен ученик Мирко Радовановић, а други 14. марта у Београду у близини Гимназије “Свети Сава” којом приликом је од стране више малолетника брутално претучен ученик Никола Ковачевић, који је после три дана подлегао повредама.

13 Дати су подаци са којима располаже МУП Р Србије.

14 У најужем центру Београда приликом повратка са молитвене шетње и часа толеранције и љубави 21.марта 2005. године од стране малолетног Г.М. из Београда избоден је ножем - после вербалног сукоба око навијачког шала, шеснаестогодишњи Никола Богосављевић, који је задобио тешке телесне повреде. Истог дана, приликом повратка са молитвене шетње физички је нападнут још један ученик који је задобио лаке телесне повреде, јер је носио шал ФК “Црвена Звезда”.

Ови облици насилничког понашања најчешће се заказују после завршетка наставе у школским двориштима или у њиховој близини. Дешава се да у саставу неке од група учествују и нешто старија лица као нека врста “појачања” групе у којој се налазе. Посебну опасност представљају случајеви у којима лица која нису ученици долазе у школски објекат ради обрачуна са одређеним учеником. Поводи оваквих поступака су различити, а најчешће се ради о међусобној нетрпељивости, ранијим вербалним сукобима и размирицама, удварању и доказивању пред школским другарицама и слично. Било је и случајева да су поједини ученици у намери да се освете другима позивали своје вршњаке са којима су групно долазили испред школа где су по завршетку наставе сачекивали и физички се обрачунавали не само са групама и појединцима због којих су дошли, већ често и са недужним ученицима. Поједине групе “спремне” за тучу броје и до 50 ученика и оне се најчешће организовано, предвођени од најагресивнијих појединаца упућују ван свог подручја у остале школе или на места окупљања других група или појединаца.

У посматраном периоду евидентирано је 118 групних туча међу ученицима – са преко 5 учесника (2002.-54; 2003.-34; 2004.-21; I-III 2005 -9), а узроци туча су најчешће били размирице међу ученицима, међусобна нетрпељивост и ранији вербални сукоби. Истовремено, припадници полиције Министарства унутрашњих послова су ефикасним интервенцијама у 241 случају спречили туче ученика (2002.-48; 2003.-67; 2004.-93; I-III 2005.-33). Тако, примера ради припадници полиције су 24. септембра 2004. године у Београду, Ул. Народних хероја, спречили тучу између 100-нак ученика, од којих око 30 бивших ученика ОШ “Ратко Митровић” и 70-так бивших ученика ОШ “Ђуро Стругар”.

У насилничком понашању и међусобним тучама ученика користи се ватрено оружје, оруђа и други опасни предмети, а према евидентираним подацима у посматраном периоду је коришћено: у три случаја ватрено оружје (Београд – 2; Чачак – 1), у 58 случајева нож, у 12 остали оштри предмети, у 9 случајева “боксер”, у 16 случајева бејзбол палица, у 7 случајева металне шипке, у 29 случајева жичани каблови, док је најчешће заједно са наведеним средствима коришћена и физичка снага у 1632 случајева.¹⁵

15 Коришћени су подаци МУП Р Србије.

Ученици најчешће револтирани због лошег успеха или примене одређених казних мера према њима и конфликта са одређеним наставним радником, а много пута и из обести, врше каменовање, односно ломљење прозорских стакала, а наносе и друга оштећења школским објектима¹⁶. Штета се не наноси само својој школи већ и другим школским установама. Ова дела се врше од стране младих лица која се у вечерњим сатима окупљају и опијају, најчешће у неосветљеним школским двориштима или приликом повратка са журки и концерата и то по правилу под дејством алкохола или дроге. Сви ови случајеви добијају на озбиљности када се ради о наношењу веће материјалне штете школи. У највећем броју случајева извршиоци су били бивши ученици, који су због лошег владања искључени из школе, затим малолетници који живе у њеној близини и остала васпитно запуштена деца која се окупљају испред школа.

У васпитно-образовним установама, претежно осмогодишњим, било је и случајева крађа и оштећења школске документације. У појединим случајевима извршиоци су ученици исте школе са најслабијим успехом који су уз помоћ бивших ученика вршили преправку одређених оцена. У мањем обиму, приликом провала и преметачине оштећивана је и друга школска документација, а било је и случајева одузимања печата школе и фалсификовања докумената.

Нису ретки ни напади ученика на наставнике и професоре, до којих долази због слабих оцена, као и због губитка права на редовно школовање. Све присутнија је и појава насилног упадања у учионице за време наставе, вербалног вређања наставника и потпуног ометања наставе лупањем у прозоре. При крају школске године, за време израде писмених задатака, пропитивања од стране наставника или закључивања оцена, није мали број анонимних, телефонских најава о подметању експлозивних направа у школским објектима, које су по правилу лажне, а имају за циљ прекид и ометање наставе.

Већ дуже време све више забрињава и појава **наркоманије** у завршним разредима основне школе и у средњим школама.¹⁷

16 Више непознатих лица су на ОШ "Колубара" у Лазаревцу, тврдим предметом 19. јуна 2000. године, у ноћним сатима разбили 23 вакумирана дупла стакла.

17 Према проценама Завода за болести зависности у Београду живи око 35.000 наркомана. Претпоставља се да у читавој Србији има око 80.000 хиљада зависника од дроге. Иако

Сиптоматично је, у последње време да ученици не уживају дрогу појединачно, већ колективно сакупљају новац ради заједничке куповине и удруженог конзумирања дроге и то посебно на излетима, локалним прославама и екскурзијама. Старосна граница препродаваца и уживаоца марихуане је све нижа и бројнија, а малолетни уживаоци марихуане касније прелазе на коришћење “тежих” врста дрога (хероин, кокаин), са којих се тешко скида и које остављају велике последице по здравље. Све је израженија и појава растурања, посебно марихуане, у школским двориштима, киосцима и кафићима у близини школа где се ученицима нуди на продају “џоинт”, најчешће у кутијама за шибице или цигарете.¹⁸

Посебно примамљива места за поједине наркодилере су школска дворишта, где они у почетку “чашћавају” ученике дрогом како би увећали круг зависника. Када постану зависници дрогу им продају по цени. Поред тога, наркодилери децу школског узраста користе за послове растурања дроге, у самим школама или близу ње, што посебно отежава проблем доказивања и пријављивања ових кривичних дела, јер се најчешће ради о деци до 14 година старости, односно кривично неодговорним лицима.

Као последица злоупотребе опојних дрога долази до пораста преступничког понашања, повећања вршења кривичних дела (разбојништва, изнуде, тешких крађа и др.), а код ученица и до проституције, све у циљу набавке новца за дрогу.

С обзиром да је у последње време дошло до пораста различитих облика деструктивних верских заједница и њихових следбеника, млади су постали њихова посебна циљна група. Наиме, присуство појединаца који припадају овим верским заједницама је све агресивније, нарочито испред основних и средњих школа. Осим што их врбују у ближој и широј околини школског дворишта они то чине и на улици, парковима, градском превозу, на аутобуским станицама, а не либе се да закуцају и на врата стана. Иако се не може узрочно-последично повезати припадност деструктивним верским заједницама са алкохолизмом и наркоманијом,

званичних података нема, стручњаци све чешће тврде да је око 60% младих, највише средњошколаца у контакту са дрогом.

- 18 У посматраном периоду, полиција је привела 8 ученика Графичке школе у Новом Београу, збох уживања марихуане и 3 ученика Гимназије у Обреновцу код којих су пронађене три кесице марихуане.
Приликом прославе матуре у Гимназији у Обреновцу откривено је да 8 ученика конзумира дрогу.

они су на одређен начин блиски. Алкоголичари и наркомани међу ученицима лабилне су личности и пријемчиви за ове верске заједнице. Насупрот овоме, на разним сесијама и журкама које организују чланови секти уживају се све врсте опијата, од ушмркавања до фиксања. Посебно су по томе познати сатанисти. Поједине сатанистичке секте¹⁹ за време обављања ритуала проповедају самопожртвовање, односно да се припадник секте сам жртвују сатани или да нађе неког другог да буде жртва. Под окриљем сатанистичких секти, поред дроге крије се и проституција, шверц оружја, трговина децом и друго.

Знатно узнемирење родитеља, ученика, наставног особља и шире јавности изазвала су мистериозна убиства у Београду и Смедереву која јавност повезује са деловањем сатанистичких секти, а посебно сектом “Црна ружа”.²⁰

Б) ИЗГРЕДИ МАЛОЛЕТНИКА НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА

Хулиганство²¹ које је постало савремено друштвено зло развило се седамдесетих година прошлог века у Енглеској, у време када се већина спортова, а највише фудбал²² драстично почело мењати због

19 Етимолошко значење појма “Сатана” потиче од речи (ју, хр, и; хеб. сатан-гужитељ; гр. *diabolos*-клеветник; арап. шејтан), што значи – Господар надљудских бића или персонификованих сила, које се обично замишљају као злоћудне.

По Старом завету и јеврејству, сатана је посредник који, повинујући се Богу, искушава или оптужује праведнике, а не одговорни извор зла.

Хришћанство у Новом завету не садржи јединствен појам сатанине личности, већ пре одражава јеврејско схватање из I века. Сатана је врховни надљудски дух зла непомирљиво супростављен Богу.

У исламу, као и у јеврејству и хришћанству, сатана(шејтан) представља оличење зла, па лог анђела који наводи Адама на грех и који је протеран с неба због непокорвања Божјој заповести.

20 Самоубиство малолетних А.Б. и Д.Р. у селу Друговац код Смедерева; двоје малолетних ученика (А.Ј. и Ф.Т.) трећег разреда београдске гимназије “Свети Сава” у размаку од 3 дана извршили су самоубиство бацањем са 8 спрата своје собе, односно пуцањем у чело из очевог пиштоља. Мистерију је још више повећао велики графит “Секта”, поред којих су били исписани разни симболи на зиду ове угледне београдске школе.

21 Етимолошки гледано појам “хулиган” потиче од енглеске речи “hooligan”, која означава “Callanghama” - ирског револуционара кога су Енглези сматрали оличењем суровости и силовитости (скитница, бандит, лумп, tady boy, силеџија, фрајер итд.).

22 Слика “фудбалског хулигана” постала је устаљена фигура фудбалске игре. Описиван је као: животиња, разбојник, дивљак и неотесанац који показује мали интерес било за сам резултат утакмице, било за успех екипе за који наводно навија. Уз остало, утврђене карактеристике тих навијача су: стално конзумирање алкохола, безразложно насиље, разарање

професионализма и интернационализма. Великом брзином ова “епидемија” се проширила на све земље.

Последњих десетак година у Србији све је присутније насиље навијача на спортским приредбама, најчешће на прволигашким фудбалским и кошаркашким пре, за време и после завршетка спортског сусрета. Посебно забрињава чињеница да овакво насиље углавном испољавају малолетна лица, а стално стижу нове генерације младих који се доказују кроз све теже облике насиља, што за последицу има наношење велике материјалне штете, лаких и тешких телесних повреда, понекад и са смртним исходом.

У нашој земљи, у почетку, по узору на енглеске “колеге” појединим екстремним групама навијачи су давани страни називи “ULTRAS”, “RED DEVILS” (“Црвени ђаволи”), “Zulu Warriors” (“Зулу ратници”), “Вандали”, “Манијаци”, “Хорде зла” и слично. Једна група навијача “Црвене звезде” себе је прозвала “БАХ” (Belgrades’ Alcohols Hooligans), чија је химна “Алкохол, алкохол, то је права ствар, ко не воли алкохол није нормалан”.

Добар део навијачког фолклора чине песме у којима навијачи свесно провоцирају супарничку страну. Тако на пример, звездини навијачи пркосе “Гробарима” (партизановим), са песмом “Док се земља око Сунца окреће, звездини се хулигани умирити неће”, а ови одговарају “Циганима” (звездиним навијачима) са стихом “Хиљаде Гробара хулигана свој живот даће за Партизана”.

Екстремни навијачи, превасходно средњошколци, се окупљају око ратоборних вођа долазе на фудбалске утакмице опремљени реквизитима за навијање, а посебно за тучу (ножеви, бодежи, ланци, металне и дрвене шипке, бејзбол палице, пиротехничка и друга средства погодна на напад, па чак и ватрено оружје), пале бенгалске ватре и бацају “молотовљево” коктеле, све у циљу да се обрачунају са навијачима противничких тимова и да изазову нереде у местима одигравања утакмица.

Већина оних који су носиоци оваквог понашања су углавном млади од 16-17 година, који нису заинтересовани за сам спортски догађај, тако

из обести, што има за последицу назадовање и коначно пропаст свих врхунских клубова. Широко је прихваћено од стране масовних медија и популарне (булеварске) штампе становиште да је такво понашање нов феномен и као такав да представља рушење постојећег морала и друштвене структура друштва унутар којег живимо.

Peter Mackay (1986) “The Fall and Rise of Football Hooliganism”, *The Police Journal*, London, p.p. 198-207.

да после завршетка утакмице и не знају ни резултат. Њихови циљеви састоје се у: изазивању нереда; прекиду одржавања спортских сусрета; међусобним физичким обрачунима са навијачима противничких екипа; физичким нападима на грађане, играче, службена лица и припаднике полиције; насилним улажењем на терен, оштећењу спортских објеката и опреме на њима; оштећењу моторних возила средстава јавног саобраћаја, угоститељских и трговинских објеката око спортских терена на правцима кретања и крађе из истих; уношењу и коришћењу пиротехничких и других средстава подесних за напад или ометање одвијања спортских сусрета, као и кроз друге видове асоцијалног понашања којима се озбиљно угрожава лична и имовинска сигурност грађана.

У већим градовима присуство навијача (“делије”, “гробари” итд.), затим формалних и неформалних екстремних навијача и асоцијалних група осећа се и у најудаљенијим градским стамбеним насељима кроз исписивање разних парола и текстова вулгарне садржине. Арсенал навијачких текстова све је богатији, а компоњују се и стихови и песме са циљем да се што више увреди супарнички тим и његови навијачи. Тада се користе и познате националне песме, којима се додају увредљиви текстови и мења цео или део текста.

Ексцесна понашања најватренијих навијача евидентирана су и приликом гостовања њихових тимова у земљи и иностранству. Све то указује да су изазивачи нереда углавном исти појединци или групе склони агресивном и насилничком понашању. Предводе их њихове вође које често подстичу хулиганско понашање својих навијача, а не ретко праве се и “планови” изазивања ексцеса и тежих изгреда приликом њиховог путовања у земљи и иностранству.

Хулигани су све агресивнији и према припадницима полиције према којима у појединим случајевима испољавају невиђену бруталност. Њихова популарност нарочито расте међу вршњацима после физичких сукоба са припадницима полиције, а нарочито у случајевима када је дошло до повређивања више полицајаца.²³

Што се тиче безбедносних појава за време одржавања спортских приредби на територији Републике Србије у периоду од 01.01.1997. до

23 Посебну агресивност према полицији исказали су навијачи ФК “Црвена Звезда”, 20.07.2000. године, на стадиону “Маракани” за време одржавања међународне утакмице са ФК “Торпедо” из Грузије, када је један полицајац задобио тешке, а 16 лаке телесне повреде.

30.06.2004. године на спортским објектима извршено је укупно 3826 прекршаја из области јавног реда и мира (1997.-543; 1998.- 470; 1999- 372; 2000.- 502; 2001.- 589; 2002. - 564; 2003.- 561; јануар- јун 2004.- 225).²⁴

Карактеристично је да је до тежих и масовнијих облика нарушавања јавног реда и мира на спортским објектима дошло у 93 случаја (1997.-7; 1998.-15; 1999.-8; 2000.-11; 2001.-18; 2002.-12; 2003.-13; јануар-јун 2004.-9). Том приликом, три лица су погинула (1998. године од добијених повреда у тучи између навијача ФК “Црвена звезда” и ФК “Рад”, преминуо је навијач Стеван Љуботина; 1999. године на стадиону ФК “Партизан” од испалене сигналне ракете усмрћен је малолетни Радовић Александар из Београда; 2002.године од стране навијача “Партизана” на железничком стајалишту испод панчевачког моста у Београду је претучен до смрти Шишковић Живорад из Београда).

У посматраном периоду укупно је повређено 668 лица, од којих је 69 задобило тешке (10 припадника МУП-а и 59 грађана), а 599 лаке телесне повреде (238 припадника МУП-а и 361 грађани). Оштећена су и 134 превозна средства, од тога 41 возило МУП-а и 3 путничка брода. Осим тога, у шест случајева навијачи су каменицама и другим предметима оштетили службене и друге просторије клубова на стадионима, а у једном случају 01. марта 1997. године бацили су и “молотовљев коктел” у службене просторије ФК “Партизан” у Београду.

Екстремни навијачи су у више случајева демолирали инвентар на стадионима, ломећи и бацајући и више хиљада пластичних столица са стадиона према навијачима противничког тима и полицији, уништавајући рекламне паное, заштитну ограду, покретне кабине, кућице за резервне играче, голманске мреже, чупане су корнер заставице итд. Тако су, примера ради, навијачи, 10. априла 2001. године, на “Партизановом стадиону” у Београду поломили око 2000 пластичних столица, а 8. новембра 2003. године на “Маракани” преко 1300 столица, и на тај начин клубовима причинили велику материјалну штету.

Нису ретки ни сукоби екстремних појединаца и група на међунационалној основи, током окупљања грађана на спортским сусретима или преноса утакмица, а углавном се ради о лицима млађег

24 Подацима за период од 1999.-2004. године није обухваћено подручје АП Косова и Метохије.

узраста. У Новом Пазару 2002. године за време ТВ преноса одбојкашке утакмице између репрезентације Турске и Југославије, у оквиру Балканског првенства за кадеткиње, гледаоци су навијали за Турску и скандирали: “Ово је Турска”, “Ово је Санџак”, “Убиј, убиј Србина” и слично. Други пример да се спортске приредбе од стране екстремних навијача користе за нарушавање међунационалних односа је сукоб навијача ФК “Рада” и ФК “Нови Пазар” који се догодио 6. марта 2004. године, када је повређено 19 полицајаца и 22 навијача.

Међусобни сукоби навијачи се све чешће са трибина преносе на улицу, а често и сами навијачи договарају место туче, што представља посебан проблем за полицију да покрије сва безбедносно угрожена места ван стадиона на којима би евентуално могло доћи до нарушавања јавног реда и мира, сукоба међу навијачима и других ексцесних испољавања.

Осим на стадионима и у њиховој близини, појединачни и групни ексцеси све чешће се дешавају и у аутобусима и возовима²⁵ којима путују навијачи. Врши се насилно заустављање возова, каменовања, оштећења и демолирање превозних средстава и уређаја. Све учесталије испољавање насиља у возовима може се поред осталог објаснити и прилагођавањем навијача новим условима, насталим услед предузимања све ригорознијих мера полиције према њима на стадионима и око њих, а истовремено и слабом покривеношћу припадницима полиције возова којима путују.

После ступања на снагу Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, у коме се инциденти на спортским утакмицама третирају и као кривично дела, нису се испунила очекивања да ће се његовим доношењем сузбити најтежи изгреди навијача. Наиме, навијачки бес и хулиганство се и даље испољавају на исти начин, а сада чак и приликом догађаја који немају везу са спортом.²⁶

У периоду од доношења напред наведеног Закона, 1. јула 2003. до 30. јуна 2004. године на спортским објектима извршено је укупно 473

25 Приликом повратка из Будимпеште 19.10.1998. године, група од око 1500 навијача ФК Црвене звезде демолирала је воз којим су путовали, причинивши велику материјалну штету, коју је надокнадио клуб “Црвена звезда”.

26 Као реакција на терор и насиље према српском народу на Косову и Метохији, у периоду од 17.-21. марта 2004. године, млади, углавном средњошколци, су запалили џамију у Београду и Нишу и изазвали инциденте испред амбасаде САД и Хрватске. Том приликом навијачи фудбалских клубова су се по уходаном и разрађеном систему међусобном комуницирању путем мобилног телефона брзо скупили испред ових објеката.

прекршаја из области јавног реда и мира, што је за 12,2% мање у односу на исти период 2002/2003 године (539). Укупно је повређено 147 лица, од којих је 13 задобило тешку телесну повреду (сви су грађани) а 134 лаке (41 припадник МУП-а и 93 грађана). Приведено је 380 навијача. У овим изгредима оштећено је и 27 превозних средстава (од тога 7 возила МУП-а и три речна путничка брода).

Што се тиче најтежих инцидентата, од стране припадника Министарства унутрашњих послова Републике Србије поднето је 87 кривичних пријава против 184 лица, због 58 извршених кривичних дела насилничкох понашања на спортској приредби из члана 20. Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама.

Изгреди навијача, пре свега младих, наставили су се и у 2005. години, и то у највећем броју ван стадиона, пре или после одигравања спортског сусрета. Тако је у прва три месеца, у 10 случајева дошло до тежих нарушавања јавног реда и мира на спортским приредбама Београд - 9; Сомбор - 1, којом приликом је од убода ножа или других предмета (у шест случајева) једно лице убијено (напред у раду наведени ученик Мирко Радовановић у Обреновцу), а шест лица повређено, од тога два тешко. У овим изгредима каменицама и на други начин оштећено је 10 возила јавног саобраћаја и 4 воза. Поднето је 37 захтева за покретање прекршајног поступка, приведено је 77 изгредника, од којих је 25 задржано, док је против једног лица одређен притвор од стране истражног судије.

Међутим, драстичан случај насиља младих, догодио се на стадиону "Маракана" у Београду, 23. априла 2005. године, за време утакмице између ФК "Црвена Звезда" и ФК "Партизан". Том приликом у нередима на источној и јужној трибини стадиона повређено је 18 полицајаца и 19 навијача. Полиција је привела 87 особа од тога 24 малолетне, против 48 лица поднете су кривичне пријаве, а против 31 особе је поднет захтев за покретање прекршајног поступка. На стадиону је причињена материјална штета од око три милиона динара.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Да би се преступничка понашања младих у Србији, пре свега испред васпитно-образовних установа и на спортским такмичењима и манифестацијама спречила и сузбила, односно свела у друштвено прихватљиве оквире потребно је, поред репресивних мера, што више користити и мере превенције.

То подразумева пуну мобилност и ангажовање родитеља, васпитно-образовних установа, медија и свих друштвених и спортских субјеката који у сарадњи са полицијом и правосуђем треба да предузму, свако у оквиру своје надлежности, одлучене, енергичне и ефикасне мере у циљу спречавања и сузбијања изгледа и других облика нарушавања јавног реда и мира младих у школама и на спортским приредбама.

Неопходно је да се васпитно-образовне установе, у сарадњи са родитељима, установама за прихват и ресоцијализацију малолетника, спортским организацијама и клубовима, као и другим надлежним установама знатно више ангажују на предупређењу и сузбијању асоцијалног понашања младих, не само образовним, већ и васпитним радом преко својих стручних служби (педагога, психолога, социјалних радника), кроз организовање семинара, саветовања, едукације у виду криминогеног, девијантног понашања, болести зависности и слично, затим организовањем многих ваншколских активности (културно забавни, спортски), креирањем слободног времена итд.

Надлежни органи у локалној самоуправи треба да ограниче радно време кафића, дискотека и да са припадницима полиције чешће спроводе акцију појачане контроле и забране продаје и точења алкохолних пића малолетницима.

Како је угроженост малолетника од наркоманије све присутнија међу школском децом потребно је да се у акцију коју је покренула Влада Републике Србије “Школа без дроге” укључе са својим програмима надлежна министарства и органи (Министарство унутрашњих послова, Министарство просвете и спорта, Министарство правде, центри за социјални рад, установе за прихват и ресоцијализацију малолетних преступника и др).

Иако је институт тзв. “Школског полицајца” успостављен у најугроженијим школама у Србији, потребно је да се у што скорије време уведе у већини основних и средњих школа како би се што више повећала безбедност ученика, процеса наставе и наставног особља у школама,

односно у циљу ефикасног превентивног деловања и спречавања вршења кривичних дела и прекршаја у школи и њеној близини.²⁷

ЛИТЕРАТУРА:

1. Armstrong, G. (1998). *Football hooligans: knowing the score*. Oxford, New York: Berg.
2. Бећин, А. (1968). О појму и називу такозване васпитно запуштене деце и омладине, Осврти, бр. 1.
3. Брочић, М. (1962). Друштвени узроци васпитне запуштености преступништва код омладине, Гледиште, бр. 2 и 3.
4. Gluecka, Ch. (1959). *The Problem of Delinquency*, Boston.
5. Јашовић, Ж. (1983). *Криминологија малолетничке деликванције*, Београд: Научна књига.
6. Јоцковић, Н. (1996). *Сто година фудбала у Србији*, Фудбалски савез Србије, Београд.
7. Кривокапић, В. (1980). Надзор органа унутрашњих послова над лицима склоним криминалном и социјално-патолошком понашању. „13 мај“, бр. 6.
8. Коковић, Д. (1990). *Насиље у спорту: између експлозије животне снаге и лудила*, Култура, бр. 88.
9. Košir, M. (1997). *Nasilje na športnih prireditvah in uloga policije pri preprečevanju nasilnega obnašanja navijačev v Sloveniji*, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.
10. Malatesta, D. (2002). *Crime et sécurité dans le sport*. *Revue internationale de criminologie et de police technique et scientifique*.
11. Mackay, P. (1986). *The Fall and Rise of Football Hooliganism* - *The Police Journal*, London.
12. Милосављевић, М., Тешановић, Д. (2003). *Малолетничка деликвенција у Федерацији Босне и Херцеговине - актуелна*

27 Од 2001. године, кад је уведен “школски полицајац” па закључно са мартом 2005. године у Републици Србији овим видом заштите безбедносно је покривено 258 школа (89 основних и 169 средњих) од стране 183 школска полицајца.

На подручју града Београда покривене су 62 школе од стране 55 школских полицајаца или 22,3% од укупног броја основних и средњих школа у Београду (278), које похађа 230.000 ученика са 22.000 запослених радника у преко 500 школских објеката.

- ситуација - узрок експанзије и мјере за спријечавање*, Перјаник, МУП Р ЦГ, Даниловград, бр. 3
13. Милутиновић, М. (1981). Криминологија, Београд: Савремена администрација.
 14. Педичек, Ф. (1968). Васпитна запуштеност (педагошки аспекти), Осврти, бр. 1.
 15. Roberts, J. (2000, June). Spectator violence in sports: a North American perspective. *European Journal on Criminal Policy and Research*.
 16. Скала, А. (1959). О васпитању деце ометене у развоју, Београд.
 17. Скаберне, Б. (1968). Аспекти васпитне запуштености, Осврти, бр. 2.
 18. Sloan, A.K. (1989). Soccer Hooliganism - Medicine, Science and the Law.
 19. Теофиловић, Н. (2004). Насиље младих на спортским приредбама, НБП, Полицијска академија, Београд, бр. 2-3/04
 20. Comerón M. (2004). Preprečevanje nasilja v športu: odzivi na nasilje v vsakdanjem življenju v demokratični družbi. Ljubljana: Mednarodna športna zveza Alpe Adria.
 21. Чоловић, И. (1996). Српска страна рата - Фудбал, хулигани и рат, Република, Београд
 22. Williams, J., Dunning, E., Murphy, P. (1988). Hooligans abroad: the behaviour and control of English fans in continental Europe, London, New York: Routledge.

DOMINANT FORMS OF JUVENILE DELINQUENCY IN SERBIA

Summary

Nebojša TEOFILOVIĆ, PhD

Police Academy, Belgrade

At the beginning of 1990s, when the process of reforms in former socialist countries began, Yugoslavia was in certain advantage in comparison with other countries in transition. However, social and economic situation in Serbia soon become much worse, primarily due to break up of the state (secession and getting independence by some republics), many years of war environment, a huge number of refugees, isolation of the country by the international community, sanctions, hyperinflation, mass emigrations of the young and educated people and lagging of the country within the entire process of transition.

Long-lasting social and economic crisis led to impoverishment of the considerable part of population, fall of individual and social standard and more and more expressed insecurity and uncertainty of life.

General crisis contributed to the fact that both the family and school ceased to meet the requirements and needs of the young people entirely. They have been dissatisfied and unprotected economically, psycho-physically and emotionally, faced with fall of values and morality, surrounded by kitsch and negative models, without hope and faith in the more certain and happier future, left over to themselves and the street, surrendering to crime, drugs and violence.

The young people who are more and more frustrated and dissatisfied by the poverty, lack of perspective and feeling of helplessness very often express violent behaviour and provoke excesses in front of educational institutions and during sporting events, when there are serious disturbance of public order and peace, maltreating of other participants, citizens, threats, extortions, violent taking away of money and clothes, abuse of narcotics, group fights with the use of dangerous objects and devices, heavy injuring and other forms of socially negative and unacceptable behaviour, which leads to considerable upsetting of wider public.

In order to note and prevent in time all the above mentioned, and particularly new forms of violence, it is necessary, more than ever before, that parents, educational institutions, media, police, judicature, social work institutions, institutions for rehabilitation of juveniles and all social and sport subjects, each within its respective jurisdiction, to undertake necessary measures on monitoring the state and problems in detecting and removing the causes that lead to such forms of behaviour, i.e. to reduce juvenile delinquency in Serbia to socially acceptable framework.

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА ПРАЊА НОВЦА

мр Горан БОШКОВИЋ

Полицијска академија, Београд

Апстракт: Прање новца је пратећи облик организованог и других облика имовинског криминалитета који омогућава легализацију средстава стечених криминалном делатношћу. Криминалне организације, групе и појединци прањем новца прикривају порекло и постојање нелегално стечене имовине, као и сопствену криминалну делатност. У раду смо покушали да дефинишемо прање новца трудећи се да дефиницијом обухватимо постојеће облике и наведемо све битне карактеристике ове појаве, као и да објаснимо поступак прања новца који се одвија постепено у фазама. Такође, покушали смо да прање новца доведемо у везу са другим врстама криминалитета и укажемо на постојеће разлике између њих.

Кључне речи: прање новца, фазе прања новца, организовани криминалитет, корупција.

УВОД

Криминалитет као масовна друштвена појава, прилагођава се актуелним друштвеним односима на државном и међународном плану испољавајући се кроз нове појавне облике, са високим степеном организованости и великим утицајем на друштвене процесе. Криминалне групе, организације и појединци криминалном делатношћу остварују изузетно велике приходе од те делатности. Основни проблем који постоји за њих у тим случајевима јесте: – како несметано користити приходе од криминалне делатности и избећи кривично гоњење. Наиме, савремене

тенденције у борби против свих облика криминалитета, посебно организованог и транснационалног криминалитета, усмеравају борбу против криминалитета на заплелу средстава стечених криминалном делатношћу и онемогућавање укључивања таквих средстава у легалне финансијске токове. Овакав заокрет почео је средином осамдесетих година XX века, до када је тежиште борбе против организованог криминалитета и других облика имовинског криминалитета било усмерено на откривање саме криминалне делатности. Тај заокрет поклапа се и са инкриминацијом појаве прања новца у правним системима различитих земаља. Логика оваквог приступа у борби против криминалитета је у сужавању могућности за коришћење противправно стечене имовинске користи од криминалне делатности. Суочени са могућностима заплеле противправно стечене имовинске користи, откривањем криминалне делатности и кажњавања криминалне организације, групе и појединци “перу” свој “прљав” новац интегришући га у легалне финансијске токове низом различитих финансијских трансакција користећи се при том широким спектром начина прања новца.

Настанак термина *прање новца* везује се за почетак XX века и деловање гангстерских организација у Америци. Наиме, велике суме новца од продаје алкохола, изнуда, проституције и коцке требало је на неки начин легализовати. Један од начина да се то уради био је да се гангстерске организације укључе у легално пословање. Осуда Al Capone-а за утају пореза тридесетих година двадесетог века према неким мишљењима била је веома утицајна на експанзију прања новца.¹ Наиме, Mayer Lansky поучен догађајима са Al Capone-ом и свестан да ће њега и његове сараднике задесити иста судбина уколико не прикрију и прикажу своје нелегалне приходе као легалне, ствара један од првих начина прања новца користећи се концептом позајмица од швајцарских банака у које је предходно уложен “прљав” новац, који се враћао у САД као позајмица различитим фирмама које су поседовале криминалне организације. Прва употреба термина прање новца у штампи забележена је у САД 1973. године током афере Watergate.²

1 James R. Richards (1999), *Transnational Criminal Organizations, Cybercrime, and Money Laundering*, London, CRC Press, p. 44.

2 *Ibid*, p.45.

Прање новца је данас изузетно распрострањена појава, а према подацима ММФ-а сума од опраног новца на годишњем нивоу износи два до пет процената укупног годишњег бруто светског дохотка, што би номинално изражено било више од шесто милијарди долара.³

ДЕФИНИСАЊЕ ПРАЊА НОВЦА

У домаћој и страниј литератури постоје различита тумачења појма прања новца, али нема суштинских разлика у дефинисању овог појма. Наиме, које год одређење да узмемо у обзир, сврха прања новца остаје иста - да се смањи или искључи ризик од заплене противправно стечене користи и кажњавања учиниоца за извршена криминална дела. Тиме се остварује и крајњи циљ криминалне активности имовинског карактера, несметано трошење и уживање прихода од те активности. У даљем тексту навешћемо различита одређења појма прање новца која срећемо у литератури.

Под прањем новца подразумевамо сваку радњу или покушај радње којом се сакрива или прикрива нелегално порекло средстава, тако да изгледа да она потичу из легалних извора.⁴

Циљ великог броја криминалних аката јесте стварање профита за појединце и групе који омогућава даљу криминалну делатност. Прање новца је процес током којег се прикрива порекло средстава стечених криминалном делатношћу. Тај процес омогућава криминалцима да користе нелегално стечена средства без опасности да ће њихов извор бити откривен.⁵

Прање новца можемо дефинисати као скуп активности усмерених на прикривање праве природе прихода који потичу од криминалне активности, као и на приказивање тих прихода као легалних, у намери коришћења у легалном финансијском систему.⁶

3 Financial Action Task Force, Policy Brief, Paris, 1999, p.2.

4 Дефиницију је усвојила Генерална скупштина Интерпола 1995.године.

5 FATF Brochure (2001), Paris, p.1.

6 Joanna Sienczylo-Chlabicz & Wojciech Filipkowski (2001), The Polish financial intelligence unit: A new institution in the Polish legal system, Journal of Money Laundering Control, volume 5, London, p.150.

Прање новца је процес који подразумева постојање илегалних извора прихода, који се коришћењем великог броја финансијских трансакција, приказују као да потичу из легалних извора.⁷

Под прањем новца подразумевамо низ активности које се користе да би се сакрио приход од криминалне делатности и приказао као да потиче од легалних активности.⁸

Прање новца подразумева активности којима се прикрива постојање, природа и порекло новца стеченог криминалном активношћу.⁹

Прање новца је процес којим неко прикрива постојање, илегално порекло или илегалну употребу прихода, да би га затим приказао тако да он изгледа легитиман.¹⁰

Под садржајем појма прање новца подразумева се делатност субјеката најчешће оних из области сиве економије и организованог криминалитета, којима се стварају услови за легализацију противправно стечене добити, чиме се покрива њено криминално порекло и ствара представа о законитој делатности. Операцијом која се зове прање новца не прикрива се само незаконито створен приход, већ се прикрива и криминална делатност појединих субјеката који се у свакидашњем животу приказују као поштени, угледни и економски моћни.¹¹

Прање новца подразумева скуп радњи (најчешће банкарских и финансијских) којима се прикрива порекло илегално стеченог новца, те се такав новац приказује као легалан, а финансијске трансакције имају за циљ стварање привида да се до новца дошло законским путем.¹²

Прање новца означава активности усмерене ка легализацији новца стеченог бављењем криминалним делатностима. Учесници у прању новца прибегавају најразноврснијим финансијским трансакцијама, како

7 William R Schroeder (2001), Money laundering: A global threat and the international community's response, FBI Law Enforcement Bulletin, volume 70, Washington, p.2.

8 Daniel H April & Angelo M Grasso (2001), Money laundering, The American Criminal Law Review, volume 38, Chicago, p.1054.

9 Michael J Palmiotto (1998), Criminal Investigation, Austin&Winfield, p.439.

10 President's Commission on Organized Crime (1984): The Cash Connection Organized Crime, Financial Institutions and Money Laundering, Washington, p.7. Преузето из књиге Ђорђа Игњатовића (1998), *Организовани криминалитет*, Београд, p.85.

11 М. Бошковић (1998), *Криминалистика-методика I*, Београд, Полицијска академија, p.280.

12 М. Вуковић (1993), Сива економија-тамна бројка криминалитета, Безбедност, број 1, Београд, p.215.

би покрили право порекло новца да га тако учине легалним средством промета на тржишту новца, што им осигурава нормално коришћење у пословним односима у којима пласирају свој капитал.¹³

Прање новца је свако прикривање извора противправно стеченог новца, како би био искоришћен за обављање неке допуштене делатности или стицање имовине. Бит прања новца је претварање илегалног новца прибављеног на незаконит начин у легалан новац, тј. новац с покрићем у законитом раду или делатности. Да би се то постигло потребно је у финансијском, банкарском или другом пословању кроз једну, а најчешће неколико наоко неповезаних трансакција постићи легалитет новца.¹⁴

Анализа наведених дефиниција указује на то да се као битне карактеристике ове врсте криминалитета могу издвојити следеће:

- располагање “прљавим” новцем условљено је претходном криминалном делатношћу,
- прање новца је процес којим се прикрива постојање, природа и порекло нелегално стечених средстава,
- процес прања новца обухвата укључивање нелегално стечених средстава трансформацијом, пребацивањем, размењивањем, прикривањем порекла и намене, мешањем са легалним средствима или на други начин у легалне финансијске токове.
- прањем новца осим порекла нелегално стечених средстава, прикрива се и криминална делатност појединача и криминалних организација и
- крајњи циљ прања новца је несметано коришћење прихода од криминалне делатности и избегавање казне за почињена кривична дела.

На основу наведених карактеристика, прање новца би могли дефинисати као *врсту имовинског криминалитета, чији су циљеви прикривање постојања и порекла нелегално стечених средстава, и то укључивањем тих средстава трансформацијом, пребацивањем, размењивањем, прикривањем намене мешањем са легалним средствима или на други начин у легалне финансијске токове, чиме се осим порекла*

13 М. Кулић (2001), *Прање новца, привредни криминал и корупција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, р.180.

14 Б. Машњак ; Ж. Касељ (1998), *Спречавање прања новца*, Муп Републике Хрватске, Загреб, р.4.

нелегално стечених средстава прикрива криминална делатност и остварује крајњи циљ прања новца – несметано коришћење прихода од криминалне делатности и избегавање казне за извршена кривична дела.

ФАЗЕ ПРАЊА НОВЦА

Сврха прања новца је да се смањи или потпуно искључи ризик од заплене противправно стечених средстава и казне за учињена кривична дела. У случајевима када криминалци поседују противправно стечена средства суочавају се са чињеницом како да противправно стечена средства несметано користе, а да при томе не оставе никакав траг који би могао да укаже на њихову криминалну делатност. Да би остварили своје циљеве криминалци приступају реализацији прања новца користећи се различитим начинима који се могу комбиновати у мање или више сложене шеме прања новца.

Основу већине шема прања новца чине три уобичајене фазе познате као полагање, покривање и интеграција. Полагање (пласман) подразумева размену нелегално стеченог новца у неки облик који је лако преносив и који не изазива сумњу, а онда његово пуштање у токове финансијског система. Покривање (позакоњење) се састоји у кретању тих средстава, често помешаних са средствима чије је порекло легално, кроз светски систем финансија, у покушају да се сакрију прави извори тих прихода. Интеграција (уградња) је процес при којем се та покривена средства поново уводе у главне економске токове, где се могу слободно трошити и улагати. Међутим, потребно је нагласити да постоје одступања од овог модела који се састоји од три узастопно повезане фазе. Наиме, могући су случајеви прања новца где нелегално стечен приход не пролази кроз све наведене фазе. На пример, нелегално стечени новац може да буде помешан са легитимним пре убацивања у финансијске токове (нелегално стечен новац меша се са приходом од казина, ресторана) или постоје случајеви када нелегално стечен новац вероватно никада и не уђе директно у легалне финансијске токове, већ иде путем различитих подземних банкарских канала (hawala у Индији и fei chi`en у Кини). Ово је значајно с аспекта истраге прања новца, јер у сваком појединачном случају треба уважавати принцип индивидуалности појединих случајева прања новца и сходно томе, предузимати мере за супротстављање прању новца.

Слика 1. - Фазе прања новца

ПРВА ФАЗА – ПОЛАГАЊЕ

Полагање (пласман) је обично први од три корака који се предузима при прању нелегално стечених средстава. Подразумева промену новца добијеног од криминалне активности у облик погоднији за транспорт и који не изазива сумњу, а затим убацивање тог новца у главне финансијске токове. У суштини, ова фаза представља располагање незаконито стеченим средствима која се настоје унети у легалне финансијске токове. То је уједно и најтежи и најрањивији корак за “пераче” новца зато што се највећи део нелегално стечених средстава прикупља у готовини. Готов новац је гломазан, тежак за скривање, и у већим количинама итекако може да скрене пажњу банкарском службенику, раднику казина и сл.¹⁵

Пласман захтева проналажење решења за проблем – како пребацивати велику количину готовог новца стеченог нелегалном делатношћу у

15 У сведочењу пред Судским подкомитетом за криминалне делатности САД 1997. године, помоћник Државног тужиоца Mary Lee Warren, изнела је податак да се годишње продајом дроге на улицама Њујорка заради око милијарду долара. Тежина тог новца у апоенима од 20 USD износи око 265 000 фунти (што је око 120 000 килограма). James R. Richards, *op.cit.*, p.105.

погодан облик за његово увођење у финансијски систем. Начини којима се криминалци користе да би новац пласирали у финансијски систем су веома разноврсни. Најчешће се користе просто депоновање средстава на рачуне код финансијских институција у износу мањем од законски одређеног прага за пријављивање (структурирање), промена готовине у преносиве финансијске инструменте (путнички чекови, налози за исплату, хартије од вредности ...) и др.

Када је реч о изузетно великим количинама нелегално стеченог новца криминалне организације, због непредвидивости и великог ризика при пласману средстава у финансијски систем земаља које имају строге законске прописе при улагању новца у финансијски систем, најчешће се опредељују за кријумчарење нелегално стечених средстава. Кријумчарењем се велике количине новца износе из земаља где су нелегално стечене у офшор финансијске центре.¹⁶ У тим центрима обавља се процес њиховог полагања у финансијски систем, а потом се враћа у земље порекла (нпр., у форми страног улагања и сл.).

ДРУГА ФАЗА – ПОКРИВАЊЕ

Покривање (позакоњење) подразумева низ финансијских трансакција које по својој учесталости, обиму и комплексности често личе на легитимне финансијске активности. Крајни циљ ове фазе прања новца је онемогућавање повезивања нелегално стечених средстава са њиховим правим извором. Обично се полагање састоји од телеграфских преноса новца или трансфера пласираних средстава у финансијски или банкарски систем посредством многобројних рачуна.¹⁷ Један од најучесталијих начина којима се врши полагање је телеграфски трансфер новца преко офшор финансијских центара попут Бахама, Холандских Антила, Кајманских острва и друго. Када средства једном доспеју изван територије земље порекла и уђу у финансијске системе земаља са високим банкарским дискреционим правима, веома је отежано пронаћи и пратити таква средства. Проналажење нелегалних извора прљавог новца додатно

16 Офшор финансијски центри су земље где се банкарске, корпорацијске и друге финансијске операције воде под строгим режимом поштовања дискреционих права банака, са минималним надзором власти.

17 Види Г. Бошковић (2004), Начини прања новца у банкарском пословању, *Безбедност* број 2, Београд, МУП Р. Србије, pp. 277-289.

отежава и сам, по обиму огроман, поштанско–телеграфски саобраћај преко којег се новац одашиље.

“Перачи” новца у овој фази труде се да нелегално стечена средства пређу неколико граница што физички, што електронски, или кроз корпорацијске системе који имају представништва у великом броју земаља. Операција прања новца биће успешнија уколико новац прође кроз два, или више система са различитом законском регулативом. На овакав начин отежава се праћење тока нелегално стечених средстава, а самим тим и истрага прања новца. Да би се остварио целокупан увид у појединачне операције прања новца потребно је развити модалитете међународне сарадње на нивоу оперативних јединица које врше истраге прања новца.

Напорима међународне заједнице за супротстављање прању новца знатно су сужене могућности криминалних организација за прање новца. Ова чињеница утицала је на то да криминалне организације у овој фази ангажују експерте из области финансија, који су допринели да постојеће шеме прања новца постану знатно сложеније и софистицираније, а самим тим и теже за откривање.

ТРЕЋА ФАЗА – ИНТЕГРАЦИЈА

Интеграција подразумева трансфер пласираних средстава у глобалне финансијске токове како би се помешала са легитимно стеченим средствима. Циљ је да се пласирана средства прикажу као средства остварена легалним пословањем. Нелегално стечена средства најчешће се интегришу у глобалне финансијске токове посредством финансијских инструмената, попут гарантних писама, обвезница, полиса осигурања, банковних меница, фактура, гаранција и слично.

Интеграција је коначна фаза у прању новца у којој је врло тешко направити разлику између допуштених и недопуштених фондова. Интегрисана средства најчешће се користе за улагање у профитабилне послове чиме се још више оснажују различите криминалне организације.

ОДНОС ПРАЊА НОВЦА И ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Појам организованог криминалитета одређује Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала у складу са његовим одређењем у Конвенцији УН против транснационалног организованог криминала.¹⁸ Према одредбама овог закона, организовани криминал представља вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе, односно друге организоване групе или њених припадника, за која је предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна. Закон даље одређује појам организоване криминалне групе, под којом подразумева групу од три и више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге материјалне користи. Под другом организованом групом подразумева се група која није образована у циљу непосредног вршења кривичних дела, нити има тако развијену организациону структуру, дефинисане улоге и континуитет чланства својих припадника, али је у функцији организованог криминала.

Организовани криминалитет највећи део своје моћи заснива на новцу који је прибављен незаконитим делатностима. Овај новац представља економску полугу моћи криминалних организација која омогућује укључивање у легалне економске активности и корупцију органа власти.

Користећи прање новца организовани криминалитет прикрива природу, порекло и постојање нелегално стечених средстава, а тиме прикрива и сопствену криминалну делатност и омогућава несметано коришћење прихода од криминалне активности. Укључивањем нелегално стечених прихода у легалне финансијске токове организовани криминалитет угрожава економски систем и тржишну конкуренцију и остварује утицај на економске, политичке и друштвене токове на националном и међународном плану. Неке процене говоре да само нерегистровање прихода организованог злочина у САД наноси јавним фондовима губитак од шест милијарди пет стотина хиљада долара који други привредни субјекти и грађани морају поупунити додатним опорезивањем.¹⁹

18 “Службени гласник РС”, број 39, 2003 године.

19 L. Siegel (1995), *Kriminology*, St. Paul, p.380. Преузето из књиге Ђорђа Игњатовића (1998), *Организовани криминалитет*, Београд, p.87.

На основу наведеног можемо закључити да успостављање ефикасног система супротстављања прању новца онемогућава укључивање нелегално стечених прихода у легалне финансијске токове, а тиме се слаби утицај на економске и политичке токове и руше се економске полуге моћи криминалних организација.

ОДНОС ПРАЊА НОВЦА И КОРУПЦИЈЕ

Корупција је друштвено-негативна појава коју карактеришу следећи елементи²⁰:

- противзаконито и неморално деловање,
- учиниоци су лица која су носиоци државне политичке, финансијске, привредне или друге јавне функције, као и лица која се појављују као носиоци одређених функција у приватном сектору,
- делатност се састоји у искоришћавању положаја, прекорачењу овлашћења, коришћењу функције и друштвеног угледа, невршењу послова из своје надлежности, коришћењу институција система и институција у којима су запослена лица која врше корупцијска кривична дела,
- стицање противправне имовинске користи, богаћење без правног основа, остваривање личних интереса, политичке, финансијске или неке друге моћи.

Кад доведемо у везу предходно речено са карактеристикама прања новца можемо извести одређене закључке. Наиме, корупција омогућава успостављање и одржавање одређених криминалних веза између државних и других органа и криминалних структура. Криминалне структуре користе успостављене везе за своје нелегалне послове један од тих послова је и прање нелегално стечених средстава. Процес прања новца знатно се олакшава ако “перачи новца” имају отворен приступ финансијским институцијама и државним органима који примењују законске прописе за супротстављање прању новца. Такође, коришћењем корупцијом успостављених веза са државним финансијским структурама олакшава се и инвестирање опраног новца у реализацији различитих пословних подухвата у оним сегментима пословања (извођење јавних

20 М. Бошковић (2004), *Организовани криминалитет и корупција*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, р.280.

радова, приватизација предузећа, извозни и увозни послови и слично) где одлучујући утицај имају наведене структуре. Незаконито стечена средства која су прошла кроз процес прања веома често служе и за корупцију државних и других структура чиме криминалне структуре остварују своје интересе у различитим областима друштвеног живота.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Велике количине нелегално стечених средстава које поседују криминалци и криминалне организације представљају потенцијалну опасност за корумпирање у легитимном пословању и државним органима, нарушавају интегритет финансијских институција и омогућавају укључивање у легитимно пословање, што може бити нарочито опасно ако се то користи као подршка криминалној делатности.

Негативни ефекти прања новца најчешће се испољавају кроз: непоштену конкуренцију легалним привредним субјектима, смањење пореских прихода услед кретања новца нелегалним финансијским токовима, наношење штете финансијским институцијама, утицај на поверење јавности у економске и друге друштвене институције, подстицање корупције и ометање економског развоја.

Прање новца омогућава инфилтрацију криминалних организација у финансијске институције и контролисање политичких и економских токова “прљавим” новцем. То се најчешће остварује корупцијом у јавним службама и финансијском сектору и другим областима привредне и ванпривредне делатности. Ефикасним системом мера и метода у супротстављању прању новца сужавају се могућности криминалцима и криминалним организацијама: да прикривају порекло и постојање нелегално стечене имовине, да несметано користе противправно стечена средства, да прикривају сопствену криминалну делатност и избегну казну за учињена кривична дела и руше се економске полуге моћи криминалних организација.

ЛИТЕРАТУРА

1. Alexander, R. (1998): The EC Money Laundering Directive, *Journal of Money Laundering Control*. Institute of Advanced Legal Studies. Volume Two, Number One.
2. April, D. & Grasso, A. (2001): Money laundering, *The American Criminal Law Review*, volume 38, Chicago, pp.1052-1065.
3. Boskovic, G. (2003): Modern tendencies in money laundering, *NBP*, Vol. IX, No. 2, Belgrade, pp. 99-110.
4. Бошковић, Г. (2004): Начини прања новца у банкарском пословању, *Безбедност број 2*, Београд, МУП Р. Србије, pp. 277-289.
5. Бошковић, М. (2004): Организовани криминалитет и корупција, *Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука*.
6. Игњатовић, Ђ. (1998): Организовани криминалитет, *Полицијска академија, Београд*.
7. Madinger, J.; Zalopany S. A. (1999): *Money Laundering: A Guide for Criminal Investigators*. Springer Verlag, CRC Press, Boca Raton, FL.
8. Pheiffer, M. (1998): Financial Investigations and Criminal Money, *Journal of Money Laundering Control*, Institute of Advanced Legal Studies, Volume Two, Number One.
9. Richards, J. R. (1999): *Transnational criminal organizations, cyber-crime, and money laundering: a handbook for law enforcement officers, auditors, and financial investigators*. CRC Press, London.
10. Schroeder, W. (2001): Money laundering: A global threat and the international community's response, *FBI Law Enforcement Bulletin*, volume 70, Washington, pp.2-13.

THEORETICAL DETERMINATION OF MONEY LAUNDERING

Summary

Goran BOŠKOVIĆ, MA

Police Academy, Belgrade

The problem of money laundering is present both nationally and internationally and is considerably pronounced in those societies where organized crime attempts to legalize profit gained through criminal activities and infiltrate into economic flows in order to control certain economic and political processes. Criminal activities preceding gaining of illegal profit, the manners of money laundering and methods of fighting them contain certain specific characteristics which must be researched in order to be able to consider all aspects of money laundering, especially to plan appropriate strategy to suppress it.

Money laundering is accompanying form of organized crime and other forms of property-related crimes that enable legalization of assets gained through criminal activities. Criminal organizations, groups and individuals hide the origin and existence of illegally acquired property by money laundering, as well as their own criminal activities. In this paper the author analyzes many definitions by domestic and foreign authors, so that he would finally deduce all important elements comprising the notion of money laundering and define money laundering himself. When defining money laundering, the author tried to include all existing forms in his own definition and to quote all important characteristics of this phenomenon, as well as to explain the procedure of money laundering which unwinds in stages. Considering certain characteristics of money laundering, the author presents them from the aspect of their relation to organized crime and corruption as close forms of crime, which is very important from the aspect of prevention of money laundering.

ПСИХОЛОШКИ ПРОФИЛ УЧИНИЛАЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА

мр Весна ГОЈКОВИЋ¹, мр Даг КОЛАРЕВИЋ²

¹ *Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд*

² *Полицијска академија, Београд*

Апстракт: Овај рад је део једног обимнијег истраживања у коме смо настојали да применом кибернетичког модела димензија личности утврдимо когнитивни и конативни склоп личности преступника који се баве криминалним понашањем. Проблем истраживања је био да одредимо које психосоцијалне димензије одликују починитеље кривичног дела силовања. Циљ рада био је да се утврди да ли је могуће формирати психолошки профил преступника који чине сексуалне деликте, што би омогућило бољи увид у природу ове специфичне врсте агресивног понашања.

Кључне речи: когнитивне димензије, конативне димензије, деликт силовања.

УВОД

Правна наука даје прецизну класификацију кривичних дела на основу које се одређује врста и тежина прописане казне. Најтежа кривична дела, чија је примарна особеност испољавање агресије према другим лицима, оквалификована су као дела насилничког криминалитета и у њих се убрајају следећи преступи: убиства и наносење телесних повреда, дела против достојанства личности и морала – силовање, као и дела која имају елементе насилничког, али и имовинског криминалитета – разбојништво и разбојничка крађа (у зависности од тога да ли се сила користи за стицање или очување неких добара).

Са психолошког аспекта, истраживање природе и начина испољавања људске агресивности, све три врсте кривичних дела су веома значајне. Ипак, посебно привлачи пажњу категорија преступника који врше кривично дело силовања, јер претпоставља и специфичну форму насиља. Суштина овог злочина, односно која је права природа мотива извршиоца (у тексту ћемо се бавити само преступницима, а не и жртвама) и циљеви извршења били су предмет многих ранијих истраживања. Проблем силовања разматран је са два аспекта: први је правни, који је првенствено усмерен ка процесу санкционисања таквог понашања, а други обједињује криминолошки, психолошки, биолошки, социолошки аспект и подразумева изучавање узрока сексуалне делинквенције. Резултати спроведених истраживања овог проблема указују на различите узроке исте појаве и њеног (релативно) истог исхода.

Један од најчешће цитираних аутора који проблем силовања посматра са биолошке перспективе, јесте Кинси (Quinsey, 1984, 1986, према Blackburn, 1995.). Он истиче да «једно од популаристичких веровања јесте да сексуално девијантно понашање рефлектује «високи сексуални нагон – high sex drive». Међутим, иако су неке компоненте нагона и сексуалног врхунца контролисани хормонима и физиолошким рефлексима, бележење либида или нагона као биолошке снаге је варљива фикција, каже овај аутор. Кружење хормона је неопходно за успостављање сексуалног понашања и формирања сексуалности, али не и за квалитет испољавања: постоји генерална сагласност да људска сексуалност, перформансе и сексуални идентитет више зависе од учења и ситуационих фактора. Кинси наглашава да се мора имати у виду да постоји блиска граница између неуролошких центара за агresiју и сексуалну активност, па се одатле закључује да је сексуално насиље пре резултат учења у току еволуције (потребе за парењем). Неки други аутори наводе да постоји природна склоност ка агresiји код мушкараца, с тим да се млади уче да инхибирају таква понашања. Међутим, тиме се игнорише разлика између беса и инструменталне агresiје.

С обзиром на то да је психодинамски приступ незаобилазан у покушајима објашњења агresiје силоватеља (Фројд је говорио о психосексуалној диспозицији), укратко ћемо навести неке црте овог учења. Наиме, Фројд је у почетку сматрао да је девијантна сексуалност немодификован продужетак дечје сексуалности, али касније уводи

и појам кастрационог страха. Сексуални поремећаји се објашњавају у терминима нерешеног едипалног конфликта и регресијама на преедипалне фазе које су остале фиксирани. Тешкоће у идентификацији са оцем, могу бити последица доминирања мајке, те се дечак идентификује са њом, а не са очевом полном улогом. Међутим, инцестуозне жеље не морају обавезно бити напуштене, те перзистирајућа кастрациона анксиозност може деловати рестриктивно на нормалне хетеросексуалне оријентације. Хомосексуална педофилија тако репрезентује инвертовани нарцизам, где преступник тражи незрелог сексуалног партнера који је налик њему самом, третирајући га онако како је он желео да је мајка поступала према њему у детињству. Силоватељ који је хостилан према жени – жртви, преноси своје амбиваленције према мајци, и исказује анално – садистичку агресивност. У сексуалном садизму, деградација жене претпоставља реакциону формацију против инцестуозних жеља и анална фиксација може бити разлог за содомију приликом садистичког силовања (Klein, M. 1987.).

Овај аутор, такође, наводи више разлога за оправданост фокусирања на его функције и интерперсоналне циљеве. Девијантне фантазије¹, на пример, могу бити сагледане кроз одбране когнитивних структура, у покушају да се главна траума из детињства прераспореди у енергетском смислу, кроз идентификацију са агресором и може представљати симболичку освету.

Теоретичари учења такође наглашавају улогу фантазије и избегавања хетеросексуалне анксиозности, али придају већи значај везивању сексуалног нагона и неадекватног стимулуса и прекида у стицању хетеросексуалних вештина. Гангон (prema Andrews and Bonta, 2002.) описује тумачење когнитивно – социјалне теорије, која истиче да је конвенционално хетеросексуално понашање резултат учења и когнитивног постигнућа у социјалном пољу. Услед поремећаја у когнитивној структури долази до појаве двосмислености и погрешном придавању значења одређеним појавама. Сексуална интеракција зависи

1 У већини англосаксонских истраживања из ове области, наводи се висока значајна корелација између девијантних фантазија и сексуалних малформација. Форензички психолози истичу значај ове корелације посебно код садистичких силовања. Евидентирани поремећаји мишљења могу се објаснити психопатским карактерним структурама преступника, психотичним склоностима као и поремећајима у систему за координацију функција.

од многих несексуалних социјалних правила, при чему се поремећаји сексуалности огледавају у оквиру целокупног животног скрипта који је оивичен несексуалним елементима. У основној С – Р схеми учења оваквог понашања, па и сексуалног, у настанку поремећаја, значајнију стресорску улогу имају баш ти елементи, пре него когнитивна структура.

Други теоретичари учења такође наглашавају значај несексуалних аспеката у процесу стицања хетеросексуалних вештина. Дефицит у способностима за стварање хетеро – односа може имати негативан исход нарочито у периоду када је значајан утицај вршњака, што опет може провоцирати анксиозност и девијантност. Међутим, изгледа невероватно да стицање и развој сексуалног интересовања, вештина и веровања, које посебно нарастају у адолесценцији, могу бити разумљиве изоловано од развоја у раном детињству. У том смислу, Маршал (Marshall, 1989.) сексуалне преступнике објашњава **дефицитом у развоју когнитивних способности**, а који је узрокован одбијањем или насилним родитељским интеракцијама. Неки мушкарци, према овом аутору, развијају болесне видове интимности и неадекватне сексуалне интеракције услед неадекватних и погрешних развоја веза осећајности.

Ипак, чини се да се о етиологији сексуалних поремећаја, посебно оних који се исказују у виду делинквентног понашања, не смеју заменарити три кључне чињенице: прво, сексуални преступници не чине хомогену категорију, без обзира што се они са правног аспекта заједнички одређују као починиоци сексуалних деликата; друго, разлика између тих категорија (независно од правне класификације према објекту извршења и начина) узрокована је превасходно психолошким, личносним карактеристикама. Постоји и трећа карактеристика овог кривичног дела, која је истовремено и заједнички именитељ оних који су то дело починили, али и на основу које се значајно разликују починиоци, а то је агресивност, која је веома хетерогена и комплексна.

Даљи покушаји да се одговори на питање која је психолошка основа овог преступа доводи до нових покушаја класификација хомогених субгрупа, па се поново истиче да се сексуалне инверзије и перверзије, а посебно силовања врше **независно од либида**. Грот (Groth, 1977.) на пример, указује на то да је силовање резултат задовољења потребе починилаца за осећањем моћи и контроле, да је то псеудосексуални акт, јер се сексуални чин користи за остварење несексуалних циљева.

Када је реч о задовољењу осећања моћи, преступници теже да остваре своју мушкост и изразе доминацију или да разреше сумње у вези своје маскулиности. Гневни силоватељи изражавају бес, презир и мржњу према жени и примењују неубичајену силу. Они могу бити мотивисани осветом за доживљене, опажене погрешке према њима, или могу бити садистички узбуђени због патње жртве. Овај аутор је обавио и статистичка истраживања, којима је утврдио да две трећине починитеља овог злочина припада категорији извршиоца који су мотивисани потребом за моћи, док само 6% испитаника спада у категорију садистичких силовања.

Коен и сарадници (Cohen, 1969.) сматрају да се у акту силовања комбинују сексуални и агресивни мотиви и идентификују четири групе силоватеља. Прво су починитељи са потиснутом агесијом: они су изузетно хостилни, сексуална ексцитација је минимална а силовање је насилни чин подстакнут препирком са жртвом. Код компензаторног силовања, агесија је минимална, сексуална гратификација је тражена услед осећања сексуалне неадекватности. У сексуално – агресивној дифузији, агесија је еротизована и резултује у сексуалном садизму. Коначно, импулсивни силоватељ има минималне агресивне или сексуалне намере, силовање је случајни акт који се дешава током вршења неког другог кривичног дела или стицајем околности. Ови аутори су извршили веома озбиљне емпиријске анализе и идентификовали су четири суперординарна типа (опортунистички-перверзни, љутит, сексуални, осветољубив), где је сваки тип смештен у садистичку или несадистичку групу. Даље су ове групе укрштене према степену социјалне компетенције у девет субтипова.

Интересантно је да су сличне разлике установили и неки социолози, који силовање не сагледавају као израз индивидуалне психопатологије. Скули и Марола (Scully and Marolla, 1985.) интервјуисали су 114 силоватеља и закључили да се бес, повољне околности и моћ јављају као значајни фактори, а главни мотиви су освета и жеља за кажњавањем.

Културолошки оријентисани аутори наводе значај процеса социјализације, васпитања, нарочито у току формирања мушке полне улоге, али при том искључују или минимализују значај психолошког устројства личности.

Истраживања осталих срединских чинилаца, као што су породично насиље и злостављање деце, и њиховог утицаја на то да неко постане

силоватељ, указују да сексуални делинквенти као и остали делинквенти, имају заједничко породично порекло - насиље у примарној породици и присутност само једног родитеља. ВанНес (VanNess, 1978.) истражујући адолесценте који су починили деликт силовања, налази да је 41% њих имало само једног родитеља и трауму напуштања, или су били злостављани, насупрот 15% несексуалних делинквената. Међутим, Рада (Rada, 1978.) који је лонгитудинално пратио сексуалне преступнике, установио је да је само мање од једне четвртине испитаника имало насиље у породици. Картер (Carter, 1987.) разматрајући хипотезу о силоватељима који су били сексуално злостављани, испитује регистроване злостављајуће мајке, и слично Ради, налази да се од 57% њих, само 23% односи на будуће силоватеље.

Ови резултати говоре о томе да се ни један од претпостављених етиолошких чинилаца не сме запоставити, али да интерпретација и начин обраде у великој мери зависе од примењене методологије. Исто тако, мора се имати у виду да су испитаници у највећој мери били осуђени делинквенти, што чини само део узорка популације преступника који чине дело силовања. Ипак, хетерогеност ове групе преступника, природа њиховог злочина са свим психолошким и криминолошким одликама, као и наведена истраживања, били су значајан подстицај за спровођење нашег истраживања.

ПРОБЛЕМ

У овом раду, покушали смо да применом кибернетичког модела димензија личности утврдимо који су основни психолошки механизми код преступника који врше деликт силовања и да објаснимо природу њиховог насилничког понашања.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

У теоријском смислу, циљ рада био је да се применом кибернетичког модела личности, допринесе сазнањима о људској агресивности уопште, а посебно о начину на који се она испољава кроз вршење деликта силовања. С обзиром да овај модел подразумева и теорију о агресивности, могуће је поредити и допунити психолошка, криминолошка, као и виктимолошка знања о овом проблему.

У **практичном смислу**, циљ рада је да се с једне стране, омогући превенција од овог облика криминалитета, а с друге стране, да се изработом «типичног» профила сексуалних преступника помогне у раду форензичких психолога. Исто тако, одређивањем структуре личности преступника који врше ово кривично дело, могуће је утицати и на рад терапеута и осталог особља у одговарајућим установама.

Основни циљ истраживања био је да се применом кибернетичког модела димензија личности конструише психолошки профил делинквената који врше сексуалне деликте.

ХИПОТЕЗЕ

Општа хипотеза истраживања од које смо кренули је да карактеристике личности имају доминантан и пресудан утицај на бављење криминалом. Односно, психолошке димензије су значајне у одређивању не само делинквентног понашања, него и типа злочина.

То значи да, ако личност (у складу са кибернетичким моделом) посматрамо као психофизиолошку целину која у себи инкорпорира социјалне утицаје, склоност ка вршењу насиља зависи управо од предиспозиција или димензија личности. У том смислу, различита «подлога» коју појединац доноси на свет рођењем, различито реагује на социјалне подражаје. Од ње зависи како ће се личност обликовати и којим васпитним методама се на њу може деловати.

Теоријска основа ове премисе је скоро идентична са Ајзенковим поставкама о криминалном понашању, као и са основама теорије личности К. Момировића. Бројни резултати истраживања ова два аутора, као и њихова «провера» од стране осталих истраживача, говоре у прилог нашој хипотези.

Остале хипотезе су условљене применом кибернетичког модела, као и резултатима досадашњих истраживања.

Прво, претпостављамо да поремећаји система за регулацију реакција одбране и система за регулацију напада утичу на чињење кривичног дела силовања. Реч је о орално агресивним типовима личности који имају израженији скор на скалама агресивности него анксиозности.

Друго, претпостављамо да поремећај у функционисању система за регулацију активитета значајно утиче на вршење деликта силовања. Сматрамо да је реч о екстровертним типовима личности, јер је познато

да се они теже условљавају и да имају сталну побуђеност за новим дражењима.

Треће, претпостављамо да ће дисфункција когнитивног система личности (у квантитативном и квалитативном смислу) значајно утицати на вршење кривичног дела силовања. То значи да нижи степен интелигенције (као и нижи социјални статус) значајно корелира са овим деликтом.

Четврто, претпостављамо да психопатија у значајној мери утиче на вршење кривичног дела силовања.

ВАРИЈАБЛЕ

Као што смо већ рекли, сматрамо да димензије личности узрокују делинквентно понашање, па се тако могу разликовати две групе варијабли – независне варијабле или димензије личности и зависне варијабле – криминално понашање.

НЕЗАВИСНА ВАРИЈАБЛА – ДИМЕНЗИЈЕ ЛИЧНОСТИ

Димензије личности чији утицај меримо у овом раду операционално су дефинисане као димензије кибернетичког модела личности, когнитивне и конативне:

1. Когнитивне варијабле:

- a. Перцептивне способности – декодирање, структурирање, и претраживање улазних информација (у раду је означен као варијабла И)
- b. Вербалне способности (сукцесивна обрада информација) – секвенцијално претраживање краткотрајне и дуготрајне меморије и анализа информација које су трансформисане у неки симболички код (у раду ова варијабла је означена са С)
- v. Способност резоновања или едукациона способност – истовремено претражује већи број информационих токова и паралелно претражује краткорочну и дугорочну меморију и анализира информације које нису трансформисане у неки симболички код (у раду ова варијабла је означена са П).

2. Конативне варијабле:

- a. Регулатор активитета (ЕПСИЛОН) регулише и моделира активност ретикуларне формације, па је непосредно одговоран за активност

јединке и њен енергетски ниво (укључујући и когнитивне и моторичке функције). Екстравертни и интровертни модели понашања зависе делом од основног функционалног нивоа овог система, а делом од функција кортекса.

б. Регулатор органских функција (ХИ) формиран је спрегом субкортикалних центара за регулацију органских функција (претежно лоцираних у хипоталамусу) и њима надређених кортикалних центара за регулацију и контролу. Овај систем утиче на функционисање основних органских система, као што су кардиоваскуларни, респираторни, гастроинтестинални систем, рад сензорних и моторичких органа, систем за контролу (посебно кочење) и елементарни биотички процеси.

в. Регулатор реакција одбрана (АЛФА) који је лоциран у лимбичком систему, моделује тоничко узбуђење, делом на основу генетских програма, а делом на основу програма који су научени. Већина неуротских поремећаја (осим психосоматских) везују се за дисфункцију овог система. То су пре свега, различити симптоми анксиозности, фобичност, опсесивност, сензорна и моторичка преосетљивост. Овај систем се иначе најчешће доводи у везу са Ајзенковом димензијом неуротицизма.

г. Регулатор реакције напада (СИГМА) слично као и регулатор за реакције одбране моделује примарно тоничко узбуђење, али путем програма за деструктивне реакције. Уколико се ради о непосредном активирању овог програма, реч је о примарној агресивности, а уколико је систем секундарно активиран на основу сигнала који долазе из система за одбрану, реч је о секундарној агресивности. Овај систем је у значајној вези са системом за регулацију активитета, јер тако обезбеђују довољно енергије. Поремећаји овог система огледају се у различито модулираним агресивним реакцијама, од којих неке могу бити непосредна последица фиксација за оралну или аналну фазу либидинозног развоја. Слаба контрола импулса, која нужно узрокује агресивност, такође је последица дисфункције² овог система.

д. Систем за координацију регулативних функција (ДЕЛТА) координира функције субсистема који се функционално и хијерархијски

2 Термини који се користе у овом раду операционално су дефинисани применом кибернетичке теорије личности, те немају исто значење као у клиничкој психопатологији. Тако на пример, термин дисфункција има порекло у областима информатике и неурофизиологије, а не психопатологије.

разликују (укључујући и когнитивне системе). Поремећаји у раду овог система изазивају дезорганизацију и дисоцијацију когнитивних и конативних процеса, као и поремећаје моторичких функција. Може доћи до шизоидних, параноидних и маничних симптома, али могу настати и секундарни поремећаји у системима који су му функционално подређени. Другим речима, услед поремећаја координативног система, могу настати тешкоће у испољавању система одбране, напада, донекле и система за регулацију активитета. За делта – регулатор се често сматра да чини праву основу Ајзенковог фактора психотицизма.

ђ. Систем за интеграцију регулативних функција (ЕТА) има највиши положај у хијерархији наведених система и он интегрише конативне промене саобразно променама у социјалном пољу. Настао је процесом социјализације и едукације и одговоран је за социјалну дезадаптацију.³

Табела 1 показује предмет мерења когнитивних и конативних варијабли и коефицијенте њихове поузданости, који су процењени Lord – Kaiser – Caffreyevim поступком, при чему су коефицијенти α израчунати за податке добијене на истом узорку на коме је рађена ова анализа.

Табела 1: Предмет мерења когнитивних и конативних варијабли и коефицијенти њихове поузданости

ШИФРА	ПРЕДМЕТ МЕРЕЊА	α
И	ефикасност перцептивног процесора	.94
С	ефикасност серијалног процесора	.97
П	ефикасност паралелног процесора	.94
ЕПС	поремећај контроле активитета	.91
ХИ	дисрегулација органских функција	.94
АЛ	дисрегулација реакција одбране	.93
СИГ	дисрегулација реакција напада	.90
ДЕЛ	дисрегулација регулативних функција	.94
ЕТА	дезинтеграција регулативних функција	.94

Поред ових варијабли, у раду ћемо анализирати и утицај варијабли које се најчешће одређују као социјални фактори, а чију релевантност су утврдила многобројна истраживања (Квини, 1964., Данстан и Робертс,

3 Међутим, последња истраживања К. Момировића и сарадника (2002.) доводе у питање етиологију овог система, оспоравајући оправданост не само социјалног порекла него и самог постојања ЕТА фактора.

1980., Ламар и Ериксон, 1966., Шакић, 1991., Хошек, Момировић, 1998.).
То су:

- а. Социјални статус испитаника (ССИ)
- б. Социјални статус испитаниковог оца (ССО)
- в. Социјални статус испитаникове мајке (ССМ)
- г. Економски статус испитаника (ЕК)
- д. Примарна породична патологија (ППТ)
- ђ. Припадност прокриминлним групама (ГНГ)

Прве четири варијабле операционализоване су као *стандардизоване прве компоненте индикатора набројаних социјалних карактеристика мерене инструментом SSMAХ-Р* (Хошек, 1991.), а који је био намењен процени статусних карактеристика. На основу резултата добијених применом мерног инструмента ПКО (Кнежевић, Радовић, Кузељевић, 1991.) који је био намењен процени карактеристика неформалне групе којој је испитаник припадао и података добијених упитником ОРИР (исти аутори), који су се односили на патолошке појаве у примарној породици, дефинисане су као *стандардизоване прве главне компоненте индикатора ових (условно) социјалних карактеристика*.

ЗАВИСНА ВАРИЈАБЛА – КРИМИНАЛНО ПОНАШАЊЕ

Преступничко понашање је за потребе овог рада дефинисано у складу са кривично-правном дефиницијом, као *вршење кривичних дела која су предвиђена кривичним законом*.

Дела против достојанства личности и морала предвиђена су у чл. 103-110 КЗС и обухватају низ кривичних дела. Силовање (чл.103) је дефинисано као типично кривично дело против слободе полног односа – његовим извршењем врши се принудна обљуба над женским лицем. Закон предвиђа основни облик овог кривичног дела и неколико тежих облика, а посебно је инкриминисано силовање малолетног лица које није навршило 14 година. За извршење овог кривичног дела предвиђена је казна затвора од једне до десет година.⁴

4 Истраживање Института за криминолошка истраживања које се односи на најтежа кривична дела - насилничке деликте у периоду од 1990. до 2000.године (које је у току), у неким прелиминарним подацима указало је на то да се изричу веома благе санкције за деликт силовања. Казне су највише до годину дана, а само у неколико случајева, када је дело почињено на изузетно свиреп начин (силовање труднице и вишеструко силовање) казна је била до шест година затвора.

Операционално дефинисање зависне варијабле – почињено кривично дело силовања – дефинисано је као стандардизована прва главна компонента индикатора наведених у упитнику ТБР, који је коришћен у овом истраживању.

ИНСТРУМЕНТИ

За мерење *независне, личносне варијабле* користили смо следеће инструменте:

1. Батерија тестова КОГЗ (Волф,Б.,Момировић,К.,Џамоња, З.1998.) – намењена је процени *когнитивних способности* (перцептивна способност И, вербалне способности С и способности резоновања П).
2. Батерија тестова КОН6 (Момировић,К.,Волф,Б.,Џамоња,З.,1998.) – намењена је процени *конативних димензија личности* (регулатор активитета ЕПСИЛОН, регулатор органских функција ХИ, регулатор реакција одбране АЛФА, регулатор реакције напада СИГМА, систем за координацију регулативних функција ДЕЛТА и систем за интеграцију регулативних функција ЕТА).
3. Варијабле социјалног статуса – социјални статус испитаника, социјални статус испитаниковог оца, социјални статус испитаникове мајке и економски статус испитаника, мерили смо упитником SSMAX-R (Хошек, 1991.) који је намењен процени социјалних карактеристика.
4. Варијаблу припадности прокриминалним групама мерили смо упитником ПКО (Кнежевић,Г.,Радовић, Б.,Кузељевић,Б.,1991.) који је намењен процени карактеристика неформалне групе којој је испитаник припадао.
5. Варијаблу примарне породичне патологије мерили смо упитником ОРИР (Кнежевић,Г.,Радовић,Б.,Кузељевић,Б.,1991.) који је намењен мерењу патолошких појава у примарној породици.

Зависна варијабла, извршено кривично дело силовања мерено је на два начина:

1. основни критеријум био је **криминални досије** – изречена казнена мера за деликт силовања
2. примењен је мерни инструмент **ТБР**, упитник који су конструисали и стандардизовали М.Сингер и Б.Волф, а ми смо у раду користили

верзију Д.Радовановића. На основу овог инструмента добили смо податке о неоткривеним кривичним делима силовања.

УЗОРАК

Истраживање⁵ је спроведено 1995. године на узорку од 314 испитаника мушког пола - случајно изабраних, старих од 21 до 55 године, писмених и клинички здравих - који су се налазили на издржавању казне за почињена кривична дела, са изузетком политичких деликата. Међу испитаницима је било 93 починилаца крвних деликата (од тога 86 починилаца убиства); 151 оних који су починили тешка кривична дела из области имовинских деликата, 23 починилаца саобраћајних деликата, 25 починилаца силовања и 22 преступника осуђених за остала кривична дела.

Међутим, у узорак преступника који су извршили кривично дело силовања нису ушли само испитаници који су осуђени на затворску казну због тог дела, него и они испитаници који су то дело починили приликом вршења неког другог злочина за који су осуђени. Исто тако, групу су чинили и они преступници који су чинили деликт силовања али нису никада због њега били осуђени, али су то саопштили у упитнику којим смо испитали тзв. «тамну бројку» криминалитета.

На тај начин, групи затвореника који су осуђени за силовање, а било их је 25, додато је и 10 затвореника који су осуђени за вршење насилничких деликата (7 наркомана и 3 преступника осуђених за имовинске деликте са употребом насиља).

МЕТОДЕ ЗА АНАЛИЗУ ПОДАТАКА И ТЕСТИРАЊЕ ХИПОТЕЗА

Поједина истраживања из ове области (Момировић и сарадници, 1996.) утврдила су да су релације између модалитета когнитивних и конативних фактора са варијаблама које сачињавају модалитете и интезитете криминалног понашања нелинеарне. У складу са тим сазнањима, варијабле су трансформисане у монотоне кубне сплинове

5 Ради се о једном обимном научно – истраживачком пројекту Института за криминолошка и социолошка истраживања под називом “Психолошке и социолошке карактеристике насилничких кривичних дела”, у чијем раду је учествовао и један од аутора овог текста.

након чега су примењени одговарајући модели каноничке корелацијске анализе.

РЕЗУЛТАТИ

У раду смо раније навели да је истраживање личности преступника који врше деликт силовања, део једног веома обимног научног рада у коме су, између осталог, добијени резултати који указују на постојање четири специфична психолошка профила преступника, и то: преступника који у највећој мери врше кривична дела убиства и наносе телесне повреде при чему су склони и имовинским деликтима, затим преступника који у највећој мери чине имовинске деликте и при томе су и наркомански зависници, затим преступника који чине специфичну групу изузетно насилних наркомана и коначно, преступника који готово искључиво врше деликт силовања.

Резултати ће бити приказани следећим редом: у Табели 2 биће наведени коефицијенти каноничке корелационе анализе између каноничких варијабли групе независних, личносних особина и групе зависних, криминолошких особина (тип криминалног дела); у табели број 3 биће приказана каноничка структура добијених резултата, односно коефицијенти корелација између психолошких и социолошких особина са њиховим каноничким варијаблама; у табели 4 биће приказани канонички коефицијенти између врсте извршеног кривичног дела и њихове каноничке варијабле; у табели 5 налазе се коефицијенти мера поузданости добијених резултата. Све табеле приказују резултате свих мерених кривичних дела (ради лакшег разумевања), али ће подаци који се односе на починиоце деликта силовања бити посебно означени.

Табела 2. приказује у коликој мери каноничке варијабле (из групе психосоцијалних особина и групе кривичних дела) међусобно корелирају, на основу каноничке корелационе анализе

Табела 2.

	Каноничка корелација	Коригована канон. корел.	Приближна стандардна грешка	Квадриран канонички коефицијент	Значајност
1	0.7254	0.7023	0.0268	0.5262	0.000
2	0.5961	0.5510	0.0364	0.3553	0.000
3	0.5634	0.5248	0.0386	0.3174	0.000
4	0.3393	0.2925	0.0500	0.1151	0.001

- Под бројем 1. је износ каноничке корелације између каноничке варијабле групе психосоцијалних особина и каноничке варијабле кривичних дела из области крвних деликата
- Под бројем 2. је износ каноничке корелације између каноничке варијабле групе психосоцијалних особина и каноничке варијабле кривичних дела из области имовинских деликата.
- Под бројем 3. је износ каноничке корелације између каноничке варијабле групе психосоцијалних особина и каноничке варијабле кривичних дела које чине наркомани и
- Под бројем 4. је износ каноничке корелације између каноничке варијабле групе психосоцијалних особина и каноничке варијабле кривичног дела силовања.

Значи, када је реч о кривичном делу силовања, ове две каноничке варијабле – каноничка варијабла добијена корелацијом између психосоцијалних фактора са њиховом каноничком варијаблом и каноничка варијабла између врсте кривичних дела међусобно корелирају у износу $r=0.3393$.

Овај коефицијент нам саопштава две веома важне ствари:

1. показује *утицај варијабли социјалног статуса, когнитивних и конативних фактора на вршење кривичног дела силовања;*
2. исти коефицијент говори у којој мери можемо *предвиђати криминално понашање исказано кроз вршење престапа против достојанства личности и морала.*

Табела бр. 3 - Приказ каноничке структуре

Независне варијабле	КАНОНИЧКЕ ВАРИЈАБЛЕ			
	В1	В2	В3	В4
СТС	-0.0333	-0.3211	-0.2060	-0.3891
СТО	-0.1273	0.0290	0.1565	0.0141
СТМ	-0.0336	0.1637	0.3269	-0.0146
ЕК	0.0642	0.3320	0.3223	-0.1599
ППТ	0.0995	0.2497	0.1244	0.3453
ГНГ	0.5542	-0.1320	0.2428	0.0745
И	0.0232	0.0919	0.1588	-0.4659
С	0.1129	-0.1039	0.0521	-0.3248
П	-0.1138	-0.0801	0.0450	-0.2318
ЕПСИЛОН	0.6212	-0.2548	0.0727	0.0973
ХИ	-0.0029	0.0978	0.2717	-0.0214
АЛФА	0.3236	0.6085	-0.5297	0.0252
СИГМА	0.1761	0.1069	0.1042	0.0077
ДЕЛТА	-0.0932	-0.1266	0.1563	0.5391
ЕТА	0.0853	-0.1268	0.0367	0.1925

У табели 3 су приказани коефицијенти корелација између когнитивних и конативних димензија личности и социолошких фактора са њиховом каноничком варијаблом: В1 обележава каноничку варијаблу прве групе преступника, оних који чине кривично дело убиства и nanoшења телесних повреда, а при том врше и имовинске деликте; В2 обележава каноничку варијаблу преступника који чине имовинске деликте и при том су у највећој мери и наркомански зависници; В3 обележава каноничку варијаблу преступника који су наркомански зависници и чине насиље без имовинских деликата; В4 обележава каноничку варијаблу преступника који чине деликт силовања.

Добијени коефицијенти корелација између независних варијабли са њиховом каноничком варијаблом говоре нам следеће:

1. У формирању каноничке варијабле В4 која говори о томе које психосоцијалне особине утичу у највећој мери на формирање општег личносног склопа особа које врше деликт силовања, учествују

варијабле социјалног статуса испитаника (нижи социјални статус), варијабла примарне породичне патологије, сви когнитивни фактори, док од конативних варијабли учествује једино фактор ДЕЛТА – систем за координацију регулативних функција.

2. Остали коефицијенти корелација између мерених варијабли и психолошког склопа немају статистичку значајност.

Другим речима, добијени коефицијенти корелација указују на различите структуре личности преступника који врше различите типове криминалних дела.

Табела 4 канонички коефицијенти корелација између врсте кривичних дела са њиховом каноничком варијаблом

Врсте кривичних дела	W1	W2	W3	W4
1	0.8462	-0.3906	0.2742	0.2372
2	0.8031	0.5057	-0.2596	0.1785
3	0.1196	0.0703	0.2763	0.9510
4	-0.2769	0.4680	0.8353	-0.0805

Симболи коришћени у овој табели значе следеће:

Број 1 обележава кривична дела против живота и тела; број 2 обележава кривична дела против имовине; број 3 обележава кривична дела силовања; број 4 обележава кривична дела која су починили наркомани. W1 означава каноничку варијаблу за први тип кривичних дела, W2 означава каноничку варијаблу за други тип кривичних дела, W3 означава каноничку варијаблу за трећи тип кривичних дела и W4 означава каноничку варијаблу за четврти тип кривичних дела.

Јасно је да резултати показују да кривично дело силовања корелира са каноничком варијаблом за ову врсту кривичних дела 0,9510.

То значи да кривична дела силовања представљају готово «чисту» криминолошку категорију и да починиоци ових дела врше у највећој мери овај вид преступа (врло ретко чине сексуалне деликте као «споредни» преступ уз деликте убиства или крађе, на пример, и немају никакве везе са наркоманском зависношћу).

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА

Добијени резултати истраживања *потврђују* општу хипотезу да је вршење кривичног дела силовања у великој мери одређено димензијама личности починиоца, што недвосмислено *потврђују* добијени коефицијенти каноничких корелација између каноничких варијабли. То значи да склоп личности (конативне и когнитивне димензије) одређује тип криминала, и да се осуђеници који чине деликт силовања разликују значајно по свом психолошком устројству од осталих осуђеника.

Нашу прву претпоставку да ће поремећаји у системима за регулацију реакција одбране и напада значајно утицати на вршење кривичног дела силовања, и да ће се та дисфункционалност исказати као изражена агресивност, а смањена анксиозност, *резултати нису потврдили*. Како смо видели у Табели 1 не постоји статистички значајна корелација ни једног ни другог фактора са заједничком каноничком варијаблом, што значи да они немају значајног утицаја на формирање “типичног” психолошког профила силоватеља.

У другој хипотези навели смо мишљење да ће фактор регулације активитета (ЕПСИЛОН) имати значајан утицај на личност и понашање ових преступника, али резултати *ни то нису потврдили*.

Такође смо, на основу резултата ранијих истраживања, сматрали да ће дисфункционалност когнитивних функција значајно утицати на вршење деликта силовања (у смислу ниже интелигенције, као и да ће се исказати нижи скорови на димензији едукације и социјалног понашања) што су наши *резултати и потврдили*. Ови испитаници заиста имају ниже скорове на све три когнитивне димензије и нижи социјални статус, али поремећаји у функционисању ЕТЕ нису статистички значајни да би се смели даље тумачити.

У последњој хипотези, навели смо да психопатија значајно утиче на вршење кривичног дела силовања, што *је потврђено* и добијеним резултатима и огледа се у повишењу скорова на скали ДЕЛТА која мери поремећаје система за координацију регулативних функција.

Који је смисао добијених резултата – **психолошки профил преступника који чине кривично дело силовања?**

Применом кибернетичког модела личности у истраживању типова људи који врше деликт силовања, добили смо резултате који нам говоре да се ради о преступницима који имају поремећај у систему за координацију

регулативних функција и у систему за перцепцију догађаја, њихову симултану и секвенцијалну обраду. Другим речима, ови осуђеници су интелектуално инфериорни (у односу на осталу затворску популацију, а не у односу на «неделинквенте») и имају психотичне и психопатске промене у личносној структури. Дакле, како би лаици констатовали, они су «глупи и луди».

Што се тиче социјалних особина, они имају нижи социјални статус⁶, док економски статус нема значајну улогу. Коефицијент корелације јесте статистички значајан, али не дозвољава да се само на основу ове варијабле, без сагледавања њеног међудејства са когнитивним и конативним склопом може закључити да је социјални статус, сам по себи узрочник оваквог начина понашања.

Ако погледамо когнитивну структуру ових људи, видећемо да је најзначајнији поремећај на нивоу перцепције догађаја, што значи да они отежано, или на другачији начин (ако имамо у виду ДЕЛТА фактор) декодирају и структурирају улазне информације. Такође, већ опажене информације теже преводе у њено симболичко значење, те имају ниже вербалне способности, а самим тим и способности мишљења и резоновања. Међутим, висина добијених коефицијената не искључује њихову могућност учења, тако да они ипак могу да разликују добро и зло.

Ми смо, наравно, очекивали да ће ови преступници бити екстровертни типови, с обзиром на Ајзенково тврђење да они имају отежани процес учења и да бављење криминалом ипак захтева повишени енергетски ниво организма. Међутим, резултати су нам показали да димензија екстроверзије нема никаквог утицаја на вршење престопа силовања. Они нису ни анксиозни, евентуални психосоматски или фобични симптоми немају значаја, нису ни неуротични, они су једноставно психопате, који имају озбиљне проблеме у функционисању система за координацију сопствених когнитивних и конативних функција. Ради се о примарним психопатама, јер према теорији К. Момировића, код секундарних психопата постојао би поремећај на нивоу система за напад и одбрану.

Интересантно је и то да мерни инструменти нису регистровали чак ни повећане скорове на димензији агресивности (систем за напад),

6 Прегледом судских регистара у периоду од 1990. до 2000. године, приметили смо да су починиоци деликта силовања, готово искључиво, били молери, возачи, аутомеханичари и др. занатлије, и да су имали тек основно образовање (неки ни толико).

која је неопходан услов за вршење насиља. Значи, систем за напад нема значајан утицај на вршење кривичног дела, нема ни анксиозности или осећања кривице за учињене радње, нема механизма одбране који би можда рационализовали поступке. То не чуди, ако знамо да они можда нису интелектуално у стању да манипулишу сопственом личношћу, и да је реч о врло «тешкој» комбинацији у оквиру примитивне структуре личности.

Очигледно је да целокупним системом личности «управља» поремећај у систему за координацију (ДЕЛТА) који према кибернетичком моделу говори о постојању психотичних поремећаја личности. Добијени скор може се објаснити као постојање тенденција ка оваквим поремећајима, и вероватно би клиничка обрада сваког испитаника потврдила да постоје симптоми схизоидности, параноидности, хипоманичних дисоцијација, депресивности или инхибиторне конверзије (што су иначе тестови којима се процењује систем ДЕЛТА). Овај налаз је у сагласности са Ајзенковим налазима да скала П (психотицизма) веома добро разликује овај тип преступника.

Што се наших резултата тиче, можемо закључити да ови преступници представљају психопатску и примитивну категорију личности, што индукује и релативно лошу прогнозу и ресоцијализацију. При том треба имати у виду да би поновљено истраживање у коме би преступници који врше деликт силовања били упоређени са неделинквентима, можда омогућило додатне информације и дало јаснију «клиничку» и предиктивну слику.

ЛИТЕРАТУРА

1. Andrews, D.A.a, J. (2003.) *The Psychology of Criminal Conduct*, Publishing Co, Cincinnati, Ohio
2. Agnew, R. (1985.): *A Revised Strain Theory of Delinquency*. *Social Forces*, 64, 151-167.
3. Blackburn, R. (1995.) *The Psychology of Criminal Conduct – Theory, Research and Practise*, Chichester, Wiley
4. Burgess,A.W., Hartmen,C.R., Ressler,R.K., Douglas, J.E., and McCormack,A. (1986.): *Sexual homicide: A motivational model*. *Journal of Interpersonal Violence*, 1, 251-272
5. Carter, D.L., Prentky, R.A., Knight, R.A., Vandarveer, P.L., and Boucher, R.J. (1987.): *Use of pornography in the criminal and developmental histories of sex offenders*. *Journal of Interpersonal Violence*, 2, 196-211.
6. Cohen, M., Seghorn, T., and Calmas,W.(1969.): *Sociometric study of the sex offender*. *Journal of Abnormal psychology*, 74, 249-255.
7. Eysenck, H.J.(1970.): *Crime and Personality*, Paladin, London
8. Фажгељ, С.(2004.): *Методе истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд
9. Freud, S.(1984.): *Увод у психоанализу*, Култура, Београд
10. Groth, A.N., Burges, A.W., and Holstrom, L.L. (1977.): *Rape: Power, anger and sexuality*. *American Journal of Psychiatry*, 134, 1239-1243.
11. Хошек, А. и Момировић,К.(1998.): *Релативни утицај социолошких и психолошких фактора на криминалну патологију у породици и припадање прокриминалним групама*, Психологија криминала, Београд
12. Klein, M.W. (1984.): *Offence specialisation and versatility among juveniles*. *British Journal of Criminology*, 24, 185-194.
13. Marshall, W.L.(1989.): *Intimacy, loneliness and sexual offenders*, *Behavior Research and Therapy*, 27, 491 – 503.
14. Момировић,К., Wolf, В., Џамоња, З.(1998.): *Кибернетичка батерија конативних тестова КОН6*, Центар за примењену психологију, Београд.
15. Момировић,К.,Хошек,А.,Радовановић,Д.,Радловић,Д(1998.): *Утицај конативне дезорганизације агресивности и аморал-*

- ности на криминлно понашање, Психологија криминала, Београд.
16. Момировић, К., Поповић, Д. А. (2002.): *Психопатија и криминал*, Универзитет у Приштини, Лепосавић.
 17. Rada, R. T. (1978.): *Clinical Aspects of the Rapist*. New York: Grune and Stratton.
 18. Радовановић, Д., Радловић, Д., Момировић, К. и Хрњица, С. (1995.): *Cognitive and conative characteristics of criminals*, Психологија криминала, Београд.
 19. Радовић, Б. и Кнежевић, Г. (1992.): *Један покушај мерења прокриминалних субкултуралних вредности*, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 1-2, 45-57, Београд.
 20. Sculli, D., and Marolla, J. (1985.): *Ridding the bull at Gilleys: Convicted rapist describe the rewards of rape*. *Social Problems*, 32, 233-251.
 21. VanNess, S. (1984.): *Rape is instrumental violence: A study of youthful offenders*. *Journal of Offender Caunselling, Service, and Rehabilitation*, 9, 161-170.
 22. Wolf, В., Момировић, К., Џамоња, З. (1998.): *Бетерија тестова интелигенције КОГЗ*, Центар за примењену психологију, Београд.

PSYCHOLOGICAL PROFILE OF RAPISTS

Summary

¹Vesna GOJKOVIĆ, MA, ²Dag KOLAREVIĆ, MA

¹ *Institute for criminological and sociological researches, Belgrade*

² *Police Academy, Belgrade*

This paper is a part of a more comprehensive research in which we have attempted to determine cognitive and connative structure of personality of crime perpetrators applying cybernetic model of personality dimensions. The problem of research was to determine which psycho-social dimensions characterize rapists. The goal of the paper was to determine whether it was possible to make a psychological profile of perpetrators involved in sexual crimes, which could enable for better insight into the nature of this specific form of aggressive behaviour. We have assumed that certain personality dimensions influence not only the fact that someone will become a crime perpetrator but also the fact what kind of crime he will be involved in. For instance, we believed that personality committing sexual crimes would show considerable aberrations of cognitive dimensions (in comparison with other perpetrators), as well as the following connative dimensions: anxiety, aggressiveness and psychopathy. 314 adult male convicts were examined by adequate methods which included a cybernetic personality model; they were grouped according to the crimes for which they had been convicted. The results obtained by methods of non-linear canonic correlation analysis showed that the main characteristic of a rapist is cognitive insufficiency and connative dysfunction expressed through disturbed system for coordination of regulatory function, and which is determined as psychopathy to the largest extent. These are anal aggressive types, who demonstrate their destruction in impulsive and uncontrolled manner.

ОБУКА ЗА УПОТРЕБУ СЛУЖБЕНОГ ПИШТОЉА ПРЕМА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА

мр Горан ВУЧКОВИЋ¹, др Миливој ДОПСАЈ¹, Петар ДУЈКОВИЋ²

¹ Полицијска академија, Београд

² Виша школа унутрашњих послова, Земун, Београд

Апстракт: На узорку од 21 студента друге године студија Више школе унутрашњих послова (ВШУП) из Београда, са предходним знањем из руковања службеним ватреним оружјем, реализована је обука гађања по моделу међународних стандарда. Током реализације програма испитаници су имали три тестирања и то: на почетку обуке (ТЕСТ 1), након 50% реализоване обуке (ТЕСТ 2) и на крају обуке (ТЕСТ 3). Тестирање је подразумевало прецизно гађање 10 метака из службеног пиштоља ЦЗ 99 са удаљености од 10 метара. Резултати су показали да је иницијални ниво знања (Тест 1) 48.29 ± 22.98 оствареног збира погођених кругова. На транзитивном тестирању (Тест 2) ефикасност је била на нивоу од 76.95 ± 11.83 оствареног збира погођених кругова, док је на крају постигнута ефикасност на нивоу од 78.09 ± 11.42 оствареног збира погођених кругова. Анализа варијансе (АНОВА) је показала да између резултата тестирања постоји генерална статистичка разлика и то на нивоу $F = 22.502$, $p = 0.000$. Студентов т тест је показао да између Теста 1 и Теста 2, као и Теста 1 и Теста 3 има значајне разлике ефикасности гађања, и то на нивоу од $t = 6.117$, $p < 0.000$, и $t = 7.829$, $p < 0.000$, респективно. Добијен је математички модел описан једначином следећег облика: $y = 35.1114x^{0.1406}$, а модел има снагу предикције на нивоу поузданости од 98.73%.

Кључне речи: Међународни стандарди, гађање, ефикасност, претходно стандардно знање, пиштољ ЦЗ 99.

УВОД

Обука за употребу ватреног оружја представља један од најзначајнијих сегмената обуке полицајца за коришћење средстава принуде (Програм стручног усавршавања овлашћених радника Ресора јавне безбедности МУП-а Републике Србије за 2001. годину, 2001). Савремени трендови из западних земаља у оспособљавању за употребу ватреног оружја први пут су, код нас, примењени у обуци мулти-етничке полиције 2001. године. До сада, овакав начин обуке је само Виша школа унутрашњих послова (ВШУП) из Земуна преузела, где се од 2002 година на идентичан начин врши реализација обуке гађања са студентима ове институције (Дујковић, 2003).

Важећи Међународни стандарди у обуци за употребу ватреног оружја комплексног су карактера и подразумевају сложенију структуру тренажног и едукативног рада у односу на код нас примењивану. Међународни стандарди у обуци структурирани су тако да се са полазницима обуке реализује одређени број теоретских часова, на којима се оспособљавају за основну манипулацију пиштољем, са њима се увежбавају ставови и процедуре на стрелишту, а након теоретских часова приступа се и практичној обуци у гађању. Поред наведеног, у организационом и практичном смислу, карактеристика овог програма обуке је и стално присуство тзв. помоћних инструктора, који воде рачуна о општој и безбедности полазника обуке, правилном руковању ватреним оружјем и помажу у отклањању евентуалних техничких грешака за време гађања. Такође, у циљу заштите на стрелишту, уведено је обавезно коришћење заштитних средстава (антифони и наочаре), а најзначајнија промена датог програма обуке гађања у односу на до тада стандардно коришћену је у броју метака који је новим програмом пројектован (Kukulj, 1996).

Основне карактеристике наставе гађања, дефинисане по међународном програму, су да се она остварује применом шест различитих програма, од којих је шести програм тест-гађање који се реализује на крају обуке. Тест-гађање има за циљ да се изврши верификација успешности савладавања основног програма гађања. За време реализације ових програма и теста, полазници у обуци имају на располагању по 360 метака. Програм је пројектован тако да полазника оспособљава за брзо реаговање у манипулацијама са пуним и празним оружјем, оспособљава га за правовремено уочавање циља и адекватно реаговање, а посебан

нагласак обуке усмерен је у функцији безбедног руковања ватреним оружјем (Програм и радни материјал за обуку инструктора у руковању ватреним оружјем пиштољем ЦЗ 99, 2003)

Модернизација система едукације полицајаца код нас условљава и прилагођавање важећих планова и програма полицијске обуке актуелним Међународним стандардима. Са друге стране, свака иновација едукационих програма, са методолошког аспекта, треба бити подвргнута процесу валидације (Вучковић и сар., 2001а) или утврђивања ефикасности нових планова и програма обуке, у односу на квалитет способности тј. знања који се њима стичу у односу на пројектовани циљ едукационог поступка (Милошевић и сар., 1995; Anderson and Plecas, 2000).

У односу на савремени приступ методологије спортског тренинга (Malacko, 1991; Ćoh et al., 2004), као и технолошке поступке у обуци полицајаца (Милошевић и сар., 1995) познато је да се применом одређених тренажних средстава (у овом случају дати програм гађања) и оптерећења (у овом случају број метака и време реализације гађања) изазивају одређене квантитативне и квалитативне промене на дату способност код трениране популације (у овом случају полицајаца). Новонастале промене, дефинисане као тренажни или едукативни ефекат, директна су последица непосредног утицаја реализованог програма вежбања (у овом случају гађања тј. употребе службеног пиштоља ЦЗ 99). У односу на биолошке системе дати ефекат или ефекти се остварују механизмима адаптације живог организма. У односу на примењену обуку, адаптација представља тзв. кумулативни ефекат, као непосредни и продужени учинака великог броја тренажних стимулуса реализованих путем програмских гађања (Милошевић и сар., 1982; Милошевић, 1985; Anderson and Plecas, 2000).

Примењујући идентични основни програм обуке, као системског едукативног решења, циљ је да се полицајац из иницијалног (почетног) стања знања гађања премести у друго, у функцији ефикасности и потреба службе, знатно више стање (Милошевић и сар., 1982; Милошевић, 1985; Милошевић и Зулић, 1988; Vučković et al., 2001b; Вучковић, 2002). Са друге стране, применом идентичних едукативних или тренажних програма не могу се увек добити исте, или идентичне повратне реакције, већ су оне условљене антрополошким карактеристикама (морфолошке карактеристике, функционалне и моторичке способности, конативне

карактеристике, когнитивне способности и социолошке карактеристике). Практично, исти тренажни или едукативни програм код различитих појединаца не условљава и исти степен побољшања знања или неке од способности.

У програм обуке за руковање службеним пиштољем ЦЗ 99 по Међународним стандардима укључени су студенти ВШУП-а који су оспособљени за коришћење ватреног оружја по ранијим програмима. Програм обуке гађања кроз који су прошли, по обиму, није ни приближно идентичан међународно стандардизованим програмима, али се може претпоставити да су ови студенти усвојили општу форму извођења моторичког задатка, а која се одликује кроз најефикасније деловање у покрету.

Циљ рада је да се утврди утицај обуке по међународним стандардима у гађању на ефикасност при употреби службеног пиштоља ЦЗ 99, а на популацију студената ВШУП-а који су за руковање ватреним оружјем оспособљени по неким другим програмима. Задатак је да се на почетку обуке по међународним стандардима утврди ниво ефикасности при коришћењу пиштоља ЦЗ 99, а да се на средини и крају обуке поновљеним тестирањем утврди утицај овог програма на обучавану популацију. На овај начин ће се установити ниво промена посматрано кроз ефикасност коришћења пиштоља ЦЗ 99. Процентом ефикасности могуће је дефинисати законитости моторичког учења са аспекта дате вештине, извршити евалуацију квалитета примењеног модела реализованих програма наставе гађања из службеног оружја и установити стандарде у односу на дату обуку.

МЕТОДЕ РАДА

1. УЗОРАК ИСПИТАНИКА

Истраживање је реализовано у току летње обуке Више школе унутрашњих послова (ВШУП) у периоду од 21.07. до 10.08. 2003. године на Митровом пољу. Узорак се састојао од 21 студента друге године студија Више школе унутрашњих послова а који су кроз ранија школовања (завршена Средња школа унутрашњих послова) били подвргнути обуци за руковање ватреним оружјем. Основне дескриптивне карактеристике

узорка биле су: узраст=21.1±0.9 година, ТВ=1.788±0.012 метара, ТМ=77.0±7.1 килограма.

2. ПРОГРАМ ОБУКЕ

Гађање је реализовано на новосаграђеном пиштољском стрелишту у Центру за обуку кадрова МУП-а „Митрово Поље“. Нови програм обуке за руковање службеним пиштољем ЦЗ 99 састоји се од шест нивоа обуке и теста гађања (Дујковић, 2003). За време програма полазници су имали за задатак да гађају кроз програм састављен од 34 вежбе и при том испуцају око 360 метака.

У Табелама од 1 до 6 приказан је преглед датог основног програма за употребу ватреног оружја коришћеног у истраживању.

Табела 1: Први програм (први дан обуке)

Редни број	Удаљеност	Пуњење	Ставови	Начин реализације	Време
1.	5 метара	1 x 10	Стојећи - припремни	10 x 1 метак	неограничено
2.	7 метара	1 x 10	Стојећи - припремни	10 x 1 метак	неограничено
3.	10 метара	1 x 10	Стојећи - припремни	10 x 1 метак	неограничено
4.	10 метара	1 x 10	Стојећи - припремни	10 x 1 метак	5 секунди за један метак
5.	10 метара	1 x 5	Клечећи - припремни	5 x 1 метак	неограничено
6.	10 метара	1 x 5	Клечећи - припремни	5 x 1 метак	неограничено

Табела 2. Други програм (други дан обуке)

Редни број	Удаљеност	Пуњење	Ставови	Начин реализације	Време
1.	7 метара	1 x 10	Стојећи - припремни	10 x 1 метак	Неограничено
2.	5 метара	1 x 10	Стојећи	10 x 1 метак	Неограничено
3.	5 метара	1 x 10	Стојећи	10 x 1 метак	неограничено
4.	7 метара	1 x 10	Стојећи	10 x 1 метак	8 секунди за један метак
5.	10 метара	1 x 10	Стојећи	5 x 2 метка	8 секунди за пар метака
6.	15 метара	2 x 5	Стојећи	5 x 2 метка	8 секунди за пар метака
7.	15 метара	2 x 5	Стојећи	5 x 2 метка	8 секунди за пар метака

Табела 3: Трећи програм (трећи дан обуке)

Редни број	Удаљеност	Пуњење	Ставови	Начин реализације	Време
1.	15 метара	2 x 10	Стојећи	20 x 1 метак	5 секунди за један метак
2.	10 метара	1 x 5	Клечећи - припремни	5 метака	неограничено
3.	10 метара	2 x 10	Стојећи	20 x 1 метак	8 секунди за један метак
4.	10 метара	1 x 5	Клечећи - припремни	5 метака	неограничено
5.	7 метара	2 x 5	Стојећи	10 x 1 метак	5 секунди за један метака
6.	5 метара	2 x 5	Стојећи	5 x 2 метка	5 секунди за пар метака
7.	3 метара	2 x 5	Стојећи	5 x 2 метка	3 секунде за пар метака

ОБУКА ЗА УПОТРЕБУ СЛУЖБЕНОГ ПИШТОЉА
ПРЕМА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА

Табела 4: Четврти програм (четврти дан обуке)

Редни Број	Удаљеност	Пуњење	Ставови	Начин реализације	Време
1.	3 метра	1 x 10	Стојећи	5 x 2 метка	3 секунде за пар метака
2.	5 метара	1 x 10	Стојећи	5 x 2 метка	4 секунде за пар метака
3.	7 метара	1 x 10	Стојећи	10 x 1 метак	4 секунде за један метак
4.	10 метара	2 x 10	Стојећи – клечећи	2 x 10 метака	25 секунди за десет метака
5.	10 метара	1 x 15	Стојећи	1 x 15 метака	25 секунди за петнаест метака
6.	15 метара	1 x 15	Стојећи	1 x 15 метака	50 секунди за петнаест метака

Табела 5: Гађање у условима смањене видљивости и мрака (пети дан-ноћ обуке)

Редни Број	Удаљеност	Пуњење	Ставови	Начин реализације	Време
1.	7 метра	1 x 10	Стојећи – припремни са батеријск. лампом	5 x 2 метка	5 секунди за пар метака
2.	5 метара	1 x 10	Стојећи	5 x 2 метка	4 секунде за пар метака

Табела 6: Различита финална гађања и тест-гађање (шести дан обуке)

Редни број	Удаљеност	Пуњење	Ставови	Начин реализације	Време
1.	3 метра	1 x 10	Стојећи - припремни	5 x 2 метка	2 секунде за пар метака
2.	5 метара	1 x 10	Стојећи	5 x 2 метка	4 секунде за пар метака
3.	7 метара	2 x 5	Стојећи	1 x 10 метака	35 секунди за десет метака
4.	10 метара	2 x 5	Стојећи	5 x 2 метка	5 секунди за пар метака
5.	10 метара	1 x 10	Клечећи	1 x 10 метака	45 секунди за десет метака
6.	15 метара	1 x 10	Стојећи	1 x 10 метака	Неограничено

3. МЕТОДА ПРОЦЕНЕ ЕФИКАСНОСТИ ПРОГРАМА

Критеријску варијаблу истраживања је представљала ефикасност коју су испитаници постигли на тесту гађања са 10 метара без временског ограничења. Испитаници су тестирани три пута и то: на почетку обуке, ради дефинисања иницијалног нивоа ефикасности (ТЕСТ 1), након 50% реализоване обуке (након трећег програма), ради дефинисања транзитивног нивоа ефикасности (ТЕСТ 2) и на крају обуке, ради дефинисања финалног нивоа ефикасности гађања (ТЕСТ 3).

На тај начин су добијене три карактеристичне тачке које су описивале ниво знања тј. обучености са аспекта ефикасности гађања из службеног ватреног оружја у односу на иницијални, прелазни тј. транзитивни и финални статус датог знања, односно степена обучености испитаника. Дати резултати су, такође, послужили за дефинисање моделских карактеристика законитости едукативног тј. тренажног утицаја примењеног програма на испитивану способност код дате популације испитаника.

4. УСЛОВИ И НАЧИН МЕРЕЊА

У току истраживања, за реализацију примењених програма гађања, као и контролних гађања, коришћени су следећи инструменти:

- службени пиштољ ЦЗ 99
- службени опасач са футролом
- метак (9мм)
- мета кружна 50 x 50

5. ЗАДАТАК ТЕСТОВНИХ ГАЂАЊА

Испитаник стоји на ватреној линији која је удаљена 10 метара од линија мета. На знак руководиоца гађања, извлачи оружје из футроле, убацује метак у цев и заузима произвољан став како би се, без временског ограничења, реализовало гађање са 10 метака, са задатком да се оствари што већи број погодака у центар.

6. ПРОЦЕНА ЕФИКАСНОСТИ ГАЂАЊА

Остварени резултат тестовног гађања изражаван је у процентима и израчунаван је помоћу следећег обрасца (Вучковић, 2002):

$$\text{Ефикасност} = \frac{\text{збир појединаца}}{N} \times 100$$

где је: Ефикасност изражена у %; N = хипотетски максимално могући резултат (у случају датог тестирања то је број 100 – јер испитаници пуцају са 10 метака који хипотетски могу сваки пут да погоде мету у број 10).

7. ПРИМЕЊЕНЕ СТАТИСТИЧКЕ МЕТОДЕ

Све анализе су извршене помоћу IBM компатибилног РС рачунара Пентијум III на 450 Мхз применом статистичког софтверског програма SPSS for Windows - Release 10.0.1 Standard Version (Copyright © SPSS Inc., 1989-1999). Примењене су статистичке анализе којима се израчунавају мере основне дескриптивне статистике, мере за процену разлика дистрибуције података у функцији тестирања, мере за дефинисање разлика варијабилитета и мере централне тенденције у функцији тестирања. Такође, примењено је и математичко моделовање засновано на методи најмањих квадрата (Hair et al., 1988).

Од статистичких мера за дефинисање основних дескриптивних статистика израчунато је следеће: основни дескриптивни показатељи (аритметичка средина - MEAN, стандардна девијација - SD, коефицијент варијације - cV%, максимална - Max и минимална - Min вредност варијабилитета, коефицијенти закривљености (Skew) и нагнутости (Kurt).

Правилност дистрибуције је утврђивана применом непараметријског Колмогоров – Смирнов теста (Hair et al., 1988). Генерална разлика дистрибуције података свих тестирања је утврђена применом непараметријског Кендаловог теста (Kendall's W: in Tests for Several Related Samples), док је разлика дистрибуције података између појединачних парова тестирања утврђена применом непараметријског Вилкоксонског теста (Wilcoxon Signed-Rank Test).

Разлика генералног варијабилитета између дефинисане прецизности у функцији тестовних гађања утврђена је применом анализе варијансе - АНОВА. За утврђивање постојања разлике између појединачних тестирања коришћен је Студентов т тест за парне узорке.

Такође, дефинисане су и функције једначине промена посматране ефикасности гађања, као ефекта примењеног програма, у односу на његов обим, као и у односу на број испуцаних метака. Њиховим

дефинисањем се стварају услови за научну контролу датог програма обуке, као примењеног едукативног и тренажног поступка, засновану на кибернетским законима управљања (Милошевић и сар., 1995; Malacko, 1991).

РЕЗУЛТАТИ

Резултати основне дескриптивне статистике (Табела 7) показују да је просечна вредност ефикасности гађања (пуцања) из службеног оружја код испитиване популације, код првог – иницијалног теста (Тест 1), тј. теста који је реализован пре почетка обуке била 48.29 ± 22.98 оствареног збира погођених кругова, при чему су се резултати налазили у распону од 0 до 91 погођених кругова. Вредност коефицијента варијације је била 47.59 (сV%), што указује да је тестирани узорак студената на почетном тј. иницијалном гађању имао одлике просечно хомогеног скупа (Hair et al., 1988).

Код другог теста (Тест 2), који је реализован након 50% програма обуке, односно након реализована прва три програма где је утрошено 200 метака и обима тренажног рада у трајању од 6 сати вежбања распоређених у 6 дана, просечна вредност постигнутог резултата износила је 76.95 ± 11.83 оствареног збира погођених кругова. Резултати су се налазили у распону од 50 до 89 погођених кругова, док је вредност сV% била 15.37%. Дати резултати указују да је на половини програма обуке тестирани узорак студената стекао одлике изразито хомогеног скупа.

У односу на иницијално мерење, након реализованих свих 6 програма и теста гађања, тј. након 12 сати тренажног рада - вежбања, распоређених у 12 дана и гађања са 360 метака реализован је трећи, финални тест (Тест 3). Просечна вредност ефикасности гађања при употреби службеног оружја испитаника износила је 78.09 ± 11.42 оствареног збира погођених кругова, при чему су се резултати налазили у распону од 57 до 94 погођених кругова, док сV% имала вредност од 14.63%. И након финалног тестирања испитивана популација је задржала одлике изразито хомогеног скупа, а њена хомогеност се и повећала за 5.06% (јер се вредност сV% смањила).

Табела 7: Основни дескриптивни показатељи у функцији реализованих тестирања

ИСПИТАНИЦИ	ТЕСТ	MEAN	SD	cV%	Min	Max	Skew	Kurt
СТУДЕНТИ КОЈИ СУ ЗАВРШИЛИ СШУП	Тест 1	48.29	22.98	47.59	0	91	-0.30	-0.47
	Тест 2	76.95	11.83	15.37	50	89	-1.05	0.42
	Тест 3	78.09	11.42	14.63	57	94	-0.42	-0.89

У Табели 8 приказани су резултати генералне разлике дистрибуције података ефикасности гађања у функцији сва три тестирања. Кендалов коефицијент слагања (Kendall's $W = 0.633$) показао је да постоји статистички значајна разлика дистрибуције података резултата појединачних тестирања на нивоу $\chi^2 = 26.571$, $p = 0.000$. На Графикону 1 дат је приказ распона дистрибуције резултата ефикасности пуцања у односу на различита тестирања.

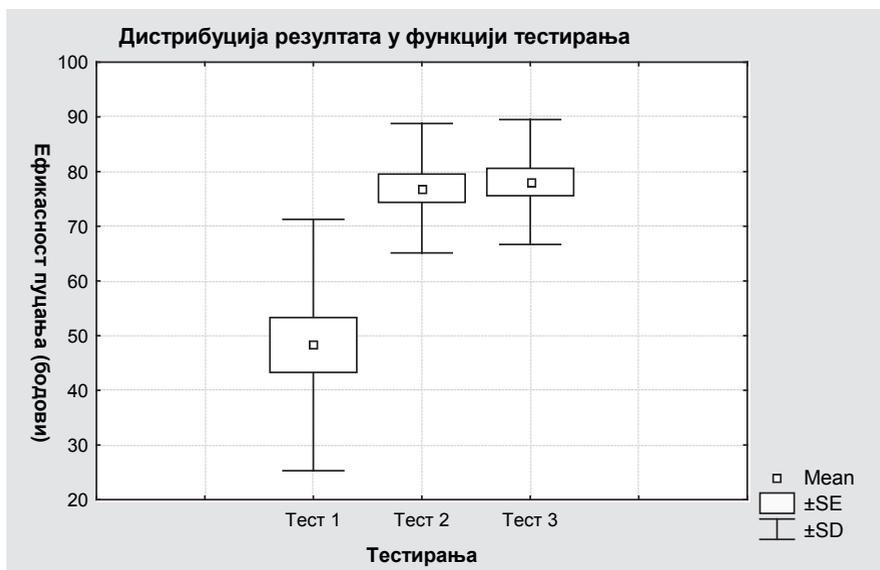
Табела 8: Резултати генералне разлике дистрибуције података ефикасности гађања у функцији сва три тестирања

Test Statistics

N	21
Kendall's W^a	.633
Chi-Square	26.571
df	2
Asymp. Sig.	.000

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Графикон 1: Приказ распона дистрибуције резултата ефикасности пуцања у односу на тестирања

У Табели 9 су приказани резултати разлика појединачних парова дистрибуције података ефикасности гађања у функцији сва три тестирања. Вилкоксон тест (Wilcoxon signed ranks test) је показао да постоји статистички значајна разлика ($p = 0.000$) дистрибуције података између резултата Теста 1 и 2, као и Теста 1 и 3 на нивоу Z вредности од 3.842 и 3.980, респективно. Разлика између дистрибуције података није утврђена код резултата Теста 2 и 3 ($Z = 1.096$, $p = 0.273$). На Графикону 2 је дат приказ распона дистрибуције резултата тј. хистограм дистрибуције ефикасности пуцања у односу на тестирања. Колмогоров – Смирнов вредност коефицијента D показала је да се свака дистрибуција резултата појединачног теста не разликује од хипотетски нормалне (Графикон 2).

Табела 9: Резултати генералне разлике дистрибуције података ефикасности гађања у функцији сва три тестирања

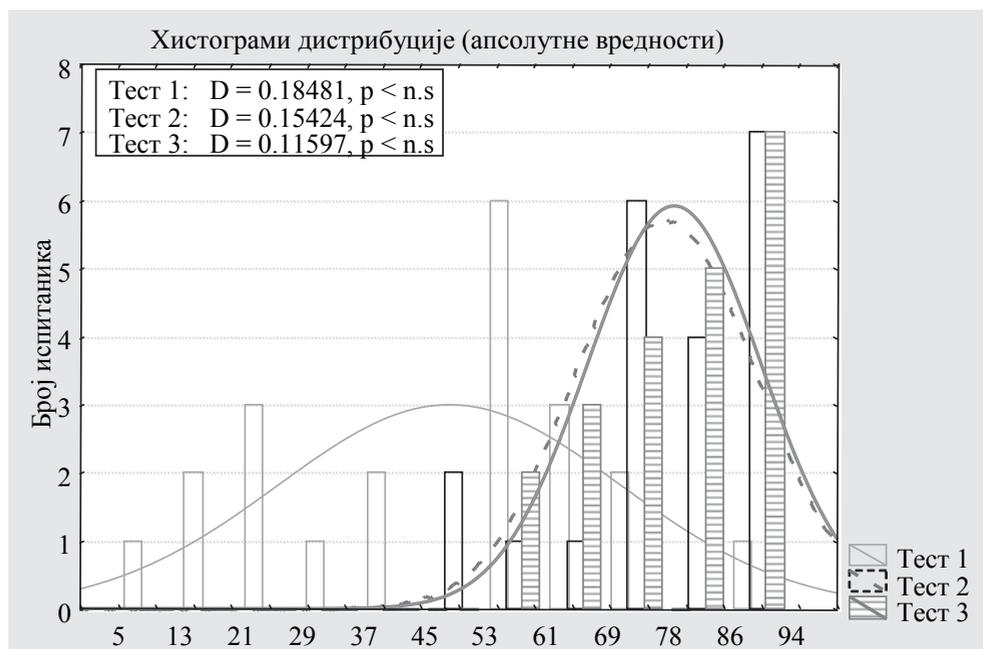
Test Statistics^b

	TEST2 - TEST1	TEST3 - TEST1	TEST3 - TEST2
Z	-3.842 ^a	-3.980 ^a	-1.096 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	.000	.000	.273

a. Based on negative ranks.

b. Wilcoxon Signed Ranks Test

Графикон 2: Приказ хистограма дистрибуције резултата ефикасности пуцања у односу на различита тестирања

У Табели 10 је приказан резултат ANOVA посматраних варијабли. На основу њега се може закључити да постоји генерална статистички значајна разлика варијабилитета резултата између прецизности пуцања у односу на иницијално, транзитивно и финално тестирање ($F = 22.502$, $p = 0.000$).

Табела 10: Резултати ANOVA тестова у односу на иницијално, транзитивно и финално тестирање

ТЕСТ	Број	Сума	Просек	Варианса		
Тест 1	21	1014	48.285	528.1143		
Тест 2	21	1616	76.9524	139.9476		
Тест 3	21	1639.89	78.0899	130.5179		
ANOVA						
Извор варијације	SS	Df	MS	F	P vrednost	F crit
Између тестова	11979.57	2	5989.785	22.502	0.000	3.150
У оквиру теста	15971.6	60	266.1933			
Свега	27951.16	62				

У Табели 11 су приказани резултати Студентовог т теста са разликама између средњих вредности ефикасности пуцања у односу на тестирања. На основу резултата може се закључити да између постигнутих резултата Теста 1 и Тест 2, као и Теста 1 и Тест 3 постоји статистички значајна разлика на нивоу 95% вероватноће, јер је $t = 6.117$, $p < 0.000$, и $t = 7.829$, $p < 0.000$, респективно. Између резултата Тест 2 и Теста 3 није утврђена статистички значајна разлика, јер је $t = 0.406$, $p > 0.050$.

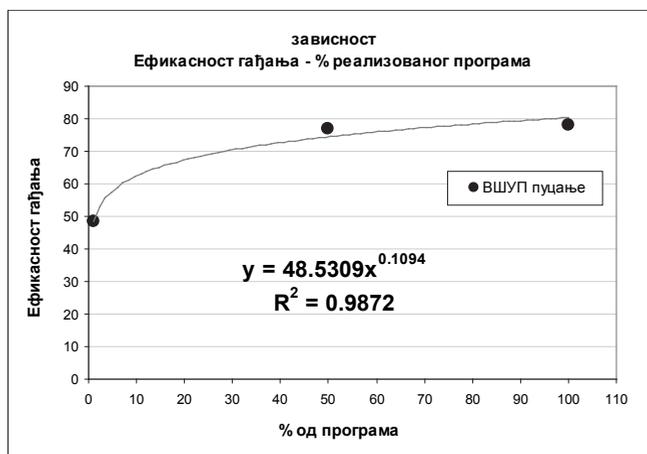
На Графиконима 3 и 4 су приказани математички модели зависности којом је дефинисано следеће:

- однос промене (у овом случају прираста праћене карактеристике) ефикасности гађања у функцији реализације примењеног програма израженог у % од његове реализације (Графикон 3), где једначина модела има следећи облик: $y = 48.5309x^{0.1094}$, на нивоу поузданости предикције од 98.72%, $R^2 = 0.9872$,
- однос промене (у овом случају прираста праћене карактеристике) ефикасности гађања у функцији броја испуцаних метака у примењеном програму гађања (Графикон 4), где једначина модела има следећи облик: $y = 35.1114x^{0.1406}$, на нивоу поузданости предикције од 98.73%, $R^2 = 0.9873$.

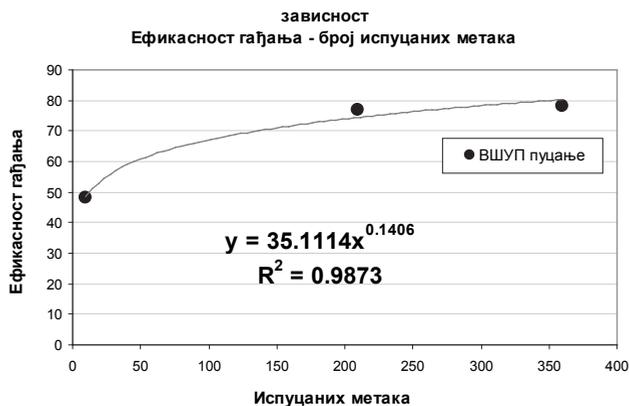
Табела 11: Резултати Студентовог т тестова у односу на иницијално, транзитивно и финално тестирање

	Тест 1	Тест 2
Тест 2	$t = 6.117,$ $p < 0.000$	
Тест 3	$t = 7.829,$ $p < 0.000$	$t = 0.406,$ $p > 0.050$

Графикон 3. Дефинисани модел промене ефикасности гађања у функцији реализације примењеног програма израженог у % од реализације.

Графикон 4: Дефинисани модел промене ефикасности гађања у функцији броја испуцаних метака у примењеном програму

ДИСКУСИЈА

Целокупни Програм гађања састоји се из 34 вежбе (Табела 1-6) при чему се у 11 вежби гађа без временског ограничења, а у 23 вежбе гађање се остварује са временским ограничењем. Процентуално гледано 32.4% програма је без временског ограничења, а 67.6% је временски ограничено. Посматрано кроз утрошак муниције за реализацију програма у коме не постоји временско ограничења потребно је 90 метака, а за део програма када је у питању временско ограничење утрошак је 270 метака. Временско ограничење у 6 вежби (26.0%) се односи на један метак уз време од минималних 4 секунде, до максималних 8 секунди. У 12 вежби (52.2%) гађа се са два метка, где је распон времена од 2 до 8 секунди за пар метака. Временско ограничење у 4 вежбе (17.4%) је везано за 10 метака и тај распон од 25 до 45 секунди. У једном случају (4.3%) постоји временско ограничење за 15 метака и то од 50 секунди.

Посматрано у односу на став, у 28 случајева гађање се реализује из стојећег става, односно 82.4%, а у 5 случајева из клечећег, односно 14.7%, док се у једној вежби комбинује стојећи и клечећи став, тј. у 2.9%.

Манипулација оружјем, у овом случају подразумева извлачење оружја из футроле, убацивање метка у цев, спуштање ударача, враћање оружја у футролу и поновно потезање, а у појединим случајевима и замену оквира, реализује се само у стојећем ставу. Од укупно 28 вежби у стојећем ставу код њих 16 присутна је манипулација оружјем, или у 57.1%, а од тога 9 случајева манипулација је таква да је потребна и замена оквира (Вучковић и сар., 2001а). У 12 вежби нема манипулације, односно у 42.8%, а гађање се реализује из Виверовог става (McLoughin, 1988).

У односу на дистанце од 34 вежбе 3 се реализују са дистанце од 3 метра, или 8.8%, у 7 случајева дистанца је 5 метара, или 20.6%, 7 метара дистанца је у 7 вежби, или 20.6%, а 12 вежби се реализује са удаљености од 10 метара, односно 35.3%, док у 5 случајева удаљеност је 15 метара, или 14.7%.

Резултати су показали да, у односу на испитивани узорак предходно обучен по старом систему обуке, иницијални ниво ефикасности гађања за дате услове (у миру, без предходног замора, прецизно гађање, са дистанце од 10 м и без временског ограничења), износи 48.29% (Табела 7). Примењени програм, који се користи по међународним стандардима полицијске обуке, повећао је ниво ефикасности гађања на 78.09%. У

односу на иницијални статус ефикасност гађања се на половини програма повећала за 58.59% (Тест 1 – Тест 2), на крају програма се повећала за 60.93% (Тест 1 – Тест 3), док се у другој половини програма повећала за 1.48% (Тест 2 – Тест 3).

У односу на постојеће моделе учења тј. ефекте едукације, дати програм је на испитивану популацију утицао позитивно (знање тј. способност се побољшавала) и то по моделу обрнуто експоненцијалне криве. Карактеристика датог модела је да код њега постоје три различите фазе учења. У првој фази прираст дате способности је веома интензиван тј. брзина напретка је највећа (за мало времена се много напредује). У другој фази прираст дате способности се смањује. У трећој фази долази до стабилизације дате способности, успоравања прираста напретка, тако да се веома мало напредује у функцији времена вежбања (Милошевић и сар., 1995, Čoh et al., 2004).

У односу на резултате истраживања, код дате популације испитаника под утицајем примењеног програма обуке у гађању, ефикасност употребе службеног пиштоља је имала прираст на нивоу константе првог експонента од 0.1094 % ефикасности у функцији сваког процента реализованог програма обуке (Графикон 3). Када се дата промена ефикасности употребе службеног пиштоља (гађања) посматра у функцији испалених метака, резултати су показали да је са сваким испаленим метком ефикасност имала прираст на нивоу константе првог експонента од 0.1406% (Графикон 4).

У односу на укупни едукативни утицај примењеног модела обуке гађања, коришћењем дефинисаних математичких модела могуће је извршити прецизно програмирање ефеката гађања у односу на популацију полицајаца са истим (или сличним) иницијалним нивоом ефикасности пуцања, у функцији жељених резултата и то на веома високом нивоу поузданости од 98.72, односно 98.73%. У случају да се у складу са потребама службе пројектује да дата популација полицајаца треба бити увежбана на нивоу 85% ефикасности пуцања (у овом случају прецизног и са дистанце од 10 метара) користећи дефинисане моделе, може се тврдити да се примењени програм мора модификовати увећањем обима рада за 70%, или ако се ниво ефикасности жели повећати на 90% дати програм се у том случају треба повећати за 180% у односу на његову основну верзију. Такође, ако је потребно да се дати ниво способности

одржава на одређеном тренажном (оперативном) нивоу, нпр. на 70% ефикасности, тада је довољно реализовати само првих 30% од постојећег програма (Табела 6).

Такође, могуће је дефинисати прецизну контролу ефикасности гађања у односу на број испуцаних метака. У случају да је код одређене популације полицајаца, истог иницијалног нивоа утренираности са аспекта ефикасности употребе службеног оружја, потребно постићи одговарајућу ефикасност гађања на нивоу од нпр. 85%, у току програма се мора испуцати 540 метака, за ниво ефикасности од 90% мора се испуцати 810 метака..., итд. У случају одржавања ефикасности на нивоу од 70%, програм треба кориговати до обима испуцавања од 140 метака (Табела 6).

Табела 12: Алгоритам планирања тренажног рада у функцији контроле ефикасности употребе тј. пуцања из службеног пиштоља

% од програма	Ефикасност гађања	Испуцаних метака	Ефикасност гађања
1	48.53	10	48.53
10	62.43	20	53.50
20	67.35	30	56.64
30	70.41	40	58.98
40	72.66	50	60.86
50	74.45	60	62.44
60	75.95	70	63.81
70	77.25	80	65.02
80	78.38	90	66.10
90	79.40	100	67.09
100	80.32	110	67.99
110	81.16	120	68.83
120	81.94	130	69.61
130	82.66	140	70.34
140	83.33	150	71.02
150	83.96	200	73.96
160	84.56	250	76.31
170	85.12	300	78.29
180	85.65	350	80.01
190	86.16	400	81.53
200	86.65	450	82.89
250	88.79	500	84.12
300	90.58	1000	92.74
350	92.12	1100	93.99
400	93.47	1200	95.14
450	94.68	1300	96.22
500	95.78	1400	97.23
550	96.79	1450	97.71
600	97.71	1500	98.18
650	98.57	1550	98.63
700	99.37	1600	99.07

ЗАКЉУЧАК

На узорку од 21 студента друге године студија ВШУП из Београда, са предходним знањем из руковања службеним ватреним оружјем, реализована је обука гађања по моделу Међународних стандарда. Основне карактеристике дате наставе гађања су да се она остварује применом 6 различитих програма. За време реализације ових програма полазници у обуци имају на располагању по 360 метака. Програм је пројектован тако да полазника оспособљава за брзо реаговање у манипулацијама са пуним и празним оружјем, оспособљава га за правовремено уочавање циља и адекватно реаговање, а посебан нагласак обуке усмерен је у функцији безбедног руковања ватреним оружјем. Гађање је реализовано на пиштољском стрелишту у Центру за обуку кадрова МУП-а „Митрово Поље“.

Током реализације програма испитаници су имали три тестирања и то: на почетку обуке, ради дефинисања иницијалног нивоа ефикасности (ТЕСТ 1), након 50% реализоване обуке, ради дефинисања транзитивног нивоа ефикасности (ТЕСТ 2) и на крају обуке, ради дефинисања финалног нивоа ефикасности гађања (ТЕСТ 3). Тестирање је подразумевало прецизно гађање 10 метака из службеног пиштоља ЦЗ 99 са удаљености од 10 метара, без временског ограничења, из произвољног става, у кружну мету, са задатком да се оствари што већи број погодака у центар.

Резултати су показали да је иницијални ниво знања тј. иницијални ниво ефикасности употребе службеног оружја (Тест 1) код тестиране популације износио 48.29 ± 22.98 оствареног збира погођених кругова. На транзитивном тестирању (Тест 2) реализованом након 50% програма обуке, односно након остварена прва три програма гађања, ефикасност је била на нивоу од 76.95 ± 11.83 оствареног збира погођених кругова, док је на финалном гађању постигнута ефикасност на нивоу од 78.09 ± 11.42 оствареног збира погођених кругова, тј. ефикасности.

Анализа варијансе (АНОВА) је показала да између резултата тестирања постоји генерална статистичка разлика и то на нивоу $F = 22.502$, $p = 0.000$ (Табела 10). Студентов т тест је показао да између Теста 1 и Теста 2, као и Теста 1 и Теста 3 има значајне разлике ефикасности гађања, и то на нивоу од $t = 6.117$, $p < 0.000$, и $t = 7.829$, $p < 0.000$, респективно. Између резултата Тест 2 и Теста 3 није утврђена статистички значајна разлика, јер је $t = 0.406$, $p > 0.000$ (Табела 11).

Под утицајем датог програма ефикасност пуцања је имала тренд прираста који је у функцији примењеног програма израженог у % од његове реализације математички дефинисан једначином следећег облика: $y = 48.5309x^{0.1094}$. Дефинисани модел има снагу предикције на нивоу поузданости од 98.72% (Графикон 3).

У односу утицаја датог програма на ефикасност пуцања дефинисан у функцији броја испуцаних метака пројектованих примењеним програмом обуке гађања, такође је, добијен математички модел описан једначином следећег облика: $y = 35.1114x^{0.1406}$. Дефинисани модел има снагу предикције на нивоу поузданости од 98.73% (Графикон 4).

ЛИТЕРАТУРА

1. Anderson, G., Plecas, D. (2000). *Predicting shooting scores from physical performance data*, Policing: An International Journal of Police Strategies & Management, 23(4):525-537.
2. Вучковић, Г., Јовановић, А., Допсај, М. (2001а). *Поузданост теста за процену основне манипулације службеним пиштољем ЦЗ 99*, Безбедност, Београд, 43(2):229-240.
3. Vučković, G., Dopsaj, M., Blagojević, M. (2001b). *The relationship between 10m distance pistol shooting efficiency and indicators of muscle force regulation mechanisms at different muscle groups*, Exercise & Society Journal of Sports Science, supplement issue, 28:301-302.
4. Vučković, G., Jovanović, A., Dopsaj, M. (2001c). *Povezanost između takmičarske efikasnosti gađanja pištoljem na 20 metara i mehaničkih karakteristika sile različitih mišićnih grupa*, Godišnjak 10:194-201, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu, Beograd.
5. Вучковић, Г. (2002). *Утицај моторичких способности на ефикасност савладавања ситуационог пиштољског полигона*, Магистарска теза, ФСФК, Универзитет у Београду, Београд.
6. Дујковић, П. (2003). *Искусства у примени међународних стандарда у обуци полиције*, Зборник радова са форума "Тенденције и пракса у области безбедности и сузбијања криминалитета", ВШУП, Земун, стр. 187 – 212.

7. Kukolj, M. (1996). *Opšta antropomotorika*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet fizičke kulture, Beograd.
8. Malacko, J. (1991). *Osnove sportskog treninga – Kibernetički pristup*, FTN – štamparija za grafičku delatnost, Novi Sad.
9. Милошевић, М., и сар. (1982). *Одређивање оптималног става и начина гађања са валидацијом батерија тестова за процену брзине, прецизности и ефикасности при гађању из пиштоља*, Пројекат, ВШУП, Земун.
10. Милошевић, М. (1985). *Одређивање структуре моторичких својстава милиционара*, ВШУП, Земун.
11. Милошевић, М., Стојичић, Р., Благојевић, М., Арлов, Д., Јовановић, С., Допсај, М., Ћирковић, З. (1995). *Одређивање криве ефеката едукације код милиционара приправника*, у „Зборник радова првог саветовања из Специјално физичког образовања – 11.Новембар 1994“, уредник Милосављевић, Б., Београд, Полицијска Академија, стр. 43-48.
12. Милошевић, М., Зулић, М. (1988). *Утицај неких димензија снаге на ефикасност гађања из пиштоља*, 13 мај, 41(2):89-92.
13. McLoughlin, C. (1988). *The Weaver sistem techniques for handgun combat*, International Defense Review, 3, 267-270.
14. Програм и радни материјал за обуку инструктора у руковању ватреним оружјем пиштољем ЦЗ 99, МУП Србије, Управа полиције, Београд, 2003.
15. Програм стручног усавршавања овлашћених радника Ресора јавне безбедности МУП Републике Србије за 2001. годину, МУП Р Србије, Београд, 2001.
16. Hair, J., Anderson, R., Tatham, R., Black, W (1988). *Multivariate data analysis: With readings (Fifth. Ed.)*. Prentice - Hall International, Inc., USA.
17. Ћоћ, М., Јовановић-Golubović, D., Bratić, M. (2004). *Motor learning in sport*, FACTA UNIVERSITATIS, Series: Physical Education and Sport, 2(1):45-59.
18. Цефердановић, С., Ракочевић, Ј. (1987). *Школа брзог гађања револвером – аутоматским пиштољем*, 13 мај, МУП Р Србије, бр.1,2,3, Београд.

TRAINING FOR HANDLING OFFICIAL PISTOL ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS

Summary

Goran VUČKOVIĆ, MA¹, Milivoj DOPSAJ, PhD¹, Petar DUJKOVIĆ²

¹*Police Academy, Belgrade*

²*Advanced School of Internal Affairs, Zemun-Belgrade*

A shooting training was carried out according to international standards model on a sample of 21 students of second year of Advanced School of Internal Affairs (VSUP) in Belgrade, who have already had previous knowledge in handling the official firearms. During the realization of the program the students had three tests - at the beginning of the training (TEST 1), after 50% of the realized training (TEST 2) and at the end (TEST 3). The testing included a precise shooting with 10 bullets from the official pistol CZ 99 at a distance of 10 m. The results have shown that the initial level of knowledge (TEST 1) was 48.29 ± 22.98 of the total hit circles. At the transitive testing (TEST 2) the efficiency was at the level of 76.95 ± 11.83 of the total hit circles, while at the end the efficiency was at the level of 78.09 ± 11.42 of the total hit circles. Analysis of the variance (ANOVA) has shown that there is a general statistic difference between the testing results, at the level $F=22.502$, $p=0.000$. The student test has shown that between Test 1 and Test 2, as well as between Test 1 and Test 3 there are significant differences in shooting efficiency, at the level of $t=6.117$, $p<0.000$ and $t=7.892$, $p<0.000$ respectively. The result is a mathematical model described as the following equation: $y=35.1114x^{0.1406}$, and the model has the power of prediction at the level of reliability 98.73%.

ИЛЕГАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ КАО ОБЛИК ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Биљана МИХИЋ, Зоран МИЛКОВСКИ

Безбедносно-информативна агенција

Апстракт: Тема рада су илегалне миграције као облик транснационалног организованог криминалитета, који се испољава кроз кријумчарење миграната и трговину људима. Посебно се анализирају карактеристике и илегални канали којима се врши транспорт илегалних миграната, а који се користе и приликом кријумчарења дроге и оружја. Са безбедносног становишта, посебно је значајна чињеница да се поменути илегални канали могу користити и за потребе терористичких група и организација, посебно за илегални транспорт терориста и оружја, муниције и експлозивних средстава.

Кључне речи: организовани криминалитет, илегалне миграције, кријумчарење миграната, трговина људима.

УВОД

Илегалне миграције представљају озбиљан социолошки, културолошки и криминолошки проблем, који је доживео експанзију последње деценије, а који се може посматрати са различитих аспеката: безбедносног, криминолошког, кривичноправног, психолошког, моралног, виктимолошког итд. Такође, илегалне миграције, као специфичан облик организованог криминала карактерише све већа распрострањеност и висок степен друштвене опасности.

Проблем организованих илегалних миграција испољава се најчешће кроз три основна облика:

- трговина људима, на нашим просторима најчешће изражена као трговина женама (и децом) у циљу сексуалне експлоатације,
- кријумчарење миграната,
- илегалне миграције у ужем смислу (илегалне миграције у сопственој режији).¹

Неопходно је, међутим, направити јасну дистинкцију између трговине људима и кријумчарења миграната. Наиме, за разлику од кријумчарења, које увек подразумева илегални прелазак границе, трговина људима може се одвијати и унутар једне државе.

Осим тога, илегални прелазак економских миграната подразумева њихову сагласност и то са циљем остваривања материјалне користи, али углавном не подразумева експлоатацију ових особа, што није случај са женама укљученим у ланац трговине ради сексуалне експлоатације које, осим што бивају “куповане и продаване као роба”, могу бити и (сексуално) експлоатисане.

Експлоатација, односно држање у ропском односу најважнији је елемент трговине људима, који се истовремено разликује од кријумчарења људи, које може лако да поприми елемент трговине, имајући у виду незаштићеност илегалних миграната и њихову упућеност на илегална тржишта докумената, рада и сл.²

У упоредном законодавству се између ова два појма прави велика разлика, па се самим тим и различито санкционишу. Конвенција из Палерма, коју је потписала и наша земља, различито регулише ова два појма.³

Реч је, наиме, о Допунском протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног

1 Мијалковић, С.: Појмовно разграничење трговине људима и других сличних појава и термилолошких концепата”, *Безбедност*, бр. 1/05, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2005, стр. 62.

2 Николић-Ристановић, В., Ђопић, С., МИливојевић, С., Симеуновић-Патић, Б., Михаић, Б.: *Трговина људима у Србији*, Београд: ОЕБС-Организација за европску безбедност и сарадњу, Виктимолошко друштво Србије, 2004, стр. 41

3 Крунић, Р.: Илегалне миграције (кријумчарење људи и трговина људима), *Безбедност*, број 2/05, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2005, стр. 263

организованог криминала и Кривичног закона Републике Србије, који је углавном сагласан са одређењем наведеног Протокола. Тако се у Протоколу под појавом

- а) трговине људским бићима подразумева врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Експлоатација жртве обухвата као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа;
- б) пристанак жртве трговине људским бићима на намеравану експлоатацију је без значаја у случајевима у којима је коришћена било која мера изнета у подставу а);
- ц) врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета у сврху експлоатације сматра се трговином људским бићима, чак и ако не обухвата било које од средстава изнетих у подставу а) овог члана;
- д) под дететом се подразумева особа млађа од 18 година.⁴

Допунским протоколом против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, кријумчарење људи дефинисано је као обезбеђивање илегалног уласка у државу потписницу лица које није њен држављанин или лица са сталним боравком, а у циљу стицања, на непосредан или посредан начин, финансијске и друге материјалне користи. Под илегалним уласком подразумева се прелазак државне границе без придржавања и поштовања неопходних услова за легални улаз у земљу пријема.⁵

У нашем кривичном законодавству, новим решењима из Кривичног законика, која су ступила на снагу 1. 1. 2006. године, установљена су

4 Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*, број 6, 2001. година.

5 Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, који представља допуну Конвенције УН против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*, број 6, 2001. година.

два кривична дела која санкционишу овај феномен: Недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи из члана 350. и Трговина људима из чл. 388. Кривичног законика Републике Србије. Такође је као посебно кривично дело установљена Трговина децом ради усвојења из чл. 389.⁶

Под *недозвољеним прелазом државне границе и кријумчарењем људи* се, у том смислу, подразумева недозвољен прелазак државне границе СЦГ, употребом насиља или оружја, или омогућавање недозвољеног преласка државне границе СЦГ или недозвољеног боравка или транзита кроз СЦГ лицу које није држављанин СЦГ, са циљем стицања финансијске или друге материјалне користи.

Под *трговином људима* подразумева се употреба силе или претње, довођење у заблуду или одржавање у заблуди, злоупотреба овлашћења, поверења, односа зависности или тешких прилика другог ради: врбовања, превозења, пребацивања, предаје, продаје, куповине, посредовања у предаји или продаји, сакривања или држања другог лица, са циљем стицања неке користи, експлоатације његовог рада, вршења криминалне делатности, проституције или просјачења, употребе у порнографске сврхе, ради одузимања дела тела за пресађивање или коришћења у оружаним сукобима.⁷ Значај разликовања ова два феномена огледа се у правилној квалификацији појава угрожавања, односно у адекватном санкционисању преступника сходно тежини злочина који је починио, посебно ако се има у виду да је трговина људима појава угрожавања, која је свакако друштвено опаснија од кријумчарења људи. Том приликом треба бити опрезан, јер је могуће да се иза кријумчарења људи крије трговина људима. Такође, разликовање је значајно и због пружања помоћи лицима објектима кријумчарења, с обзиром да би можда већу пажњу требало посветити жртвама трговине људима, управо због већег степена трауматизације настале услед примене силе и заснованог ропског положаја.⁸

Оно што посебно забрињава, када је реч о илегалним миграцијама, јесте управо криминална компонента, односно чињеница да се

6 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, број 85, 2005

7 Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 39, 2003

8 Мијалковић, С.: Појмовно разграничење трговине људима и других сличних појава и термилошких концепата, *Безбедност*, бр. 1/05, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2005, стр. 58.

истоветни илегални канали, осим за транспорт људи, могу користити и за кријумчарење различитих врста роба, наркотика, оружја, али и за трансфер терористичких група и појединаца.

Осим тога, трговина људима и кријумчарење миграната могу бити повезани са много опаснијим облицима угрожавања националне безбедности, као што су: акције терористичких организација, субверзивна делатност, оружана побуна, насилни преврат, деструктивна психолошко-пропагандна делатност (првенствено “медјијски рат”) и многе друге које могу озбиљно да угрозе безбедност државе на спољно-политичком плану, као што је поткупљивање одлучилаца у међународним организацијама и телима великих сила да доносе одлуке или спроведе акције које могу представљати облике примене у међународним односима.⁹

КРИЈУМЧАРЕЊЕ МИГРАНАТА - ПОЈАМ, КАРАКТЕРИСТИКЕ, ИЛЕГАЛНИ КАНАЛИ

Када је у питању кријумчарење економских миграната, где се Република Србија углавном појављује као транзитна територија, карактеристично је да ову популацију чине страни држављани оба пола, различитог узраста и свих професија, те лица из сиромашнијих слојева, која углавном не познају ни један језик осим матерњег. Најчешће су то лица из земаља Блиског Истока и Азије (превасходно из Турске, Ирака, Ирана, Авганистана и Кине), али и држављани источно-европских земаља (Румуније, Бугарске, Украјине, Молдавије). Осим тога, велики број имиграната чине лица албанске народности са Косова и Метохије, као и са југа Србије и Македоније.

У новијем периоду, територија Косово и Метохија, с обзиром на либерални режим уласка странаца, представља подручје на којем се окупљају илегални мигранти, одакле се врши њихов даљи трансфер преко територије централне Србије, односно Црне Горе ка земљама Западне Европе.

Поред илегалних миграната из земаља Средњег и Блиског истока, на наведеном подручју се, последњих годину дана, региструје интензивније

9 Мијалковић, С.: *Трговина људима*, БеоСинг, Београд, 2005, стр. 264.

присуство држављана Републике Албаније, који у прихватним центрима чекају на илегално пребацивање у западноевропске земље.

Располаже се сазнањима да је велики број лица (3.000 до 5.000) држављана Албаније, Турске, Пакистана, стационирано на подручју Косова и Метохије, пре свега, Приштине и Косовске Митровице, углавном по приватним кућама и хотелима, одакле чекају даљи илегални транспорт, преко територије Србије и Црне Горе ка земљама Западне Европе.

Са безбедносног становишта, ради се о релативно новој појави, с обзиром на чињеницу да се кријумчарење албанских миграната, углавном, одвијало илегалним путем преко Јадранског мора до Италије. Разлози за успостављање нових, копнених канала за илегалне миграције су разноврсни, а један од њих је недовољна контрола границе између Републике Албаније и Косова и Метохије.

Организатори илегалних миграција са Косова и Метохије углавном су лица албанске народности која, осим транзита, организују и привремени боравак илегалних миграната на подручју Косова. Поменута лица веома блиско сарађују са лицима са подручја Рашке области, који обезбеђују прихват илегалних миграната, прибављају им фалсификована документа и реализују њихов даљи транспорт ка унутрашњости Србије, најчешће ка Београду.

Транспорт илегалних миграната са територије Косова и Метохије, тачније из Косовске Митровице до Новог Пазара, углавном се обавља приватним комби-возилима, а затим редовном аутобуском линијом појединих аутопревозничких агенција које саобраћају на релацији Нови Пазар - Београд, а затим преко Београда ка земљама Европске Уније. У појединим случајевима, за транспорт илегалних миграната од Новог Пазара до Београда, ангажују се и професионални такси-возачи са територије Републике Србије.

По доласку на територију Србије, канали за илегалне миграције рачвају се у три правца. Један, преко Суботице иде ка Мађарској, други преко реке Дрине, у Босну и Херцеговину, а трећи, углавном, у Хрватску, и даље ка земљама Западне Европе.

Постоји још један, мање фреквентан правац, који из Приштине води преко Црне Горе до БиХ и Хрватске, а затим до Италије и других западноевропских земаља.

Приликом илегалних прелазака мигранти користе фалсификована документа, затим тзв. “зелене прелазе” (ван граничних прелазача), или пак путовања у статусу “слепих путника”, које организатори скривају у специјално адаптираним превозним средствима (камионима, возовима, бродовима и сл.), при чему ови “слепи путници” у крајње нехуманим условима проводе више часова, чекајући на везе или на “повољан тренутак” за превоз, док учесници у ланцу често користе управо њихову беспомоћност, па их избацују било где, чак и у “лажним западним државама”. С обзиром да од стране организатора често бивају изиграни, кријумчарени мигранти су принуђени да се сами сналазе, а због непознавања језика и непознатог терена, по правилу, завршавају у рукама полиције, чији их припадници смештају у Прихватилиште за странце, одакле, по утврђивању идентитета, бивају протеривани из земље, уз изрицање мере забране уласка у одређеном временском периоду или трајно.

ТРГОВИНА ЖЕНАМА (И ДЕЦОМ) – ПОЈАМ, КАРАКТЕРИСТИКЕ, ИЛЕГАЛНИ КАНАЛИ

Када је у питању трговина женама и децом, Република Србија се појављује као земља транзита, али и као земља порекла жртава, па и као земља њихове привремене дестинације, с обзиром да жртве бивају експлоатисане на територији наше земље и по неколико месеци, док не буду транспортоване даље ка земљама Западне Европе.

Подручје Косова и Метохије је после ратних дешавања, током 1999. године, од транзитне зоне постало значајна зона дестинације, између осталог и због велике концентрације међународних мировних снага које се налазе на овом простору.

Овде је карактеристично да су жртве углавном млађе особе женског пола, различите образовне и професионалне структуре, најчешће држављанке источно-европских и земаља бившег Совјетског Савеза (Молдавија, Украјина, Русија, Румунија), али и наше држављанке, које на различите начине бивају укључене у добро организоване и контролисане ланце трговине људима.

Земље бившег Совјетског Савеза (Молдавија, Украјина, Русија, Литванија итд.) представљају најзначајније земље порекла жртава трговине, пре свега због бројних политичких, социјалних и економских

проблема, који су се последњих деценија десили на овим просторима. Многе од девојака из ових земаља постају жртве у потрази за послом који ће им омогућити “сигурну зараду” или, пак, услед жеље за упознавањем нових земаља, верујући да им се у богатим земљама, као што су Немачка, Швајцарска, Јапан или САД “ништа ружно не може догодити”.¹⁰

Овај облик организоване криминалне активности одвија се кроз три фазе:

- фазу регрутовања,
- фазу транспорта, односно трансфера жртава до земаља дестинације и
- фазу експлоатације жртава у земљама дестинације.¹¹

Жртве трговине женама у циљу сексуалне експлоатације, најчешће се регрутују понудом наводно легалног посла у земљи или иностранству, лажним аранжманима за путовање у иностранство, киднаповањем. Један број жртава трговине регрутује се за послове у домаћој или иностраној проституцији. Специфичан вид проналажења жртава трговине је и продаја од стране чланова породице, што је карактеристично за албанску и ромску популацију и, у том смислу, обухвата значајан број деце којима се тргује још у најранијем детињству.

У улози намамљивача углавном се појављују власници угоститељских објеката који девојке врбују за послове конобарице, стриптизете или анимир-даме, мада је не мали број жртава које бивају намамљене свесне да ће се бавити проституцијом, али не и да ће бити у ропском односу, што појам трговине, по правилу, укључује.

Трансфер, односно транспорт жена жртава трговине у циљу сексуалне експлоатације углавном се одвија преко Хрватске, Словеније до земаља Западне Европе (најчешће до Италије), док други канал води преко Мађарске и Аустрије до Италије или других земаља дестинације. Девојке углавном путују са фалсификованим документима. У оквиру организованих група постоје јасно подељене улоге и већ уходане трасе и модалитети пребацивања жртава, тако да је откривање и пресецање канала веома тешко и захтева изузетну конспиративност и брзину.

10 Caldwell, G., Galster, S., Stenzior, N.: *Crime & Servitude: An Expose of the Traffic in Women for Prostitution from the Newly Independent States*, Washington: Global Survival network, 1997, str 43

11 Николић-Ристановић, В.: Трговина женама у Србији и околним земљама: обим, карактеристике и узроци, *Темид*, бр.1, година 5, Београд, 2002, стр. 6

Жртве трговине бивају на различите начине експлоатисане, а виктимизација се креће од психичког насиља, које се подстиче сталним претњама полицијским хапшењем, физичког насиља у комбинацији са незаконитим лишењем слободе и изолацијом, сексуалног насиља, које детерминише овај облик трговине људима, до нередовног плаћања или потпуног одсуства плаћања, одузимања докумената и тзв. дужничког ропства коме су жртве трговине женама константно изложене.¹²

Операционализацијом наведеног члана 3 Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију УН против транснационалног организованог криминала, као и кривичног дела Трговине људима предвиђеног у нашем законодавству, те уважавањем видова и облика експлоатације који њима нису предвиђени, идентификовани су следећи видови експлоатације жртва трговине људима:

- продаја жртве другом лицу
- радна експлоатација
- сексуална експлоатација
- илегално усвојење деце
- принудно склапање бракова
- трговина људским органима или деловима тела
- принудно учешће у оружаним сукобима
- принуда на вршење одређених криминалних радњи и
- остали, неспецифични облици експлоатације.¹³

НЕКА ИСКУСТВА НА ПЛАНУ БОРБЕ ПРОТИВ ИЛЕГАЛНИХ МИГРАЦИЈА

Илегалне миграције као специфичан облик транснационалног организованог криминалитета, представљају озбиљан проблем, пре свега, имајући у виду чињеницу да се успостављени илегални канали, који се користе за кријумчарење миграната могу користити и за функционисање међународних терористичких организација, кријумчарење наркотика и оружја.

12 Limanowska, B.: *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe*, UNICEF; UNOHCHR, OSCE-ODIHR, 2002, str. 8-9

13 Мијалковић, С.: *Трговина људима*, БеоСинг, Београд, 2005, стр. 201-202.

Све ово условило је потребу успостављања и јачања међународне сарадње на поменутом плану, као и размене свих података о функционисању канала за кријумчарење миграната и трговину људима.

Организатори канала илегалних миграција, условно се могу поделити на две категорије:

- држављани СЦГ
- страни држављани.

Иако се припадници обе категорије, поменутом активношћу баве континуирано и у виду занимања, постоје разлике у њиховом деловању, условљене, пре свега, могућностима за боравак на подручју Републике Србије.

Када се ради о нашим држављанима, њихово деловање је олакшано чињеницом да немају проблема у вези регулисања боравака и настоје да бављење противзаконитим пословима “легендирају” бављењем другим, легалним послом (на пример таксисти, власници приватних фирми и сл.) У међународним илегалним каналима, наши држављани обављају део послова неопходних за функционисање канала (прихват миграната, транспорт кроз Републику Србију и пребацивање у суседне земље).

Страни држављани, који се на подручју Републике Србије баве наведеном делатношћу, као приоритет имају легализовање боравака у нашој земљи, за шта користе расположиве законске могућности (регистравање приватних фирми, склапање брака са нашим држављанкама и сл.). Приликом редовних контаката са припадницима државних органа или другим службеницима, они настоје да оставе утисак особа које се заиста баве бизнисом, односно да стекну поверење, како би што боље легендирани свој боравак и умањили могућности и ризик за откривање делатности којом се баве.

Након тога, организатори илегалних миграција, започињу успостављање комуникације са мрежом својих сарадника из земаља порекла миграната, земаља кроз које транзитирају и земаља дестинације. Нека од ових лица плански се упућују у избегличке кампове, у које затим, повремено смештају мигранте који пристигну, чекајући повољне услове за даљи трансфер. Комуникација између чланова криминалне групе остварује се коришћењем мобилних телефона (уз често мењање апарата и телефонских бројева), коришћењем стационарних телефонских прикључака, пре свега јавних говорница, а у новије време регистрована

је и комуникација путем интернета, чиме се настоји да се онемогући евентуално пресретање садржаја комуникација од стране безбедносних органа.

Сама реализација трансфера миграната преко територије више држава се веома прецизно договара, уз коришћење путних праваца који су мање ризични. Настоји се да мигранти путују кроз земље у којима не постоји или је крајње либералан визни режим, користе се сва расположива превозна средства, а за прелазак границе користе се гранични прелази на којима је мањи ризик од откривања миграната или се врши илегални прелазак границе.

Уколико је због визног режима потребно, ангажују се држављани Србије и Црне Горе, који ће упутити позивна писма у циљу добијања визе или се долазак миграната правда наводним пословним посетама фирмама које заиста послују и са којима организатор криминалне делатности “сарађује”.

Озбиљније међународне криминалне групе које се баве наведеним видом организованог криминала, у више држава региструју фирме, које су по својој суштини “фантомске” и искључива им је улога да служе као параван за незаконите делатности.

Сами доласци миграната додатно се легендирају, на пример, резервисањем повратних авио карата, резервисањем хотелског смештаја, тако да се код државних органа ствара утисак да се заиста ради о краћим пословним посетама.

У циљу лакшег добијања виза, организатори делатности настоје и да у амбасадама појединих земаља кроз које транзитирају мигранти, створе позиције, преко којих несметано обезбеђују добијање виза.

Значајна карактеристика делатности организатора илегалних миграција је избегавање сваког ближег контакта са мигрантима, ангажујући за то своје везе, које нису у потпуности упознате са целим кријумчарским ланцем. Најчешће се ради о особама које се баве пружањем такси услуга, које су инструкисане и имају могућност да у случају акције безбедносних органа, своје ангажовање правдају пружањем професионалних услуга. У случајевима када је неопходно да организатор миграција буде непосредно присутан код примопредаје миграната, примењују се све мере опреза, како би се смањили ризици.

Новац који је потребан за организовање илегалних миграција, трансферише се између појединих учесника у ланцу, коришћењем свих

легалних могућности. Отвара се више банковних рачуна у земљама кроз које транзитирају мигранти, а новац и документа се пребацују и коришћењем фирми које се баве трансфером новца и поштанских пошиљки.

ЗАКЉУЧАК

Илегалне миграције као специфичан облик транснационалног организованог криминалитета, представљају озбиљан међународни проблем, с обзиром на чињеницу да се исти уходани илегални канали који се користе приликом кријумчарења миграната и трговине људима могу користити и за илегалну трговину дрогом, оружјем, као и у оквиру међународног терористичког деловања.

Са безбедносног становишта је, у том смислу, од посебног значаја указати на могућу спрегу организованог криминала, у овом случају илегалних миграција и међународног тероризма, која представља сталну опасност за безбедност грађана и политичку стабилност, не само земаља балканског региона, него и читавог света.

Међународни тероризам и организовани криминал су све чешће функционално повезани, при чему, као што је познато, криминалне активности представљају један од главних облика финансирања терористичких акција.

Спрега илегалних миграција и терористичког деловања подразумева међусобно коришћење готово идентичних људских и инфраструктурних потенцијала, при чему терористичке структуре настоје да контролишу уходане канале за кријумчарење људи, с обзиром да се њиховим коришћењем може вршити ефикасан трансфер терориста. Наиме, у случају пресецања тих канала од стране органа безбедности, идентитет терориста може се легендарити статусом емиграната.

Имајући у виду чињеницу да се илегалне миграције одвијају на простору више држава, јасно је да се овај проблем не може решавати на нивоу појединих служби унутар једне земље (иако наглашавамо и потребу успостављања чвршће сарадње свих сегмената безбедносног система државе). С тим у вези, у оквиру међународне сарадње, а имајући у виду идентичне интересе и циљеве, неопходно је примењивати ефикасну заједничку стратегију за превенцију, сузбијање и борбу против овог сложеног облика криминалитета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Caldwell, G., Galster, S., Stenzior, N.: *Crime & Servitude: An Expose of the Traffic in Women for Prostitution from the Newly Independent States*, Washington: Global Survival network, 1997
2. Крунић, Р.: Илегалне миграције (кријумчарење људи и трговина људима), *Безбедност*, број 2/05, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2005
3. Limanowska, B.: *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe*, UNICEF; UNOHCHR; OSCE-ODIHR, 2002
4. Мијалковић, С.: *Трговина људима*, Бео Синг, Београд, 2005
5. Мијалковић, С.: Појмовно разграничење трговине људима и других сличних појава и термилошких концепата, *Безбедност*, број 1/05, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2005
6. Николић-Ристановић, В.: Трговина женама у Србији и околним земљама: обим, карактеристике и узроци, *Темид*, број 1, Београд, 2002
7. Николић-Ристановић, В., Топић, С., Миливојевић, С., Симеуновић-Патић, Б., Михаић, Б.: *Трговина људима у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Организација за европску безбедност и сарадњу, Београд, 2004
8. Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*, број 6, 2001
9. Протокол против кријумчарења миграната копнем, морем и ваздухом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, *Службени гласник СРЈ - Међународни уговори*, број 6, 2001
10. Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 39, 2003
11. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 85, 2005

**ILLEGAL MIGRATION AS FORM OF TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME**

Summary

Biljana MIHIĆ, Zoran MILKOVSKI

Security Information Agency

This chapter contains the analysis of illegal migration as a form of transnational organized crime, which includes smuggling and trafficking in human beings. Illegal channels, which are used both for illegal migration and for smuggling of drugs, weapons, cigarettes, etc., are analyzed more carefully.

However, from security aspect, it is rather an important fact that illegal channels for smuggling or migrations could frequently be used for terrorist activities, especially for illegal transport of terrorists and weapons.